

**ADIBA DAVLATOVA
AKBAR KAROMATOV**

**ABDULLA ORIPOV POETIK
TAFAKKURI**

Monografiya

Chirchiq-2023

O'DK 821.1.23
KBK 84.4(5O'zb)
D-23

Davlatova Adiba Rahmatovna
Karomatov Akbar Abrammat o'g'li

Abdulla Oripov poetik tafakkuri [Matn] / A.R. Davlatova. A.A. Karomatov.
– Toshkent: “Firdavs-Shoh nashriyoti”. 2023.–96 b.

Mas’ul muharrir:

JABBOROV NURBOY ABDULHAKIMOVICH

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
O‘zbek adabiyoti tarixi va folklor kafedrasida mudiri, filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

SUVON MELI

O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti yetakchi ilmiy xodimi, filologiya fanlari doktori, O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi

AFOQOVA NODIRA MAHMUDOVNA

“Tafakkur” jurnali bo‘lim mudiri, filologiya fanlari doktori

Ushbu monografiyada Abdulla Oripovning ilk she’rlaridan hayotining so‘ngi damlarigacha yozgan she’rlari misolida shoir poetik tafakkurining tadrijiy takomili tadqiq qilingan. Ijodkor lirik asarlari tahlili muallifning ilmiy kuzatishlari, adabiy-nazariy qarashlari asosida dalillangan. Tadqiqotda Abdulla Oripov fenomeni, falsafasi shoirning butun ijodiy merosi, she’rlari, dostonlari, tarjimalari, ijodiy laboratoriyasiga oid talqinlar negizida o‘rganilgan.

Monografiya filolog mutaxassislar, shuningdek, keng kitobxonlarga mo‘ljallangan.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy-texnik Kengashining 24-fevraldagi 2-sonli majlis bayonnomasiga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-9740-7-4

© A.R. Davlatova. A.A. Karomatov, 2023

© “Firdavs Shoh” nashriyoti, 2023

MUNDARIJA

Kirish.....	4
I bob. Abdulla Oripov poetik tafakkurining adabiy-estetik ildizlari	
1.1. Ijodkor poetik tafakkuri rivojida xalq og‘zaki ijodining o‘rni	7
1.2. Mumtoz she‘riyat an‘analari – poetik tafakkur o‘shining omili.....	18
1.3. Jahon adabiyotining shoir poetik tafakkur takomiliga ta‘siri.....	39
II bob. Shoir lirik asarlarida poetik mazmun takomili	
2.1. Falsafiy tafakkur – poetik mazmun takomilining asosi.....	51
2.2. Poetik mazmun rivojida milliy ruh tasvirining o‘rni.....	69

KIRISH

Jahon adabiyotshunosligida muayyan millatga mansub fenomenal ijodkorlarning asarlari, milliy va dunyo badiiy-estetik tafakkuri takomiliga qo'shgan hissasi, adabiy merosi, umuminsoniy ahamiyatga ega g'oyalari, ijodiy laboratoriyasi yuzasidan keng qamrovli tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, o'zbek adabiyotida ham hodisa sifatida tan olingan, asarlari millatning o'zligini aks ettiruvchi, adabiy-etetik, axloqiy va ijodiy konsepsiyasi keyingi davr adabiyotining yo'nalishini belgilab beradigan shoir va yozuvchilarning poetik tafakkur tadrijini kompleks tadqiq etish dolzarb ilmiy muammolardandir.

Dunyo adabiyoti mundarijasida turkiy xalqlar, jumladan, o'zbek adabiyoti ham alohida o'rin egallaydi. Bu adabiyot baayni millat tarixi singari qadimiy va boy ekani bilan alohida ajralib turadi. Turkiylarning kechmishi, xalq va davlat sifatida bosib o'tgan yo'li, turmush va tafakkur tarzidagi birda sokin, birda ziddiyatli vaziyatlar albatta adabiyot namunalari o'z ifodasini topdi. Shunday qilib, xalq timsoli o'laroq shakllangan obrazlar, ko'ngil kechinmalaridan iborat satrlar, hurlik va komillik orzusi, Haq va haqiqatga intilish, insoniyatni najotga chorlash kabi motivlar milliy adabiyotning asosiy belgilari sifatida barqarorlashib bordi. Qolaversa, jahon adabiyoti tajribalaridan bahramandlik natijasida o'zbek adabiyotida yangi tur va janrlarning istifoda etilishi, ijodkor, asar tabiatida ham o'zgarishlarga zamin yaratdi.

O'zbek adabiyoti milliy va umumjahon badiiy-estetik tajribalari asosida, shuningdek, zamon va makon taqozosiga ko'ra ijod maydoniga kirib kelgan shoiru yozuvchilar asarlari orqali yangilanib bordi. Ayniqsa, XX asr boshlarida nodir iste'dod egalari qatag'on etilishi milliy adabiyot taraqqiyotiga soya soldi. Keyinchalik

adabiyot tabiatiga turli “izm”larni majburiy singdirish soxtakorlik va shiorbozlikka yo‘l ochdi. Adabiyot real hayotni, inson ko‘nglini aks ettirish, samimiyatni ifodalash vazifalaridan uzoqlashtirildi. Lekin shunga qaramay, haqiqiy iste’dodlar yetishib chiqdi. Jumladan, o‘tgan asrning 60-yillarida adabiyotda yashasinchilik ruhi hukmron bo‘lgan bir kezda Erkin Vohidov va Abdulla Oripov singari salohiyatli ijodkorlar millat badiiy-estetik tafakkurini yangi boqichga ko‘tardi. Ayniqsa, Abdulla Oripov she‘riyatida milliylik, insonni turli rakurslarda, turli obraz, janr va ramzlarda tasvirlash bosh adabiy mezon darajasiga ko‘tarildi. Chunki “Abdulla Oripov o‘zbek adabiyotini yangi bosqichga ko‘targan nodir iste’dod edi. Uning yuksak badiiy, teran falsafiy she‘rlari xalqimiy ko‘nglidan chuqur joy olgan. Dramatik va publitsistik asarlari, doston va tarjimalari adabiyotimiz rivojiga ulkan hissa bo‘lib qo‘shilgan. Abdulla Oripov O‘zbekiston Respublikasi davlat madhiyasining muallifi sifatida xalqimiz qalbida mangu yashaydi”. Shu nuqtai nazardan, Abdulla Oripov fenomeni, she‘riyati, poetik tafakkur tadriji dinamikasini badiiy, qiyosiy-tipologik, falsafiy, psixobiografik, statistik tahlil yo‘nalishlari orqali baholash ilmiy zarurat taqozosidir.

Abdulla Oripov she‘riyatining mavzu ko‘lami, shoir qo‘llagan obraz va janrlar, adabiyotga olib kirgan yangiliklarni kompleks tadqiq etish dissertatsiya mavzusining dolzarbligini ta‘minlaydi. Chunki shoir lirikasi millat va jamiyat tarixi, estetik idealining badiiy in‘ikosi o‘laroq o‘zbek badiiy-estetik tafakkuri yuksalishida alohida bir davrni tashkil etadi. Shu jihatdan, shoir shaxsiyati va iste’dodini mujassam etgan lirikasining mohiyatini kompleks o‘rganish, ijod laboratoriyasini ilmiy-nazariy asosda tekshirish, poetik tafakkuri evolyutsiyasini ilmiy baholash bugungi adabiyotshunoslikning muhim masalalaridandir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 oktyabrdagi PF-5850-son «O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni, 2017 yil 17 fevraldagi PQ – 2789-son «Fanlar akademiyasi

faoliyati, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida», 2017 yil 20 apreldagi PQ – 2909-son «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida», 2017 yil 13 sentyabrdagi PQ– 3271-son «Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida», 2020 yil 2 dekabrdagi PQ-4906-son “Abdulla Oripov tavalludining 80 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida”-gi Qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 16 fevraldagi «O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari» 124-F-son mavzusidagi xalqaro konferensiyani o‘tkazish to‘g‘risida»gi farmoyishi hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

I BOB. ABDULLA ORIPOV POETIK TAFAKKURINING ADABIY-ESTETIK ILDIZLARI

1.1. Ijodkor poetik tafakkuri rivojida xalq ogʻzaki ijodining oʻrni

Jahon adabiyotshunosligida ijodkor adabiy-estetik tafakkuri, ijodiy konsepsiyasi toʻgʻrisida ilmiy-nazariy masalalar mavjud. Bulardan biri muayyan ijodkorning oʻziga xosligini taʼminlovchi poetik mazmun va tafakkur yangilanishi hodisasiga munosabatdir. Poetik tafakkur tushunchasi dastlab Aristotel qarashlarida uchraydi. Bu tushunchaning yangi koʻrinishlari zamonaviy ilmda Xaydegger, fransuz faylasufi va adabiyotshunosi Jak Derrida tadqiqotlarida namoyon boʻldi. U falsafa va sheʼriyatning oʻzaro yaqinligi haqida fikr bildirib, falsafiy matnning (bu yerda sheʼriyatga urgʻu berilgan) tuzilishi, matn turlarining oʻziga xosligi va xilma-xilligi, taʼsir qilish va yaratish modellari boʻyicha oʻrganish lozimligi toʻgʻrisidagi tezisni ilgari suradi.

Dunyo adabiyotidagi poetik tafakkur tadriji masalasini olimlar ijod psixologiyasi, ijodiy laboratoriya, lirik qahramon va shoir birligi asosida tahlil qilish muammosiga ahamiyat qaratadilar. Aslida isteʼdodli ijodkor oʻzidan oldingi anʼanani inkor etmagan holda, mutlaqo yangi mezon va yondashuvlarni adabiyotga olib kiradi. Bu esa badiiy adabiyot, adabiy jarayon mazmunini ham boyitadi. Yangicha qarashlar va ifoda yoʻsinining boshlovchilaridan boʻladi.

Inson bolasi doimo oʻzini oʻrab turgan muhitni tadqiq qilishni, oʻrganishni va mohiyatini anglashni yaxshi koʻradi. Ayniqsa, mubham yoki aql va idrok koʻpincha ojizlik qiladigan jihatlariga qiziqishi tabiiy. Shu bois boʻlsa kerakki, ming yillik ogʻzaki meros

zamidra ruh, tush, g'ayb, xullas kosmogonik ilmlar sirini ochishga bo'lgan intilishlarni kuzatamiz. Demak, xalq og'zaki ijodi dastlab, olam va odam sinoatlari inkishofiga hayrat o'laroq maydonga kelgan desak, ikkinchidan, badiiyatga ruhan ehtiyojmandlik sababli poetik tafakkur tarzini ham shakllantirdi. Dunyo va o'zbek xalq og'zaki ijodi motivlarni kuzatadigan bo'lsak, barchasida uzviy bog'liqlik, mazmunan yaqinlikni ko'rish mumkin. Yozma adabiyot paydo bo'lgunga qadar yaratilgan xalq ijodi jahon badiiy tafakkurining tarixiy asosi desak aslo xato bo'lmaydi. Xalqona ijodning dastlabki tamoyillari, qat'iy an'anaviy shakllari, turlari va qisman ba'zi obrazlari keyingi badiiy tafakkur tarziga ta'sir ko'rsatdi. Matl, maqol, ertak, masal, qo'shiq janridagi asarlarda yaxshilikka intilish, yomonlikning muqarrar jazosini ko'rsatish, rostgo'ylikni targ'ib etish, tabiat va jonivorlarga shafqatli bo'lish g'oyalari o'z ifodasini topgan. Bu kabi ijtimoiy va estetik ideal keyingi yozma adabiyot namunalarida turli janr va obrazlarda ham namoyon bo'ldi. Xalq og'zaki ijodi namunalariga xos mavzular, ertak, doston, qo'shiq, afsona janrlari motiv hamda syujetlari eng avvalo muayyan millat psixologiyasi, tafakkur tarzi va mentalitetini ifodalovchi vosita hamdir.

Shuning uchun inson yoshidan qat'i nazar xalq ertaklari, qo'shiqlari, dostonlarini tinglaganda beixtiyor sukutda qoladi. Bunda bamisoli olis safardan qadrdon uyga qaytgandek, qattiq chanqoqdan so'ngra qonib suv ichgandek hissiyot paydo bo'ladi. Qolaversa, xalq og'zaki ijodi namunalarining leytmotivi, badiiyati, shakl va mazmuni kishida badiiy tafakkurni shakllantirishi bilan ham ahamiyatlidir. Aniqroq qilib aytsak, ijodga iqtidori bo'lgan shaxslarda o'z qobiliyatini kashf etishiga turtki bo'lishi mumkin. Bunga g'arb va sharq, jumladan o'zbek adabiyotida ham misollar ko'p. O'zbek xalqining o'zligi, millatning vujudga kelishi, orzu-armonlarini aks ettirgan syujet va xalq qahramonlarining tipik obrazlari keyingi davr badiiy adabiyotiga salmoqli ta'sir ko'rsatdi.

Ya'ni xalq og'zaki ijodi ta'sirida yuqorida ta'kidlaganimiz hissiyotlar asosan ruhiy jarayon bo'lib, ayrim shaxslarda ruhiy-ijodiy

barkamollik kasb etadi. Masalan, Pushkin, Hamid Olimjon shaxsiyati va ijodi fikrimizga misoldir. Bo'lajak ijodkorlar ruhiyati, mantiqiy va ijodiy tafakkur qobiliyatini rivojlantirishga aynan o'tmish xalqlardan qolgan yodgorliklar bilan tanishuvning o'rni beqiyos bo'lgan. Ya'ni eng avvalo obrazli tafakkur qilishni, ruhiyatida tug'ilgan hissiyotni badiiy shakl asosida namoyon eta olish qobiliyatini o'stiradi. Qolaversa, xalq og'zaki ijodi namunalaridagi qisqa, lo'nda fikrlar, qofiyadoshlik bo'lajak ijodkorda rifmalarni o'z o'rnida qo'llay olish salohiyatini ham paydo qiladi. Hamid Olimjon dostonlaridagi quyma satrlar, she'rlaridagi xalqona obrazlar zamonaviy she'riyatimizda xalq og'zaki ijodi ohanglarining davomiyligiga yaqqol misoldir.

Ijodkor go'yoki rassom o'laroq, bolalik xotiralarini ertaknamo manzara tasviri uyg'unligida katta mahorat bilan tasvirlaydi. Asarlaridagi syujet chiziqlari o'ta noziklik va xalq og'zaki ijodi motivlari hayrati bilan to'lib-toshgan. "Bolalik kunlarimda, uyqusiz tunlarimda", bu kabi boshlanmalar asosan ertaklarga xos. O'tmishga ekskurs qilish uchun dastlabki eskizdir. Ko'p ertak va cho'pchaklar, sirli uchar otlar, parilar tasviri, botirlarning ov va jang safarlari – bularning barchasini qariyb hamma qalamkashlar poetik tafakkuriga poydevor bo'lgan, desak yanglishmaymiz. Demak, qadimiy o'zanlardan, teran tomirlardan ilhomlanish barcha zamonaviy mualliflar ijodiga ham xos xususiyatlardan biridir. Bu holat u yoki bu ijodkor asarlarining mazmunini tashkil etmasligi mumkin, lekin uning elementlari yorqin namoyon bo'lgan she'r, hikoya va qissalar mavjud. Bunday unsurlarga ertak yoki dostonga xos syujetlarning bo'laklari, boshlanmalar – sintaktik konstruksiyalar kabilarni kiritishimiz mumkin. Qolaversa, iqtidor va mash-aqqatli mehnat, matn ustida tinimsiz izlanishlar yuksak asarlarning tug'ilishiga zamin tayyorlaydi. Shoir yoki yozuvchi dastlab, xalq og'zaki ijodi, keyinchalik mumtoz so'z san'ati bilan chuqur tanishuvi natijasida o'z uslubi va yo'lini topa boradi.

Aksariyat yuksak ijod vakillari tarixiy yo'lga nazar tashlaydigan bo'lsak, ijtimoiy muhitga birinchi o'rinda e'tibor qaratiladi.

Lekin bizning nazarimizda, e'tirofdan ko'ra, ko'proq o'sha muhit bilan chiqisha olmaslik, undan norozilik kayfiyati haqiqiy ijodkor-ni yoxud SO'Zni kashf etadi. To'g'ri, shoir adabiyot olamiga kirib kelgan kezlarda, uning hayotiy tajribasi yoxud ijodiy tayyorgarligi yetarli bo'lmagandir, lekin iste'dod egalarining o'ziga xos savqi tabiiysi, yana ham aniqroq aytganda "payg'omlar"ni qabul qilishga munosib qalb ko'zi ochiqqligini inkor qilib ham bo'lmaydi.

XX asr o'zbek adabiyoti ijod olamiga o'z so'zi, ovozi bilan betakror, favqulodda iste'dodga ega bo'lgan bir guruh shoir va adiblarni ma'naviyatimiz rivoji uchun eng zarur vaqtda taqdim etdi. Milliy adabiyotimizning fidoyilaridan bo'lgan Abdulhamid Cho'lpon va Fitratlar boshlab bergan yangi tizim, samimiy mis-ralar, inson qalbi manzarasi inkishofini maqsad qilgan satrlarga ega vazn keyingi she'riyat tabiatini belgilashda muhim omil bo'lib xi-zmat qildi.

XX asrning o'rtalaridagi o'zbek lirikasi davr she'riyatida alo-hida maqomga ega. Negaki, soxtakorlik, quruq shiorbozlik davom etayotgan tarixiy bir sharoitda inson ko'ngli, qalbida kechayotgan inja tuyg'ularni ayta olish ulkan hodisa edi.

Abdulla Oripov mana shunday shoirlar sirasiga kiradi. U she'ri-yat bilan birga o'sdi, ulg'aydi. Xuddi tuyg'ulari kamol topib, cho'nglashib borgani kabi adabiyotga qarashi, uning masalalariga muayyan munosabati ham shakllanib bordi. Har bir odam o'ziga xos individual qobiliyat va intellekt sohibi. Lekin buning o'zi ye-tarli emas. Odam ma'lum sohada muayyan natijaga erishishi uchun albatta ilmiy va amaliy maktablarni o'tamog'i lozim. Abdulla Ori-pov mana shu maktabni ulug' ustozlarga ma'naviy shogirdlikka tushish, qolaversa, hayot tajribasi yordamida o'tadi. Respublikam-izning birinchi prezidenti I.A.Karimov O'zbekiston Davlat madhi-yasining muhokamasiga bag'ishlangan majlisda: "Abdulla Oripov-dek shoirlar yuz yilda bir marta dunyoga keladi", deb aytgan edi.

Lekin she'rilarida baribir xalqona ohanglar, tasvirdagi xalqchil-lik, inson va jamiyatning azaliy orzusi qaysidir nuqtalarda saqlanib qolaveradi. Masalan, "Qasam dara" kabi fojeiy, "Hangoma" (Ab-

dulla Oripov ijodidan) singari hajviy asarlarda bu nozik chiziqlarni payqash qiyin emas. Ayrim o‘rinlarda lirik qahramonning holatini tasvirlashda bunday jihatlarni kuzatish mumkin. Abdulla Oripov “Cho‘pon” she‘rida keng dalalar, nay navosi va suruv surudida “Alpomish” dostoniga xos kayfiyatni uyg‘ota oladi. O‘zbek zamini, o‘zbek millati shu kichik asarda yirik planda tasvirlanadi. Sarg‘aymasin sen sevgan chaman, qurimasin sen ichgan buloq – deya faqatgina ona yurt bag‘rida haqiqiy ilhomga erishishini, shodlikka to‘lishini yozadi. “Odamlar” she‘rida esa o‘zbekona ruhning, tantilikning, sahovat va javonmardlikning yorqin namunasini ko‘rsatadi. O‘zbekchilikning yozilmagan oltin qoidasidan biri mehmonni atoyi xudo deb bilishdir. She‘rda ham qo‘noq va mezb-on obrazlarining hatti-harakatida kimligidan qat‘i nazar Odamga iltifot ko‘rsatish millatimizga xos an‘ana sifatida talqin etilgan. She‘r finali g‘oyatda go‘zal. Shoir har qanday ta‘ma va cheklovdan holi mehmondo‘stlikni ulug‘laydi. Asardan shunday xulosa chiqarish mumkin: bu mening o‘zligim, milliyligim, xalqimning siymosi va hokazo.

Tun ham og‘ib borar, bolalar tarqar,

Uy uyiga deydi, tepa to‘yiga.

Olam va odam munosabatlarini, uyg‘unligini, yaxlitligini o‘rganishda eng dastlabki urinishlar xalq ijodiyotining mundarijasini tashkil etadi.

Tomda tovuq yotarmi,

Oyoqlari qotarmi.

Endigining bolasi

Namozshomdan qotarmi.

Kel, ho-o-o...

Oq kuchukvachcha,

Qora kuchukvachcha.

Uyidan chiqmagan

Ola kuchukvachcha.

Kel, ho-o-o...

“Qishloq oqshomlari” she’rida ibtidoiy, nodir va o‘z navbatida ba’zan falsafiy asosiga ega manbalar bilan keng tanishish badiiy tafakkurning rivojida muhim rol o‘ynaganini termalarning she’rga olib kirilishida ko‘rish mumkin bo‘ladi. Shoirning o‘zi bunga ishora qilar ekan “...qish kunlarida to‘ylarga qo‘shni tumanlardan nomdor baxshilar kelib, tong otguncha doston aytishardi. Biz bolalar baxshini tinglay-tinglay bir-birimizga biqinishib uxlab ham qolar edik. Yanglishmasam, o‘shanda Umur shoir degan baxshining dostonlarini ko‘p eshitganman” deb xotirlaydi.

Biz bu xotiraning ta’siri keyinchalik o‘zbek xalq og‘zaki ijodidagi ifoda yo‘sinini, badiiy tasvir vositalaridan ilhomlanish, folklor motivlari, xalqona obrazlarning poetik ifodasi tarzida namoyon bo‘lganini kuzatamiz. Tafakkur falsafa, mantiq, psixologiya sohalarining o‘rganish obyekti bo‘lish bilan bir qatorda adabiyotshunoslik uchun ham xos mavzulardan sanaladi. Chunki ijod laboratoriyasi, yozuvchi badiiy tafakkuri va uning in’ikosi doim munaqqidlarni ham qiziqtirib kelgan.

“Amerikalik psixolog F. Berron ellik oltitadan iborat yozuvchi vatandoshlari guruhini testlar yordamida tekshirib, aynan ijodkorlar orasida hissiyot va sezgi juda rivojlanganini va ratsionallikdan ustun bo‘lishini isbotlaydi. Ya’ni 56 ta subyektning 50 nafari “intuitiv shaxslar” (89%) bo‘lib chiqdi. Badiiy ijoddan uzoq bo‘lgan odamlardan tarkib topgan boshqa guruhda esa hissiy bilish uch barobar kam chiqqan (25%). Demak, eng avvalo ilohiydan berilgan iste’dod, o‘tmish adabiy meros bilan to‘yingan dunyoqarash ijodkor badiiy tafakkurining teran ildizi hisoblanadi.

Yana boshqa bir amerikalik psixolog D. Gilford esa oltita rassom ustida tajriba olib borgan bo‘lib, qobiliyatning ijod jarayonida namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi. Bularga esa quyidigilarni kiritadi: fikrlash ravshanligi, o‘xshashlik hamda qarama-qarshiliklar, ekspressivlik, moslashuvchanlik va kerakli konturlarni badiiy shaklda berish qobiliyati va boshqalar”.

Shoirning tug‘ilishi, hayot va ijtimoiy sinovlar qurshovida toblanishi, o‘zligini topishi va o‘quvchilari qalbidan joy olishi –

bularning barchasi ijodkor badiiy tafakkuri degan tushuncha asosida birlashadi. Bunga biz ijodkor tarjimai holidagi nuqtalardan misol topamiz: “Bir kunda ikki mahal suvga chiqardik, ayniqsa, saraton kunlari Eshonquduqqa qatnash juda zerikarli bo‘lardi. Yuragim siqib ketganidan bir nimalarni ming‘ir-ming‘ir qilib o‘zimni ovutardim, shekillik”, degan qaydlarda ijod uchqunlarini ko‘rgandek bo‘lamiz. Ayniqsa, bo‘lajak shoir qalbida uyg‘ongan ilhom otashi ta‘sirida dunyoni dastlab rangin ko‘rishi, odamlarning samimiyligiga ishonishini ijodkorning hasbi holidan bilib olish mumkin. Lekin keyinchalik ishonganlari tomonidan yetadigan keskin zarbalar, parda ortidagi yashirin hayot, niqob ostidagi kutilmagan haqiqatlar albatta uning tafakkuriga ta‘sir ko‘rsatadi. Ruhiyatida uyg‘ongan simpatiya va antipatiyalar obrazli, simvolistik shakllarni keltirib chiqaradi. Bu esa ijodkor tomonidan kutilmagan yetuk asarlarni, betakror obrazlarni paydo bo‘lishiga turtki bo‘ladi. Shoir yoki yozuvchi atrofidagi haqiqatlarni kuzatar ekan, hali ham ismsiz, tushunarsiz, yashirin dunyoni tobora chuqurroq bilishga, undagi jarayonlarni, insonlardagi xususiyatlarni kashf etish ehtiyojini maydonga keltiradi. “Ilohiy komediya”, “Faust”, “Usta va Margarita” singari asarlarning yaralishi, keyinchalik, badiiy adabiyotda shekspirona nazar, danteyona tanqid singari qarashlarining kelib chiqishi fikrimiz misolidir.

Shunday qilib, ijodkorlik, xususan, badiiy ijod tafakkurni takomillashtirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ilmiy tajribalar bilan anglanishi qiyin vaziyatlarni, holatlarni yetuk san‘atkor badiiy obrazlar vositasida oddiy, ravon tushuntira olishi mumkin.

Yuksak ijodkorlik qobiliyati hammaga ham berilmagan, lekin folklor namunalari, mif va afsonalar, yaxshilikka yetaklovchi er-taklar, odamzodning azaliy ideallari kuylangan qo‘shiqlar, maqol, matallar bilan muntazam tanishib borish tafakkur tarziga ta‘sir qilishi ayni haqiqat.

Beshik-beshik to‘lqinlar toy-toy bo‘lib chopardi,
Kumush yolli qoyalar soyasini yopardi.

Garchi ushbu misralar yosh shoirning muhabbat mavzusidagi ilk she'rlaridan bo'lsa-da, lekin unda o'zbek millati so'zlashuv leksikasiga xos atributlarni, bolalikda tinglagan ertak va afsonalarining zamonaviylik bilan qorishiq jihatlarini ko'rishimiz mumkin. Asar kontekstida shoirning o'zi ham bunga ishora qilib o'tadi.

U sehrli suv qizi! Oy nurida oppoq qor,

Tirildimi qarshimda afsonalar yo qator.

Shoir she'r finalida suv parisi timsolida oshiq qizning bezovta ruhiga murojaat qilar ekan, undan sargashtalikdan chekinishni so'raydi. Voqeaband she'r sirli afsonalarning nazmiy talqini kabi taassurot qoldiradi.

Abdulla Oripov to'rtliklaridagi falsafiy xulosa, maqollarning o'ziga xos badiiy tasviri, o'zbek xarakterining betakror ifodasi aslida yuksak iste'dodning xalq dahosi bilan uyg'un namoyon bo'lishi bilan izohlanadi.

Jajji go'dak, sen tug'ilding, sen uchun

Kim belanchak yasab turar shu damda.

Kimdir senga uchqur tulpor egarlar,

Kimdir senga hassa yo'nar shu damda.

Mazkur she'r g'oyasi umr haqidagi xalq donishmandligining namunasi hisoblangan bitiklar mazmunida ham uchraydi. Ertaklardagi uch kunlik dunyo to'g'risidagi savol-javoblar, umrni uch faslga ajratish – go'daklik, balog'at, qarilik kabilarni esga soladi. Beshik, tulpor va hassa predmetlari majoziy ma'noda qo'llanilgan. Abdulla Oripov lirikasida folklor elementlari, xalq og'zaki ijodi motivlari yana ko'plab uchraydi. Masalan, Afandi va afandinamo odamlar obrazi shoir lirikasida ham mavjud:

Qo'y yetaklab o'tdi-ku birov,

— Menga nima, dedi Afandi.

— Siznikiga qarab ketdiyov,

— Senga nima, dedi Afandi.

“Afandi” she'ri dialog tarzida yozilgan bo'lib, shu kichik savol-javobda odamlar tabiatidagi qiziquvchanlik va hozirjavoblik mahorat bilan ko'rsatilgan. She'r latifaning shunchaki mazmuni

emas, umuman boshqa maqsadni koʻzda tutuvchi asar. Bu yerda Afandi obrazi vositachilik vazifasida kelgan. Bu yerda lirik qahramon va Afandi obrazi uygʻunlashadi, uning qadamini poylovchi shaxslar qoralanadi.

Lekin bu bilan shoir lirikasi boshdan oxiriga qadar xalqona, baxshiyona ohanglar bilan davom etgan degan xulosaga kelmaslik kerak. Shoir adabiyotga kirib kelgan ilk yillardayoq oʻz maqsadini, yoʻlini, ijodiy konsepsiyasini belgilab olgan edi. Dastlab, tabiiy ravishda bolalik, oʻsmirlik shuurini egallagan xalq ijodiyoti asosida shakllangan ijodiy jarayon keyinchalik oliy taʼlim, hayotiy va ijodiy tajribalar natijasida kattalashib ulkan sheʼriyatga aylana bordi.

Kulma, kulma,
Nega kulasan
Xijolat chekkanning holiga.
Nega qoʻl tegizding
Kambagʻalning
Oʻgʻrilardan qolgan moliga.

Xalqimizda “Kambagʻalni tuyani ustida it qopibdi” mazmunidagi maqol mavjud. Bu maqol orqali hokisor inson doimo mazlumlikka mahkum degan hukm bor. Shoir mana shu maqolni biroz boshqacharoq, ijtimoiy voqelikka kuchli eʼtiroz tarzida nazmiy taqdim etgan. “Kulma” buyruq maylidagi feʼlning takrori va kulgan kimsaga qattiq malomat orqali shoirning xalqparvarlik tuygʻusi namoyon boʻladi. Kulayotgan aslida oʻgʻrining oʻzi, sheʼrdagi kambagʻal esa shoir ijod qilayotgan damdagi talanayotgan millatdoshining tipik obrazi edi. Shoir isteʼdodli rassom oʻlaroq xalqning ijtimoiy holatini mahorat bilan tasvirlaydi. Qalbida “oʻgʻriga” uygʻongan nafrat aslida onasi, otasi, aka-ukasi, jigarbandlari, mahalladoshlari – xalqiga boʻlgan muhabbatdan sizib chiqqan. Sheʼrni ichki ikki strukturaga ajratish mumkin:

1. Tanqid, tanbeh (ilk uch satri).
2. Chorasizlik, iztirob (keyingi uch misra).

“Kulma, kulma, nega kulasan?” she’ri 1960 yilda yozilgan. To’la sarbast emas, sarbastnamo deyishimizning sababi shundaki, mazkur to’rtlikning 1-, 2- va 4-misralari 9 hijoli, 3-misrasi 10 hijoli. Bunday yarim erkinlik, vaznda yuzakilik yuzaga kelsa-da, mazmunni o’z holiga “qo’yib berish”, sarbast aralashgan barmoq jadid shoirlari ijodida ko’p uchraydi. Xalq ijodiyotidan ilhomlanish muayyan ijodkor asarlarida bo’lishi tabiiy. To’g’ri, asar folklor motivlarini to’liq aks ettirmasligi mumkin, lekin ayrim shakllari uchrashi muqarrar. Yuqoridagi kichik asarda ana shunday xalq donishmandligi mujassam.

Demak, ijod yo’lining avvalidayoq shoir o’ziga xos uslubni, umuminsoniy mavzularni, falsafiy mushohadani dasturulamal deb bildi. Lirikasida shoirning ruhiyati, drammatizmga boy ichki dunyosi, nozik va o’z navbatida qat’iy tuyg’ularining soyalari ko’rinib turadi. Abdulla Oripov favqulodda zakii, samimiy inson, yuksak ijodiy mahorat va badiiylikka ega shoir sifatida zamondoshlaridan ancha ilgari ketgan edi. Shuning uchun ham adabiyotshunoslar, muxlislar va shogirdlar yangi o’zbek she’riyatiga qo’shgan hissasi qarshisida mudom hayrat va e’tirofdadir.

Davlatimiz rahbari “Odamlar yaxshi yashashi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish – barcha rahbarlarning asosiy vazifasidir” (Xalq so’zi. – Toshkent, 2017 yil, 28 fevral) nutqida shoirning she’rlari yuksak badiiy, teran falsafiyligi bilan xalqimiz ko’nglidan joy olganini ta’kidlagan edi. Darhaqiqat, barcha janrlardagi asarlari, betakror tarjimalari nafaqat adabiyotimiz, balki milliy ma’naviyatimizning yutug’idir.

Shoir o’zbek millatiga xos xususiyatlarni, xalq donishmandligining ayrim epitetlari, metafora va o’xshatishlarni butun ijodi davomida faol qo’lladi.

O’ng qovog’im uchdi-yo,
Chap qovog’im uchdi-yo.
Uzoqdagi shoir o’g’li
Kimning yodiga tushdi-yo.

yoki

Har bitta bandani tashvishga solmish
Nasiba atalmish taqdirning ishi.
Butun non ustida tirnog'in olmish
Hali chiqmasidan go'dakning tishi.

Abdulla Oripovning ilk she'riy mashqlari 2021 yilda "Shoirning tug'ilishi" nomi ostida shoir tavalludining 80 yilligi munosabati bilan nashr qilindi. Bu to'plamdan asosan 1956-1975 yillarda yozilgan she'rlari joy olgan bo'lib, ilk she'rlarining muxlislarga taqdim etilgani bilan qadrlidir. Shoirning dastlabki ijod daftaridan o'rin olgan she'rlarida ham xalq og'zaki ijodiga xos o'xshashlikni kuza-tamiz. Masalan, "Nozli yor" she'ri xalq qo'shiqlarini yodga soladi:

Shirin soyning qovuni
Shirin ekan, yor-yor.
Shunday qizga ko'ngilni
Bering ekan, yor-yor.

"Xalqning dostonlarda mujassamlashgan ulkan ruhiy qudrati, tarixining eng sharaflilari, muqaddas an'analar va tafakkuri, tasavvuri, taxayyulotining bepoyon quvvati o'sha fursatlarda bo'lg'uvsu shoirning botini, iste'dodi bilan omuxtalashgan va Abdulla Oripov siymosida har bir xalqda vaqti-vaqti bilan maydonga chiqajak mutafakkir shoirni, dahoni uyg'otgan".

Bundan tashqari shoir ijodida aynan yor-yor uslubidan foydalanib yozilgan, lekin ijtimoiy muammolarni bayon etgan she'rlar ham bor. Masalan, "Go'rkovlar qo'shig'i" sarlavhasidan ham qandaydir sovuq holat, noxush vaziyatni esga soladi. Fojeliqni yor-yor shaklida bera olish uchun katta mahorat kerak. She'rdagi go'rkov shaxsi yoki ish mazmuni emas, balki kimningdir yo'qotishini kutib yashaydigan badbin kimsalar niyati qoralanadi. Shoir she'rdagi ustalik bilan birinchi shaxs tilidan so'zlaydiki, asarda o'z-o'zini fosh etish tamoyilidan bo'lak shaklni qo'llab bo'lmas edi. Ya'ni qahramonning tabiati, shoir chizmoqchi bo'lgan salbiy buyoq shuni taqazo etadi.

Qabristonga, demangiz, tirik keldi, yor-yor,
Quvontirib bizlarni, o'lik keldi, yor-yor.

XX asrning 1960-1970 yillari o'zbek adabiyoti xronologik jihatdan o'rganilganda, davr she'riyatining qat'iy chegaralarini Erkin Vohidov va Abdulla Oripovlarning ijodi boshlab berganiga amin bo'lamiz. Negaki, har ikki ijodkordagi tuyg'ularning ochiq-
ligi va samimiyligi, inson g'oyasi, adabiy-estetik mezonlar nuqtai nazaridan konseptuallik keyingi adabiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Abdulla Oripovning she'riyatning asl tabiatiga monand millat, ona yurt, ma'naviyat ildizlari, muhabbat, imon-e'tiqod, umr mazmuniga taalluqli poetik mulohazalari kontekstida bitiklari asl poetik tafakkurni uyg'otdi. Shoirning "Soflik g'oyasi" – samimiyat, ko-millik, asllik kabi tushunchalari turli yillarda turli holatlarda namoyon bo'ldi.

1.2. Mumtoz she'riyat an'analari – poetik tafakkur o'sishining omili

O'zbek mumtoz adabiyoti Qur'oni Karim, Hadisi sharif, tasavvufiy g'oyalar – bir so'z bilan aytganda, islom falsafasi bilan to'yin-gan betakror badiiy asarlar bilan necha asrlardan buyon bashariyat ruhiy tarbiyasiga munosib xizmat qilmoqda. Bu noyob hodisa sil-silasida Alisher Navoiy dahosining o'rni, asarlarining ahamiyati nihoyatda katta o'rin tutadi. Hazrat Navoiyning elparvarligi, she'r ilmidagi iste'dodi shoir hayotligidayoq e'tirofga sazovor bo'lgan edi. Abdurazzoq Samarqandiy, Mirxond, Amir Davlatshoh Sa-marqandiy, Abdurahmon Jomiy, Husayn voiz Koshifiy, Atoulloh Mahmud Husayniy, Xondamir, Zayniddin Vosifiy kabi muarrix va tazkiranavislar asarlarida Alisher Navoiy shaxsiyati va ijodiga oid fikrlar yuritilgan.

"Dunyo olimlari Navoiyning o'zbek (turkiy) adabiy tili mavqe-ni ko'tarish va rivojlantirishdagi xizmatlarini insoniyat tamad-duni tarixidagi buyuk ma'rifatparvarlar – fransuz Dyu-Belli va rus M.Lomonosovning millat madaniyatida tub burilish yasagan sa'y-harakati bilan tenglashtiradilar" .

Badiiy ijod olamiga qadam qo‘ygan san’atkor borki, Alisher Navoiyni o‘ziga ma’naviy ustoz deb biladi. Navoiy yaratgan obrazlardan ta’sirlanadi, uning asarlariga muxammaslar bog‘lashga intiladi. Ana shunday shoirlar orasida shubhasiz O‘zbekiston Xalq shoiri Abdulla Oripov ham bor, albatta. Shoirning adabiy merosida, publitsistik maqolalarida Alisher Navoiy hayoti va ijodiga samimiy munosabatni, e’tirofni kuzatish mumkin:

Abadiyat bilan qay so‘z egizak,
Balki yaxshi orzu, yaxshi niyatdir?
Mangulik anglanar Navoiy desak,
Navoiyning o‘zi abadiyatdir.

Abdulla Oripov she’riyatida Alisher Navoiy shaxsiyatiga havasmandlikni, ijodiga oshuftalikni ko‘p uchratamiz. Ushbu faslda shoir ijodidagi aruzda bitilgan g‘azallar, obrazlar tahlili orqali Alisher Navoiy g‘azaliyotining zamonaviy o‘zbek she’riyatiga ta’siri, aks-sadosini ko‘rib chiqamiz.

Abdulla Oripov o‘zbek adabiyotiga juda erta, atigi o‘n olti yoshida yoniq satrlari bilan kirib keldi. “Uchqun”, “Qushcha”, “Yulduzlar”, “Tog‘lar” kabi dastlabki she’rlarida sirtidan qaraganda, tabiat tasviri qalamga olingandek tuyulsa-da, aslida o‘ziga xos falsafiy mushohadalari bilan yana bir katta shoir tashrifidan dalolat bermoqda edi.

“Etgali” radifli dastlabki g‘azalni shoir yigirma to‘rt yoshida bitdi. Mumtoz adabiyotga mehr, aruzning musiqiy taronasi uni o‘ziga rom etdi:

Ne ajab, maydon topilsa men uchun ham deb edim,
O‘zga bir dildor bilan aruzda bozor etgali. .

Shoirning mumtoz she’riy yo‘lda bitilgan yana bir to‘rtligi biografik xarakterga ega. “Onam vafotiga” deb nomlangan ushbu bitik uning qalbidan oqqan azobli og‘riq tasviridir. Kutilmaganda eng yaqin insonining o‘limi bilan ro‘baru kelish, ajal otlig‘ kemanding o‘z yo‘lovchilarini birma-bir olib ketish haqiqatini bevosita kuzatish yosh shoir qalbida azobli iz qoldirgani shubhasiz.

Makonda lomakonsan, endi qaydan izlagaydurman,
Fig'onim kimga aytib, kimga sendin so'zlagaydurman.

Ushbu misralarni o'qir ekanmiz, ko'z o'ngimizda yaqinlar-imizni uzoq-uzoqlarga olib ketayotgan karvon, siniq nay navosi hamda so'zsiz, nolali yig'i namoyon bo'ladi. Shoir azobi, dardi kitobxon yuragida ham og'riq, mung uyg'otadi. Shoir to'rtlikda an'anaviy aruzni tanlaydiki, bu bejiz emas. Ya'ni aruz o'ziga xos ohangi bilan inson qalbi ritmikasiga hamohang janrdir. Aruz qoidalaridan biri shuki, she'r vaznida cho'ziq hijolarning ko'pligi qayg'u, g'am-anduh, tushkunlik motivlarini ifodalaydi. Yuqoridagi "Onam vafotiga" to'rtligi hazaji musammani solimda yozilgan, bo'lib, cho'ziq hijolar soni 12 ta, qisqa hijolar esa 4 tadir. Vazn ham shoirning qalbidagi buyuk armon, dardni yuzaga chiqarishga, shoir kayfiyatini o'quvchiga yetkazishga xizmat qilgan.

Abdulla Oripovning "Bul ajab, xor kimsadin imdod so'raydi xorlar" matla'li g'azalida navoiyona o'xshatishlarni, tashbehnlarni uchratamiz:

Gar falak burjida shams uyquga solsa o'zni,
Yetdi navbat bizga deb chaqnar emish sayyorlar.
Sajdaga boshing urib faryod chekma ey, rafiq,
Endi sen topgaymiding, topmabdi-ku ag'yorlar.

Shoir g'azalda yor, ag'yor obrazlariga murojaat qilar ekan, moziy elining zorlarini qalamga olganiga ishora qiladi. G'azalning shoh bayti sifatida quyidagi misralarni olish mumkin:

Nafs ila dunyoga dil bergan fosiqlar, siz bukun
Yassaviy xok-poyidan aylab oling tummorlar.

Mumtoz adabiyot namunalarida komil inson g'oyasi, ideal qahramon tasviri muayyan badiiy asarning tayanch nuqtasi hisoblana-di. Islom falsafasi bilan to'yingan va u asosda yashash shartligini a'mol deb bilgan qalam sohiblari, buyuk ijodkorlar o'z asarlarida o'tkinchi dunyoga mehr qo'yishni, nafsga berilishni qattiq qoralaganlar. Abdulla Oripov ham ulug' salaflari izidan boradi, nafs uchun har narsaga tayyor ayrim zamondoshlariga Ahmad Yassaviy qarashlarini, hikmatlarini eslatishni joiz deb biladi.

“Ketmoqdaman” radifli gʻazalini shoir 1968 yilda yozgan. Shoirning ijodkor doʻstlari bilan tez-tez adabiy suhbatlar, tongotar sheʼrxonlik qilgan paytlari. Shunday kunlardan birida shoir “Ketmoqdaman” gʻazalini 5 baytini yozib, tugallanmagan gʻazalni Oʻtkir Hoshimovga bergan ekan. Yozuvchi bir kuni shoir bilan uchrashganda, mana shu gʻazal unga nihoyatda taʼsir qilganini, badiiy gʻoya berganini va ilhomlantirganini aytib, gʻazalni yakunlab berishini soʻraydi. “Bahor qaytmaydi” asari bilan ushbu gʻazal garchi mustaqil asar boʻlsa-da, goʻyo bir-birini toʻldirib turadi. Alimardonning vidosi, oʻtgan umriga achinishi faqat aruz vaznidagi-na taʼsirli chiqishini ijodkorlar nihoyatda teran his qilgani hamda tanlangan shakl mutlaqo toʻgʻri ekanligiga takror amin boʻlamiz.

“Bu ishq sirrin kitob etding, kitobing ichra men borman” matlaʼli gʻazalida “ichra men borman” misralari radif; kitob, xitob, shitob, sharob, azob, sarob, xarob, rubob soʻzlari esa oʻzaro qofiyadosh boʻlib kelgan.

Abdulla Oripovning “Alisher Navoiy gʻazaliga muxammas”i ham buyuk Navoiyga buyuk muhabbatidan dalolat beradi.

Tanimni boʻyla zax aylagʻon qon biri, biri ashk,
Ne erdi bilmam, ayo jonoki, gʻalat siri ashk,
Meni qilurkim gʻariqi daryo, netay, oxiri ishq,
Koʻzum haqini bihil qildum, ey javohiri ashk,
Ki bori ham onging-oʻq maqtamiga sochilasiz.

Shoir nafaqat Alisher Navoiy davrida qoʻllanilgan faol soʻzlar, balki gʻazal ohangini, bosh motivini ham saqlagan holda goʻzal muxammas bogʻlagan. Lirik qahramon oshiq, u ishq sirri qoshida ojizu notavon. Qalbidan oqqan qonu koʻzining achchiq jolasi butun tanini qamrab olgan. U adoqsiz koʻz yoshlar seli uni bir kuni gʻarq qilishidan xavotirga tushadi. Sheʼriyatda inson kechinmalari badiiy aks ettiriladi. Daraxtdan nogoh bargning uzilishi, sokin tundagi chirildoq ovozi, fasllar almashishi singari tabiiy hodisotlardan ijodkor insongina falsafiy xulosa chiqara oladi. Psixologlar inson olam va odamni oʻrganish, kechinmalarni hissiy anglash asnosida oʻziga xos tamoyillarni yarata borishini taʼkidlaydilar.

“Abdulla Oripov qaysi bir mavzuga qo‘l urmasin, undan yangi, hali birov aytmagan qirralarni topadi, o‘z fikrlarini ifodalashda hali birov ishlatmagan obrazlarni ishlatadi. Shu yo‘l bilan u o‘zgalarni takror qilmaydigan jozibali asarlar yaratdi”, deb yozgan edi adabiyotshunos olim M.Qo‘shjonov . Ijod jarayoni to‘g‘risida eng xolis fikrni bizga ijodkorning qo‘lyozmalari beradi. Adabiyotshunoslikda asar biografiyasini tadqiq etishga qaratilgan qarashlar talaygina. Ularda odamzodning individdan shaxsga, shaxsdan fenomenga o‘tib borish hodisasi singari muayyan asarning tafakkurdan mantiqqa, mantiqdan g‘oyaga, g‘oyadan so‘zga, so‘zlardan kitobga aylanish jarayoni o‘rganilgan. Shoir yoki yozuvchiga birgina so‘z ham ilhom berishi tabiiy. Bir so‘zni matnga kiritish ishtiyoqi katta asarga g‘oya berishi mumkin. Abdulla Oripov butun umri davomida Alisher Navoiy dahosining zakovatiga, benazir iste’dodiga, adabiy merosiga chuqur muhabbat bilan yondashdi. Shoir suhbatlarning birida: “Agar taqdir menga qotgan nonu suv berib, evaziga ulug‘ Navoiyni boricha anglash baxtini ato etganida, men bu taqdirdan zarracha ham nolimas edim”, – degan edi.

Shoir umrining so‘nggi besh yili ham hayotida, ham vujudida, ham ruhiyatida o‘tkir dramatizmlar bilan o‘tdi. Lekin bu holatni yengib o‘tishi uchun faqat ijoddan kuch oldi, alam, og‘riq, dardu hasratini misralar qatiga mahorat bilan singdirdi. Ana shunday g‘amgin lahzalarda mumtoz adabiyot, inchunun Alisher Navoiyning rubobiy g‘azallari unga tog‘dek madad berdi. 2012 yil to‘rtinchi may sanasidan to 2013 yilning may oyiga qadar faqat g‘azallar yozdi.

Yo, falak, etgil meni
Norasolardan xalos,
Norasolardan kelar
Dardu balolardan xalos.
Aytmagum, yor ishqidin
Bir zum xalos qilg‘il meni,
Aylagil bir zum beishq
Ahli jafolardan xalos. .

Shoirning lirik qahramoni ushbu munojoti orqali falakka yolvorib, nodon, nomukammal kimsalar suhbatiga duchor bo'lishdan panoh so'raydi. Do'stu yor, birodarlardan emas, aksincha ahli jafolardan xalos etishini o'tinib so'raydi. Bu g'azalni shoir shunchaki aruzdagi mahoratini ko'rsatish uchun emas, balki tunu kunga yetayotgan ozorlarga davo istab, munojot tarzida yozdi. Mazkur munojot Alisher Navoiyning quyidagi misralariga nihoyatda hamohangdir:

Meni men istagan o'z suhbatig'a arjumand etmas,

Meni istar kishining suhbatin ko'nglim pisand etmas.

Yoki Navoiyning "G'aroyib us-sig'ar" devonidan o'rin olgan "Xalos" radifli g'azaliga monand g'oyadan ulgu olganiniga guvoh bo'lamiz:

Boda meni ayladi zuhdu riyodin xalos,

Zuhdu riyo yo'qki, ming ranju anodin xalos.

Abdulla Oripov lirikasida hazrat Navoiyga ma'nan izdoshlikka misol bo'ladigan bu kabi jihatlar, misralar ko'plab topiladi. Masalan, o'zbek mumtoz adabiyotida, jumladan Alisher Navoiy ijodida so'zni ulug'lash, so'zning qudrati va ta'sir kuchi, ilohiyligi borasida islom falsafasi bilan sug'orilgan qarashlar mavjud. "Xamssa" dostonlarining muqaddimasida so'z ta'rifiga maxsus alohida boblar ajratilgan. Mutafakkir shoir Qur'oni Karim va Hadisi sharifga tayanib, olam va odamning bunyod bo'lishida SO'Z vosita bo'lganini badiiy ifoda etadi.

To'rt sadaf gavharining durji ul,

Yetti falak axtarining burji ul.

Alisher Navoiy so'zni eng buyuk mo'jiza, barcha narsalarning ibtido va intihosi u ekanligini e'tirof etar ekan, so'zni ehtiyotkorlik bilan qo'llashni targ'ib etadi:

Odamki, demak bila kiromiyduru bas,

So'z durri ishining intizomiduru bas.

Sihat onchaki, ahli aql komiduru bas,

Aqlig'a dalil aning kalomidur bas.

Soʻz sehri oldida ojiz qolmagan inson topilmasa kerak. Xuddi shunday qarashlarni Abdulla Oripov lirikasida ham uchratamiz:

Soʻz asli paygʻambar,
U bois balki
Odamzod tanigan oʻz Xudoyini.
Erigan temirning tomchisi kabi
Oʻrtab yuborar u tekkan joyini.

Alisher Navoiy ijodiyotining butun mazmun-mohiyati insonlarni yaxshilikka chorlash, yomonlikdan qaytarish, bir soʻz bilan aytganda komillik gʻoyasini targʻib etishdan iboratdir desak yanglishmaymiz.

Yaxshiligʻ gar qilmasa, bori yomonligʻ qilmasa
Kim yomonlik qilmasa, qilgʻancha bordur yaxshiligʻ.

Mazkur qitʼada shoirning insonparvarlik gʻoyasi hamda yuksak iteʼdodi nihoyatda uygʻun bir shaklda namoyon boʻlganini kuzatamiz. Yaxshilik va yomonlik antonim soʻzlarni qoʻllab, kimsakim agar yaxshilik qilish qoʻlidan kelmagan holda yomonlikdan ham tiyilar ekan, bu uning yaxshiligidir, degan falsafiy xulosa chiqaradi. “Navoiy ijodiyotini bepoyon ummonga qiyoslash mumkin. Ummon tubida hali ham behisob javohirlar yotibdi. Uning asarlari yuzasidan yuzlab ilmiy ishlar qilingan boʻlsa-da, Navoiy olamini toʻla-toʻkis zabt etolganimiz yoʻq”. Adabiyotshunos olim Ibrohim Haqqul toʻgʻri taʼkidlaganidek, Navoiy ijodi bir ummon boʻlsa, mutafakkir asarlarining zamonaviy oʻzbek sheʼriyatiga taʼsiri ham undan kam emas.

Abdulla Oripovning “Emish” radifli gʻazalida:

Yaxshilikni bilganga qil
Degan gap ham bor.
Bilmaganlar yovuzlikka

Yaqin tomon emish - degan fikrlari Alisher Navoiy xulosalarining mantiqiy davomidek taassurot qoldiradi. Shoir yaxshilik koʻrib, uning qadrini bilmaganlarni ham yomonlik domiga tushganlar safiga qoʻshadi.

Abdulla Oripov butun umri davomida Navoiy shaxsiyatiga chuqur hurmatda bo'ldi. Alisher Navoiyning asarlarini qayta-qayta mutolaa qilishdan erinmasdi va har safar yangi asarni o'qiganday zavqlanar edi. Shoir rafiqasining xotiralaridan Abdulla Oripovning Navoiy ijodiga munosabatini yanada teranroq his qilishimiz mumkin.

“Abdulla aka mumtoz ijodkorlar haqida so‘z ketganida, shubhasiz Alisher Navoiy ijodini benihoya yuksak darajaga qo‘ya edilar. Hozirgacha ham Alisher Navoiy dahosi, iste’dodiga tenglasha oladigan birorta ijodkor yo‘q. Ulug‘ mutafakkir bobomiz zamin odami emas – degan gapni qayta-qayta takrorlar edilar” .

Alisher Navoiyning zamondosh muarrixlari “Xamsa” yozib bo‘lingandan keyin, Husayn Boyqaroga taqdim etish jarayonini va bu xursandchilik butun Hirotga yoyilganini ko‘p va xo‘b yozganlar. Abdulla Oripov lirikasida ham rivoyat bilan bog‘liq she‘rni uchratamiz:

Navoiy Xamsani tugatdi yozib
Qutlashga yig‘ildi arkoni davlat.
Boyqaro ayricha hurmat ko‘rgazib
Oq otin minishga ayladi da‘vat.
Lekin uzr dedi shoiri davron,
Balki bu holni u kibr deb bildi.
Shunda sekingina lutf etdi sulton -
“Buni otning o‘zi iltimos qildi”.

She‘rda tabiiy samimiylik yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ijod mas’uliyatini teran his qilib, insoniyatni nurga yetaklovchi asarlar ham, aksincha moddiy manfaat yo‘lida zalolatga chorlovchi satrlar ham bitilishi sir emas. Qalbi iymon nuri bilan to‘lgan ijodkorlargina o‘zlari anglamagan holda oniy lahzalarda ongu shuuriga yuborilgan payg‘omlarni satrga ko‘chiradiki, bunday asarlar umuminsoniylik kasb etib mangulikka daxldor bo‘lishi mumkin. “Boshqalarga hasad emas, havas bilan qarash kishining hayotsevarligidan dalolat beradi. Hayotni sevadigan, uning ne‘matlariga shukrona qilib, e’tirof etadigan kishi atrofda qilarga ham yaxshilik sog‘inadi,

ezgu ishlarga intiladi. Abdulla Oripovning she'rlarini tinglaganda kishini sog'inch tuyg'usi qamrab oladi".

Xalqimiz va millatimiz nechog'lik tarixga ega bo'lsa, o'zbek tili xuddi shunday qadimiydir. Tilning ijtimoiy hodisa sifatida davrlar o'tishi bilan o'zgarishi, boyishi tabiiy holat. Eng qadimgi yozma yodgorliklarimiz, og'zaki ijod namunalari fikrimizga misol bo'la oladi. Darvoqe, badiiy adabiyot ijtimoiy-siyosiy jarayon, ma'naviy-madaniy yuksalish – millat tarixining in'ikosidir. Muayyan ijodkor asarlarini tadqiq etganimizda, o'sha davr muhiti, jonli xalq tili, an'ana va odatlaridan ham boxabar bo'lamiz.

O'zbek adabiyotining yirik vakili Abdulla Oripov she'riyatida ham qadim ona yurt tarannumi ba'zan eski turkiy so'zlarning istifodasi o'laroq namoyon bo'lishini kuzatish mumkin.

O'zing Alp To'ng'asan yoki,
Tutanxamon, eslayolmassan.
Bois ulkim, boshingga tushdi
Ko'p gavron, eslayolmassan.

Shoir umrining so'nggi yillarida ham samarlari ijod qildi. Yillar davomida ko'rgan-kechirganlari, e'tirofu e'tirozlar natijasida hayot falsafani teran anglab yetdi va iloji boricha avlodlarga qoldirishga kuch topa oldi. Ruhiyatidagi tushkunlik ko'proq uchliklar va g'azal shaklida qog'ozga tushdi. "Alp Ertung'a" nomli g'azali insonga murojaatdir. Alp To'ng'a, Tutanxamon singari tarixiy shaxslar nomini keltirish bilan mumtoz she'riyatdagi iyxom san'atini vujudga keltirsa, insoniyat tamaddunidagi tarixiy burilishlar davrini ham o'quvchiga eslatishni joiz biladi. Ushbu g'azalda "gavron" termini uchraydi. Mazkur termin Qashqadaryo, Surxondaryo, Jizzax viloyatlarining ayrim hududlarida saqlanib qolgan. Gavron termini asosan cho'ponlar tomonidan ishlatilib, podani haydash uchun mo'ljallangan, o'rik daraxtidan qilingan bir yarim metrlar atrofidagi qizil tayoq. Gavron cho'ponning yelkasi uzunligida bo'lishi kerak.

Yana qadimgi turkiy so'zlardan "indir" so'zini ham uchratamiz. So'z aslida "in" shaklida uchrab, "dir" qo'shimchasi orqali buyruq maylini ham hosil qiladi.

Buyuk farzandlaring bordir
Samoni yerga indirgan,
Va ammo uchradi afsus
Turfa xil yolg'on, eslayolmassan .

Alisher Navoiy asarlari lug'ati da indurulmak, indur so'zi ikki xil ma'noda kelishi aytilgan. Birinchisi, baland, yuksak, tik; ikkinchisi, egilgan ma'nolarini anglatadi. "Indurmak" esa yuqoridan pastga tushirmoq mazmunini berishi misollar bilan izohlangan.

Tushkach ahli navo cholib derga,

Zuhrani ko'kdin indurub yerga. (Sab'ai sayyor)

Navoiy navo ahlining mahoratidan hayrtaga tushib, hattoki Zuhra sayyorasi ko'kdan ularning qoshiga tushib keldi – deya yuksak darajada poetik holatni vujudga keltiradi.

Shuningdek, in leksemasining ham izohi keltirilgan bo'lib, ikki xil mazmunda qo'llanilishiga misollar bor:

1. In – tushmoq, yuqoridan tushmoq.

Quyosh kulbamg'a ingandin manga yuz qatla xushroqdur,

Qaro shomimni ravshan aylagan sham'i shabistonim. (Xazoyinul maoniy III b, 406)

Ya'ni lirik qahramon quyosh kulbasiga tushgandan ko'ra, mahbubani uning qaro shomini yoritishini afzal biladi.

2. egilmoq ma'nosi. Har kishiga irodati durust bo'lmas erdiki, donishmand erdi va boshi har kimga inmas erdi. (Nasoyimul muhabbat. XV, 143)

Indur – tushurmoq, egmoq, past qilmoq.

Ey Navoiy, bevafo davr ahlig'a indurma bosh

Kim alar qoshida bosh indurgan el bo'ynin qashub. (Xazoyinul maoniy. III b, 69)

Abdulla Oripov ham xuddi Alisher Navoiy kabi ushbu so'zni hozirgi o'zbek adabiy tilida yozilgan she'riga mahorat bilan singdira olgan.

Alisher Navoiyning navosoz qahramonlari kabi millatning ham samoni yerga ega olgan farzandlariga tarix ko'p bora gu-

voh bo'lgan. Shoir ming afsus bilan ana shunday insonlar gohida yolg'onlarning, tuhmatlarning qurboni bo'lganini yozadi.

Axir, ko'z o'ngimda ulg'aydi nihol,
Nega g'ururlanmay, ekkan men o'zim.

Balki ne og'ochlar topgaydir zavol,

Bularning umri-chi, juda ham uzun. (Arg'uvon.)

She'rda daraxt so'zining qadimgi turkiydagi varianti mahorat bilan qo'llanilgan. Agar shoir ushbu so'zni daraxt, chinor, terak deb o'zgartirsa, unda she'r mazmunini ancha toraytirib qo'ygan bo'lar edi. Ya'ni tagmatn qatlamlarini o'quvchi anglay olmas edi. Badiiy adabiyotda nihol so'zi yosh avlodga nisbatan ham qo'llanilishini e'tiborga olsak, bu yerda og'och so'zi juda o'rinli ishlatilgan.

Bundan tashqari "do'nmoq" so'zini ham uchratish mumkin.

Bir marta ko'rganman,

Faqat bir marta,

Tushimning hayotda rostga do'nganin.

Bir marta ko'rganman,

Faqat bir marta,

Oyning o'rog'iga yulduz qo'nganin.

"Do'nmoq" fe'li ikki xil ma'noda qo'llaniladi:

1. Orqaga qaytmoq.

2. Bir holatdan ikkinchi holatga o'tmoq, aylanmoq. Abdulla Oripov do'nmoq fe'lini ikkinchi ma'noda qo'llagan, natijada lirik qahramon virtual-ruhiy olamida sodir bo'lgan voqelik – tush reallik kasb etgan.

"Oyning o'rog'iga yulduz qo'nishi – tabiatda kamdan kam kuzatiladigan hodisa. She'riyat muxlisining ko'z o'ngida yorqin muhrlanadigan bunday obrazni qo'llash shoirdan inja estetik didni, yuksak badiiy mahoratni talab etadi. Hazrat Navoiyning "G'aroyibu-s-sig'ar" devonidagi g'azallardan birida mana bunday bayt bor:

Zavraq ichra ul quyosh sayr aylamas Jayhun aro,

Axtari sa'di hilol ichra kezar gardun aro.

Ya'ni ulug' shoir quyosh yuzli yorning qayiqda Jayhun aro sayr etishini Hilol ichidagi baxt yulduzining falak bo'ylab aylanib yur-

ishiga qiyoslaydi. “Hilol ichidagi baxt yulduzi” – “oyning o‘rog‘iga yulduz qo‘nishi” – bular aynan bir holatning ikki xil badiiy tasviridir. Yana bir muhim farqi: hazrat Navoiy baytida tabiatdagi bu noyob hodisa vositasida yor tasviri berilgan bo‘lsa, Abdulla Oripov she‘rida millatning tole yulduzi, saodat qamari porlaganiga ishora qilinmoqda.”

Boylik va amal topish qiyin emas dunyoda,

Indek chaqqonlik bilan ustakorlik bo‘lsa, bas.

Dushman-ku poylab turar har o‘ru har qiyoda,

Faqatgina chin do‘stni uchratmoq oson emas .(Vatan mehri.

2014 y)

Navoiy asarlari izohli lug‘atining 3-tomi 611-betida “o‘r” so‘zi – yuqorilik, balandlik ma‘nosida qo‘llanilishi yozilgan. “O‘r” so‘zi qadimgi turkiy tilda omonim so‘z bo‘lib, birinchisi balandlik, tepalik, ikkinchisi chuqurlik ma‘nosida qo‘llangan. Bu ikki so‘z unlining qattiq-yumshoqligiga ko‘ra farqlangan. Yuqoridagi parchada o‘r so‘zi chuqurlik ma‘nosida qo‘llanib, qiyo so‘zi bilan tazod san‘atini hosil qilgan.

Xuddi shu manbaning 4-tom 19-betida “qayo” ikki xil ma‘noda ishlatilishi haqida ma‘lumot beriladi. Birinchidan, tog‘, balandlik degan ma‘noni anglatga, ikkinchidan esa “qiyo”ning – qoya, qirra, tik, uch kabi izohlari keltiriladi.

Kiyib qatl aylamakka lolodin to‘n,

Qiyodin tig‘ tortib misli jallod.(Xazoyinul maoniy. II a-393).
NAIL. 4-tom.46-bet. Abdulla Oripov ham “qiyo” so‘zini qoya, tepalik ma‘nolarida qo‘llaganini ko‘ramiz.

Soy o‘zim, irmoq o‘zim,

Chopdim izingdan darbadar,

Maysalarni uyg‘otib, yo

Qumrilar qurdoshiman.

(G‘azal. 08.05.2012)

Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati 4-tom 79-sahifasida “qur” so‘zi –qurmoq, uyushtirmoq, tashkil qilmoq ma‘nosida ishlatilishi aytilgan. Shoir she‘rda lirik qahramon qushlar bilan

hamroh ekanligini yozadi. Badiiy adabiyotda Qush obrazi erkinlik, hurlik, samimiyat tushunchalarini ham ifodalaydi.

Qadimgi turkiy soʻzlar shoir ijodida samarlari qoʻllanilganiga misollar talaygina. Masalan, “Paydo” deb nomlangan gʻazalida “oʻtrik” soʻzini uchratamiz.

Rahmdilsan, rahm birla
Yupatding yigʻlaganlarni,
Ne tilda nola bor – oʻtrik,
Ne koʻzda soxta nam paydo.

(Gʻazal. Paydo.)

Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lugʻati 4-tomi 617-sahifasida “oʻtrik” “soʻzi “yolgʻon” maʼnosida qoʻllanilishi yozilgan. Gʻazalda shoir Yaratganga munojot qilib, rahm-shafqat faqatgina Undan ekanligini eʼtirof etadi. Qay bandaning dilida yolgʻon nola, qaysi birining koʻzlarida soxta yosh zohir boʻlishi yolgʻiz Allohga ayondir. Navoiyda “oʻtrik” shaklida berilgan soʻzni Abdulla Oripov “oʻtrik” tarzida qoʻllagan.

Demishlar, oshiq ahli
Jannatingga jam boʻlib kirgay,
Itob etma, qatoringda
Magar Abdulla ham paydo.

“Itob” – malomat, taʼna, qahr, gʻazab maʼnolarini anglatib, mumtoz adabiyotda faol qoʻllanilgan terminlardan sanaladi.

Ul shoʻxdin manga erur goh nozu goh itob

Yoʻq anda ixtiyor, dogʻi manda ijtinob. (Mezonul avzon.49.)

Shoir oʻzini Yaratgan dargohida chin oshiqlar qatorida koʻrishni dildan istaydi. Oshiq ahli jannatga toʻp-toʻp boʻlib kira boshlaganida, ular safida ekanligimni koʻrib, malomat qilma, qahringga duchor etma, deya oʻtinadi.

Nafaqat soʻz qoʻllash borasida, gʻazal poetikasida ham shoir buyuk salafi anʼanalarini munosib davom ettirdi va yangilay bildi. Nurboy Jabborov taʼbiri bilan aytganda: “Ohorli mazmun, vazn, qofiya va badiiy sanʼat mukammalligi Abdulla Oripovning gʻazal-

navislikda hazrat Navoiy san'atxonasidan bahra ola bilgan baxtli ijodkor ekani isbotidir” .

Abdulla Oripovning “Istiqlol manzaralari” turkumi shoir ijodida alohida o‘rin tutadi. Unda mamlakatimizning istiqloq yillari hayoti, yuksalishlar tarixiy faktlar asosida yoritilgan. Mustaqillik e‘lon qilinishidan ancha yillar oldin tasodifan bir cho‘pon yigit “katta davra” ning “zo‘r majlis”ida ishtirok etadi. Unga so‘z berishganida, u qaniydi chekka hududlarimizga ham poyezd borsa, deb niyatini baralla aytib yuboradi. Lekin bir zal “ahli majlis”ning istehzoli kulgusiga qoladi. Lekin tez fursatda tarix uning orzularini amalga oshirdi.

Zo‘r majlisdan sal o‘tmay

Zamonlar chevrildilar.

Yolg‘on ketib yolg‘onga,

Rost – rostga evrildilar.

Chevrulmoq – “aylanmoq, o‘g‘irilmoq” ma‘nosini ifodalab, qadimgi turkiy xalqlar leksikasida faol ishlatilgan. “Jonigiz eramida fayz shabnamidin nishot guli ochilsa, bu zori beqaror bulbul kabi ul gulshan tegrasiga chevrulgay”.

Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati 3-tom, 559-sahifasida “evrulmoq” fe‘lining ikki xil izohi keltirilgan. 1.Evrulmoq – aylanmoq, o‘g‘irilmoq. 2.Qaytmoq, yuzlanmoq.

Abdulla Oripov eng avvalo, “chevril” va “evril” so‘zlarini o‘zaro qofiya qilib o‘ziga xos poetik musiqiylikni vujudga keltirgan bo‘lsa, ikkinchidan “chevrildi” so‘zini “o‘zgardi” ma‘nosida mahorat bilan qo‘llagan. Agar ushbu so‘zlar o‘rniga hozirgi o‘zbek adabiy tilidagi faol muqobili qo‘llanilganda, qisqa satrlarda katta ma‘noni singdirish biroz mushkul bo‘lar edi.

Xuddi shu dostonidan o‘rin olgan yana bir she‘rdan parcha keltiramiz:

Bu yo‘llarda tarix ham

Karvonlardek matashgan.

Hatto yurtning nomini

Dovon deya atashgan.

Mata” – fe’l so’z turkumiga oid bo’lib, bog’la ma’nosini ifodalaydi. She’rda bir-biriga ulanib, bog’lanib ketgan yillarni matashgan, bog’langan, karvon yo’lidek mustahkam degan ma’nosida ifodalamoqda.

“Dovon” termini qadimgi turkiy, uyg’ur tillariga xos bo’lib, “daba” fe’li “tog’ orqali o’tish”, “tog’ yo’li” ma’nolarini anglatadi. Qolaversa, Dovon toponim sifatida qadimgi davlatchiligimiz tarixida ham uchraydi.

Yo’l kengaysa odam ham

Undan ulgu olgaydir.

Kimningdir fe’li ammo

Torligicha qolgaydir.

“Ulgu” so’zi xalq so’zlashuv nutqida, ayrim shevalarda hozir ham saqlanib qolgan bo’lib, “o’rnak, namuna va andoza” ma’nolarida ishlatiladi. Inson ko’ngli ham kengliklarga qarab ba’zan kengaygandek, ulkanlashgandek, ko’tarilgandek tuyuladi. Shuning uchun inson tog’u qirlarni, ko’z ilg’amas sayxonliklarni tez-tez qo’msaydi. Lekin ana shunday muhtashamlik qarshisida ham ba’zi fe’li tor kimsalarning tajangligi, injiqligi yoyilmas ekan.

Ajib siymo erursan,

Injimay darhol kechirgaysan,

Muruvvatlar qilib goh,

Bo’lsa ham davvol kechirgaysan.

“Injimoq” – ranjimoq, xafalanmoq ma’nolarini ifodalaydi. “Kechirgaysan” she’rida shoir bandalar qanchalik gunoh qilmasin, ko’pincha Allohning rahmatiga, muruvvatiga noil bo’lishini qalamga oladi. “Davvor” so’zi Navoiy asarlari lug’atida “aybdor” ma’nosini berishi ta’kidlangan. Abdulla Oripov bu so’zni “davvol” shaklida qo’llagan. Jonli xalq tilida “r”ning “l” ga o’tishi mavjud bo’lib (devor-devol, zarur-zaril), ushbu so’zda shu holatni ko’ramiz.

Kimnidir qarg’ashar: - Ko’zing oqsin, deb,

Kimnidir alqashar: - Omad boqsin, deb.

Birov qo’shnisini yozg’irar edi:

- Yopmagan tomingga yomg’ir yog’sin, deb.

Navoiy asarlari lug‘ati da “yozg‘urmoq” - ayblamoq, gunohkor qilmoq, gunohkor hisoblamoq, orqavarotdan shikoyatlanmoq degan ma’nolarni anglatishi misollar bilan ko‘rsatib berilgan.

Qadah ichmak yozuq deb, asru mardud etmagil, ey shayx,

Bu qism ersa azaldin bejihatdur bizni yozg‘urmoq. (G‘aroyib us-sig‘ar)

Yuqorida keltirilgan to‘rtlikda Abdulla Oripov hasadgo‘ylik, ig‘vo, ko‘rolmaslik illatlarini qoralagan. Ya’ni insonlar orasida diyonatning ko‘tarilishi oqibatida, savob-gunoh, yaxshi-yomon degan tushunchalar toboro badar ketayotganidan afsuslanadi. Aslida xalqimiz qadriyatlarida mahalla-ko‘y, qo‘ni-qo‘shnilarning ahil bo‘lib yashashi lozimligi to‘g‘risida qator ibratlar mavjud. Qo‘shnilarning bir-birlari oldidagi haqlari muqaddas manbalarda ham takror eslatiladi. Shoir “qarg‘amoq, yozg‘irmoq” fe‘llarini “alqamoq” fe‘liga zid qo‘yib, tazod san‘atining go‘zal namunasi yaratgan.

Quyidagi parchada esa torozi detali – shayin so‘zini qo‘llagan.

Muz ham erib bir kun mayinlanadi,

Tarozi bordirki – shayinlanadi.

Avliyo bo‘lishi mumkin har odam,

Faqat payg‘ambarlar tayinlanadi .

Mazkur parchada shoirning o‘ziga xos falsafiy xulosasi ifodalangan bo‘lib, olamning biz ilg‘amas sir-sinoatlari mavjudligiga ishora qilinadi. Quyosh taftiga qattiq muz ham toqat qila olmagidek, Haqning adolat tarozusi shayini doimo to‘g‘ri va aniq ishlashini hech kim inkor eta olmaydi. Yaratganning maqbul bandalari qatorida bo‘lishni barcha birdek istaydi. Lekin nafsni yengish, kibrdan tiyilish juda kuchli ruhiy tarbiyani taqazo etadi.

Shoir she‘riyatida ona tilimizga bag‘ishlangan she‘rlar ko‘p uchraydi. Quyidagi parchalarda ham qadimgi turkiy so‘zlarni mahorat bilan qo‘llanilganini ko‘rish mumkin.

Yuksak Hisor tog‘larining bag‘rida qat-qat

Toshni yorib o‘sib yotgan na’matak edi.

Ustoz Oybek she‘rin eslab shoir Xolmamat,

Bizning joyda uning nomi “Hululu” dedi.

Shoir shogirdi Xolmamat Hasan bilan birgalikda ona diyorning so‘lim go‘shalariga sayohat qiladi. Sayohati jarayonida suhbat beixtiyor tilimizda qo‘llanilayotgan so‘zlarning qadimgi varianti va shevalarda qo‘llanilishiga borib taqaladi. Shunday qilib ushbu holat hosilasi o‘laroq ajoyib she‘r maydonga keladi. Yuqoridagi parchadan “na’matak” so‘zining “hululu” varinati xalqimizning ayrim shevalarida saqlanib qolganini bilib olamiz.

Bir kun tinib qolgan edi bog‘da bulbulim,
Sandulochim!- degan edim sayrab yubordi .

E.V.Sevortyanning “Turkiy tillarning etimologik lug‘ati” da sandug‘ach, sandig‘ash, sandivach, sanduvoch, sandulach so‘zlari qadimgi uyg‘ur, boshqird, turkiy tillarda uchrab, “bulbul” ma‘nosini anglatishi yozilgan. Shoir hozirgi adabiy tilda iste’molda bo‘lmagan ayrim so‘zlarni mohirlik bilan she‘rga singdirishi orqali kitoxbonlarni ona tilimiz tarixiga qiziqishini uyg‘otsa, ushbu so‘zlarni o‘z ma‘nosida she‘r tabiatiga singdirishi uning tilimiz bilimdoni ekanligini ham ko‘rsatadi.

Busbutun ko‘ray deb kemtik hayotni,
Bobolar hattoki tortganlar cherik.

Yuqoridagi parchada “kemtik”, “cherik” so‘zlari qadimgi turkiy tilimizga xos so‘zlardir. “Kemtik” so‘zi yarim, nimtalangan, parchalangan, “singan” ma‘nolarni ifodalaydi. Ushbu so‘z ko‘pincha imoratga nisbatan ishlatiladi. Lekin shoir Hayotni butun bir inshoat tarzida tasavvur qiladi va hayotiy kechinmalari bu imoratning naqadar nomukammalligini isbotlaydi. “Uvada kamzulga bil-lur tugma” deya betakror poetik obrazni yaratgani kabi “kemtik hayot” deb o‘ziga xos o‘xshatishni kashf etadi.

5 band 20 qatordan iborat “Ko‘ngil mulki” she‘rida “kemtik” so‘zi 4 marotaba takrorlanadi. Abdulla Oripov odatda she‘rlarida bir so‘zni uzog‘i bilan ikki marta qo‘llashi mumkin. Lekin ushbu she‘rda shoir dunyoda nihoyatda bo‘shliqlar ko‘pligini, odamzot qancha yelib-yugurmasin baribir kami to‘lmasligini yozar ekan, eng yomoni ko‘ngilning kemtikligi ekanini ta’kidlaydi. Bir kam dunyo iborasi xalq donishmandligining nodir topilmasi ekaniga amin bo‘ladi.

She'ringda kemtik bor, deding Adiba,
O'zing ayt, dunyoda butun nima bor?
"Kalta Minor" kabi ko'rkam obida
Kemtik orzulardan emasmi yodgor.

O'quvchi lirik qahramon she'rlaridagi kemtiklik aslida har bir armoni, iztirobi, hasratlaridan ko'nglida paydo bo'lgan yoriqlar ekanini darhol anglaydi. Bu kemtiklik – qora tuynuklardan shoirning armonlari ko'rinib turganini tasavvur qiladi.

"Cherik" qo'shin ma'nosini anglatadi.
Sulton Boyqaroning pinjiga kirib,
Martaba topishgan yaltoqi zotlar
Qatl ettirganlar Mo'min Mirzoni.

"Pinj" so'zi o'zbek xalq shevalarida "qo'yin", "bag'ir" so'zlarining ekvivalenti sifatida faol qo'llaniladi. Ko'pincha salbiy bo'yod qdor gaplarda "pinj" so'zi ishlatiladi. "Yaltoqlanmoq, jaltoqlanmoq" so'zi aslida shevalarda egasiga xushomad qiluvchi itlarga nisbatan ishlatilgan. Keyinchalik xushomadgo'y odam mazmunini anglatgan. She'rda aql-zakovat bilan emas, podshohga yaltoqlanib, xushomad qilib, amalga mingan, martaba orttirgan kishilar tanqid qilingan.

Biroviga esa yoqmaqdi mansab,
Atrofin yaltoqi zotlar o'rabdi.
Qay kuni qirq yillik do'stiga qarab,
Isming nima edi, - deya so'rabdi. ("Telefon daftari")

Shoir har ikkala satrda ham she'ning mazmunidan kelib chiqib, salbiy ma'no ifodalovchi so'zlarini ishlatadi. Va aynan shu so'zlar o'quvchiga shoir badiiy niyatini to'g'ri anglashga to'liq yordam beradi.

Ijodxonang puchmoqlarida
Qolib ketmay, etma faromush. ("Tajriba" she'ridan)
...Shamollar ham kezar xayolday,
Oqib yotar daryolar dalli. ("Tajriba" she'ridan)

"Puchmoq" so'zi "ovloq joy" ma'nosini bildiradi. "Dalli-g'ulli" so'zi esa "ko'nglida kiri yo'q" odamga nisbatan ishlatiladi. Shoir ushbu she'rda dalli so'zini daryoga nisbatan ishlatgan.

Men charog‘ni izlagandim
Nur deya ushlab qalam,
Menga qarshi chiqdi zulmat
Cho‘ng falokatlar bilan. (“Hamza nidosi”)

Chiroq xonani yoritish moslamasi. Badiiy adabiyotda yorug‘lik, nur ma’nosida ham qo‘llaniladi. So‘zlashuv uslubida bolajonlarni ba’zan erkalashda ham “chirog‘im” so‘zi ishlatiladi. Usmonli turk tilida esa “shogird” ma’nosini ham bildiradi. Ushbu she’r Hamza Hakimzoda Niyoziy tilidan aytilgan bo‘lib, shoir o‘z taqdiridan kuyinib so‘zlaydi. “Charog‘”, “nur” ni izlagani sayin zulmat ta’qib etganini bayon qiladi. Ushbu she’rda “cho‘ng” so‘zi ham ishlatilgan bo‘lib, yirik, katta, mahobatli ma’nolarini anglatadi.

Ka’baning muqaddas namozgohida
Ming-minglab mo‘minlar yukinmoqqa shay.
 (“Tilanchi bola”)

Ushbu misralardagi “yukinmoq” so‘zi “yukinish” – bosh egish, egilish ma’nolarini anglatadi. Bu yerda insonlarning Ka’ba tegrasi-da ibodatga bosh egishlarini badiiy ifodalagan.

Arab sahrosida yo‘l yurib karvon,
Topdi bir manzilda qo‘nim va qaror.
Horg‘in Rasululloh – ozurda ul jon,
Hordiq chiqarmoqni qildi ixtiyor. (“Hordiq”)
“Qo‘nim topmoq” deb kezib-kezib, bir manzilni makon aylashga aytiladi.

Uni qiziqdirdi na do‘stning holi,
Va na qo‘shnisining o‘ksik ahvoli. (“Dunyo”)
O‘ksik – xo‘rlangan, ezilgan degan ma’nolarni anglatadi.

Qo‘rqmagin, olmasman zarracha safo,
Sening na kunduzu kechalaringdan. (“So‘rovnoma”)
Safo- shodlik, xursandchilik mazmunini ifodalashga xizmat qiladigan so‘zdir.

Bahor kelsa O‘rta cho‘lning dalalarida,
Cho‘liqlarning davrasida kuni o‘tardi.

Giyoh terib goho o‘rim pallalarida
Ho‘pchilarning usulida baytlar bitardi.

(“Hakim va ajal” dan)

“Cho‘liq” deb cho‘ponning yordamchisiga aytiladi. “Ho‘pchi” –ho‘kiz bilan g‘alla yanchuvchi kishi. “Hakim va ajal” dostonidan olingan parchada “cho‘liq” va “xo‘pchi” shaxs oti bo‘lib, qadimgi turkiy so‘zlardan hisoblanadi. Ushbu so‘zlar hozirda ayrim hududlarning shevalarida faol qo‘llaniladi.

Hakim dili allanechuk guvrandi shu dam,
Bamisoli eshitganday bir so‘z – jon fizo.

(“Hakim va ajal” dan)

“Guvranmoq” – g‘ururlanmoq, faxr tuymoq ma’nolarini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi tahlillardan ko‘rinadiki, O‘zbekiston Xalq shoiri Abdulla Oripov she‘riyatida qadimgi turkiy so‘zlar ham faol qo‘llanilgan. Birinchidan, qadimgi turkiy so‘zlar zamonaviy o‘zbek she‘riyatida mahorat bilan qo‘llanilgan. Ikkinchidan, she‘rlar tahliliga ko‘ra kitobxon qadimgi so‘zlarning ma’nolarini qidirishga ehtiyoj sezadi va topishga intiladi. Bu esa uning ona tilimiz to‘g‘risidagi tasavvurlarini yana ham boyitishga xizmat qiladi. Shoir she‘rlari shu yo‘sindagi ilmiy tadqiqotlarga bemaol manba bera oladi.

Ushbu she‘r orqali Abdulla Oripov siymosida millat qiyofasi namoyon bo‘ladi.

Kezib bu shaharni balki horgaysan
Va lekin Allohga diling yorgaysan.
Adasha-adasha Makkani topding,
Endi adashsang gar qayga borgaysan.

Mazkur she‘r “Haj daftari” turkumidan o‘rin olgan bo‘lib, butun insoniyatga qaratilgan da‘vat ruhidadir. Insonni to‘g‘ri yo‘lga boshlash, hayotdagi a‘mollarini anglatish uchun diniy-ma‘rifiy bilimlar yuborilgan. Qaysi manzilni niyat qilmaylik, eng avvalo inson rutbasiga munosib harakat qilish kerak, degan tag ma‘noni ilg‘aymiz. Berilgan barcha ne‘matlar uchun shukr, gunohlar uchun uzr so‘ral-

adigan dargohdan o'zga najot yo'li bormi? Shoir mana shu turkumda insonga xos bo'lgan salbiy jihatlar ko'pincha ijobiy fazilatlardan ustun kelishiga iqrar bo'ladi va buning sabablarini qidiradi. Masalan, "Asliyat" degan she'rda inson uchun hayotning oqimini to'xtatish naqadar og'ir bo'lsa, gunohdan tiyilish ham shunchalik zalvorli ish ekaniga iqrar bo'ladi. Hattoki haj ziyoratida bo'la turib o'g'rilik, zulmga yo'l bergan jihatning manbasini qidiradi. Lekin inson bu borada ojiz. Savollariga javob topa olmagan shoir oxiri vaziyatni kinoya vositasida ifodalashga harakat qiladi. Muxbir va Hoji bobo dialogidan tashkil topgan "Haj savobi" she'rida tamomila ironiya yetakchilik qiladi. Sharq, jumladan o'zbek adabiyotida ham azaldan ranglar, timsollar, fikrni hajv orqali ifodalash yetakchilik qilgan. Mazkur she'r 10 banddan iborat, ya'ni besh savolga besh javob tarzida shakllantirilgan. Yoshi bir joyga yetib Haj amalini ado qilgan otaxondan muxbir yigit intervyu olar ekan, barcha savoliga deyarli ochiq qoladi. Yigitning Hojilik maqomiga erishdingiz, degan qutloviga chol oddiygina qilib, hovli-joyni sotib ketganiga ishora qiladi. Qolaversa, chol ham ketgan uyini o'rnini to'ldirish uchun tijorat qilganini o'z og'zidan maqtanib aytib qo'yadi. Bu o'rinda shoir savdo va savdogarchilikka qarshi fikr bildirmaydi, aksincha Hoji boboning haqiqiy MAQSADidan osongina chekinganiga hayron bo'ladi. "Boshqa birorta ortiqcha so'z, izoh, sharh, poetik talqin yohud tahlil shart emas, ularning bari dialogning o'zida jo bo'lgan. Shoir matnda aytilmagan qanchadan-qancha ma'noni topishni, uning tagiga yetib, idrok etishni o'quvchining o'ziga qoldiradi. She'rxon bu ishnig uddasidan chiqishga ishonadi".

"Ma'lumki, adabiyotning tasvirlash imkoniyati juda katta. Unda jamiyat hayotida burilish yasagan katta voqealardan tortib, o'sha jamiyat a'zolarining turmush tarzi, urf-odati, axloq normalarigacha aks etadi. Abdulla Oripovning bir qator she'rlari borki, ularda ba'zan oddiy, ko'z ilg'amas, bir qarashda uncha muhim bo'lib ko'rinsa bermaydigan axloqiy masalalar olg'a suriladi va shoirona hal qilib beriladi."

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ham unga ma'nan izdosh shoir Abdulla Oripov ham Alloh taolo tomonidan ato etilgan iste'dodga bir zum bo'lsa-da xiyonat qilmadi. Insoniyatni kamolotga, samimiyatga, nur va ziyoga chorlab o'tdi. Fikrlarini, ajdodlarimizning hayotiy o'g'itlari bilan mustahkamlab, estetik idealini o'ziga xos poetik talqin qildi. O'zbek adabiyoti tadrijida bu kabi misollar juda ko'p va qator ilmiy ishlarga dastur bo'lib xizmat qiladi desak xato bo'lmas.

1.3. Jahon adabiyotining shoir poetik tafakkur takomiliga ta'siri

Muayyan millatning jahon adabiyotida o'ziga xos iz qoldirgan, umuminsoniy g'oyalari bilan bashariyat ijtimoiy-estetik qarashlariga ta'sir ko'rsatgan daholari bo'ladi, albatta. Sharq va G'arb adabiyotidagi buyuk ijodkorlar va ular qoldirgan sara asarlar fikrimiz isbotidir. Yozma adabiyot paydo bo'lgan davrlardan beri necha-necha kitoblar dunyo yuzini ko'rdi, lekin butun yer ahli ongu shuuriga kuchli ta'sir qilganlari barmoq bilan sanarli. "100 ta eng sara asarlar", "10 buyuk adib va asarlari" jumalari bejizga ke-lib chiqmagan. Qolaversa, qaysidir millatning jahonshumul obro' qozonishiga ham katta ijodkorlarning xizmati bo'lishi tabiiydir. Masalan, Servantes ispan, Shekspir ingliz, Alisher Navoiy o'zbek, Gyote nemis, Tolstoy rus, Chingiz Aytmatov qirg'iz millatining faxri va tashrif qog'ozi desak mutlaqo yanglishmaymiz.

Mana Italiya – Dante diyori,

Tagor shuhratiga noil Hindiston.

Farzandlar o'z yurtin nomusi, ori,

Bulbulim bor deydi har qanday bo'ston.

Ular qoldirgan adabiy meros jahon adabiyoti taraqqiyotiga har tomonlama ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Yuksak iste'dod egalarining chuqur aql-zakovati, falsafiy xulosalari, mantiqiy fikrlashi, obrazli ifoda uslubi, targ'ib etgan g'oyalarining zamonaviyligi o'zidan keyingi badiiy adabiyot tabiatini tayin etishda ulkan hissa bo'lib qo'shilgan.

Garchi zaminda ko‘p har xil xoru xas,
Tog‘larga mengzashar dunyo tomini.
Ayonki, to‘rt-beshta yomonlar emas,
Yaxshilar tanitar yurtning nomini.

Abdulla Oripov fenomenini shakllantirishga xizmat qilgan omillar juda ko‘p. Shoir adabiyotga hali maktabga bormasidan avvalroq mehr qo‘ydi. Dastavval, onasi aytgan ertak, qo‘shiq, afsonalar ta’sirida adabiyotning sirli jozibasi rom etgan bo‘lsa, keyinchalik akalarining boy kutubxonasiidagi jahon adabiyoti durdonalari bilan tanishish uning maqsadini tayin qildi. Bo‘lg‘usi shoir o‘z tarjimai holida ta’kidlagidek, Abdurazzoq akasining turli tahririyatlarga mashqlar yuborib turishi va muharrirlardan kelgan javoblar mazmunidan xabardor bo‘lishi unga qaysidir ma’noda adabiy maktab vazifasini o‘tagani rost. “Daho iste’dodlar ijodini milliy va jahon adabiyoti, san’ati kontekstida tahlil qilish lozim. Shunda ular tafakkuri va asarlarining o‘ziga xosligi, qo‘shgan hissasi, iste’dodining ko‘lami va salohiyati aniqroq ochiladi. Aks holda u haqda aytilgan fikrlar isbotsiz, balandparvoz maqtovlar yig‘indisiga aylanib qoladi”. Darhaqiqat shoirni muayyan millat ulg‘aytiradi, agar u chinakam iste’dod egasi bo‘lsa, uning yozganlari umuminsoniy ahamiyat kasb etadi. Shoirning o‘zi ta’kidlaganidek, buyuk olim, yozuvchi, ijodkorni millati bo‘lmaydi, uni hamma birdek o‘ziniki deb qabul qiladi. Jahon adabiyoti, ilm-fani, sivilizatsiyasi namoyondalari fikrimizga dalildir. Abdulla Oripovning dunyoning yetuk ijodkorlari asarlari bilan tanishishi, badiiy tafakkuridan ilhomlanishi o‘zining ijodiy jarayoniga ham albatta ta’sir qildi. Azaldan ato etilgan falsafiy fikrlash tarzi, insonparvarlik va millatparvarlik tuyg‘ulari endi jahon adabiyoti darajasidagi mavzularga ham ko‘cha bordi.

Abdulla Oripov ijodida kosmik miqyosdagi, jahon ijodxonasiidagi eng dolzarb mavzularga bag‘ishlangan asarlar ko‘p. Ular orasida “Yuzma-yuz” asari Sofokl, Dante Aligeri, Shekspirlarni qiynagan taqdir, odam qadri, inson kamoloti kabi savollarga javob qidirilgani bilan ma’nan yaqin turadi. Asar orqali Odam odam bi-

lan yuzlashtiriladi. Ibtidodagi mas'umiyatni nafs, hirs, hasad kabi tuyg'ular tamoman yo'qqa chiqargan. Asar avvalida shoir ko'hna daftarni varaqlar ekan, ayni zamonga qadar kechmishlarni bir-bir yodga oladi. Va negadir lirik qahramonni tabiat olamiga yaqinroq ekanligi o'quvchi diqqatini tortadi. Aslida odam bolasi qorin g'amida hayvonotga daxl qilsa-da, shoir ochlik hissi ustun kelgan qavmdoshiga emas, mamontlarga shafqat ko'zi bilan qaraydi. Aksincha, odamlarni "vahshiy olomon" deb ataydi.

Dunyo ham bir vaqtlar mamont talashib,
Adashib ketgandi yo'lidan menday.

Asrlar osha shoir malomat qilgan dunyo "vahshiy olomon"ni-da tabaqalashtirib bordi. Avvali birgalashib tabiatni mahv etgan nafs keyinchalik mamontlar qismatiga esh mazlumlarni o'lja qildi. Shoir ta'kidlagan azaliy udum buzildi va hali-hanuz tuzalgan emas. Zolimlarning takabbur qahqahasi va eziluvchilar toifasining faryodidan bu dahri dun hamon zavqlanmoqda.

Asrlar shundayin tentib o'tdilar,
Yer uzra hukmron g'am bo'ldi faqat!

Bu hasrat jahon adabiyoti namoyondalarining goh komediya, goh tragikomediya, goh tragediya shaklida ifodalangan nidolari edi.

Nahot o'sha Freyd haq bo'lsa yohu,
Nahot qotil bo'lsa, o'sib chaqaloq?!

Qolaversa, dunyo adabiyoti bilan chuqur tanishuv va so'z san'atkorlaridan hayratlanish Abdulla Oripov ijodida nodir tarjimalarning paydo bo'lishiga ham zamin hozirladi. Jahon adabiyotining be-takror namoyandasi Aligeri Dante ijodidan "Ilohiy komediya"ning "Do'zax" qismini mahorat bilan o'zbek tiliga tarjima qildi.

Tarjima keng kitobxonlar ommasiga 1975 yilda taqdim etildi. Shoirning falsafiy tafakkuri va so'z qo'llash mahorati sababli Dante "o'zbekcha lutfi"dan, dunyo tamadduni va inson, jamiyat, taqdir, bashariyat haqidagi o'y-mulohazalaridan xalqimiz ham bahramand bo'ldi. "Kosmik miqyosda fikrlashga agar badiiy mahorat qo'shilsa, har qanday asarni yuksak darajaga ko'taradi, ijodkorga xalqaro

dovrugʻ olib keladi. Bunga yuksak sanʼat, mumtoz adabiyot misolida amin boʻlish mumkin.”

“Ilohiy komediya” asari aslida Dante dahosi timsolida Gʻarb falsafasining dunyo, hayot, odamlarga boʻlgan munosabatining aks-sadosi ham edi. Shoir tarjimaga kirishar ekan, avvalo jahon adabiyoti tendensiyalari, estetik qarashlari, gʻarb dunyoqarashiga oid sara asarlar mazmuni bilan yanada chuqurroq tanishib bordi. Ushbu adabiy-falsafiy asarni sharqona ruhda qayta “yaratish” uchun albatta kuchli ilmiy, falsafiy dastmoya zarur edi. Abdulla Oripovning yoshligidan jahon adabiyotiga mehr qoʻyishi, dunyo adiblarining betakror asarlari bilan muntazam tanishib borishi va shaxsiy tafakkur tarzi ana shunday muhtasham asar tarjimasida qoʻl keldi. Dante shaxsiyati va asar muqoyasasidayoq, yozuvchining teran kosmik fikrlashi, kelib-ketishdan maʼno axtarishi, har bir amalning albatta qandaydir javobi boʻlishi kerakligi haqidagi mantiqiy xulosasi va bu qarashlarning diniy adabiyotlar bilan mustahkamlanishi oʻquvchidan mutolaa uchun jiddiy tayyorgarlikni taqazo etadi. Asar mazmun-mundarijasidan insoniyatning ildizi bir, orzu-intilishlari mushtarakligini yanada yaqqolroq his qilamiz, lekin nafs, shuhratparastlik xususiyatlari ham aynanligini anglab olamiz. Dantening ijodiy katarsisini, qalb ogʻriqlari, odamlar va ular tuzgan jamiyat ustidan achchiq kulgusini toʻlalagicha ochib berish uchun katta mahorat kerak edi. Abdulla Oripov mana shu ogʻir va mashaqqatli vazifasini maharot bilan ado etdi. Chunki shoir ijodga katta orzular bilan kirib kelgan vaqtda uni yoʻldan olmoqchi boʻlgan “ustoz”larining, “ulkan soʻz sanʼatkorlari”ning munosabati natijasida katta yoʻlning avvalidayoq unda ham danteyona xulosalar barqarorlashib borayotgan edi. Yonidagi odamlarning asl yuzini koʻrish, ideal va real toʻqnashuvidagi fojeliq, tasavvurdagi inson portetiga chizgilarning chaplanib ketishi albatta shoir ruhiyatida iz qoldirib boraverdi. Balki shuning uchundir shoir “Ilohiy komediya” tarjimasidan keyin ham qalbida toʻliq qoniqish his etmadi. Razolat va jaholat qurshagan zamin dardini “narigi dunyo” fonida kuylashga jazm etdi. Xuddi Dantening

qahramonlari o'z zamondoshlari bo'lgani singari, "Jannatga yo'l" dramatik dostonidagi obrazlar ham Abdulla Oripovga begona emas edi. Shoir bir suhbatda ushbu doston haqida to'xtalib, asardagi hamma odamlarni hayotimda ko'rganman, masalan, Do'st obrazi taniqli adabiyotshunos olim, do'stim Begali Qosimov, degan edi. Shuningdek shoir dostonda imkoniyati darajasida qahramonlar ichki va tashqi dunyosini ochishga harakat qilgani, aslida Do'zax va Arosatdagi kimsalarni batafsil tasvirlashga so'z ham, bo'yoq ham yo'q ekanligini ta'kidlagan edi. Bu qarashlar shoir xotiralari bilan yanada mustahkamlanadi. "Mening ijodimda yolg'izlik, mahzunlik tuyg'ulari ko'p uchraydi, deya dakki berishgan va buning sababini turlicha sharhlagan ham. Aslida esa mening tabiatim o'zi shun-aqaroq bo'lsa kerak. Ikkinchidan, meni qiynagan savollarga javob topolmay o'rtangandirman, uchinchidan, shu hasad degan baloning hujumiga juda erta duch keldim. Bularning barchasi satrlarimda qandaydir shaklda aks etgan bo'lsa ajab emas."

"AQSH matbuoti tomonidan tarqatilgan xabarda aytilishicha, buyuk daho Aligeri Dantening 1307-1321 yilar oralig'ida yozilgan "Ilohiy komediya" asari oxirgi ming yil ichida G'arbda yaratilgan eng sara o'nta kitobning birinchisi sifatida e'tirof etilgan. O'tgan ming yillikning ana shu o'nta kitobi qatorida, shuningdek, Foma Akvinskiyning "Teologiya ko'lami" (1463 y.), Tomas Morning "Utopiya" (1616 y.), Immanuel Kantning "Sof ong tanqidi" (1781 y.), Fridrix Nitsshening "Zardo'sht shunday deydi" (1883-1885 y.), Zigmund Freydning "Tushlar ta'biri" (1900 y.) kabi mashhur asarlari yuqori o'rinlarni egallagan."

Dante haqida yana bir buyuk shoir Gyote "Dante bizga buyuk bo'lib ko'rinadi, ammo uning ortida necha asrlarning madaniyati yotibdi" deb yozgan edi. Faylasuf olim Najmiddin Komilov sharq va g'arb adabiyotining o'zaro ta'siri, integratsiya jarayonlari va samaralari to'g'risida ko'p izlanish olib borgan tadqiqotchi sifatida Dante ijodiga ham musulmon sharqi allomalarining ta'sirini ta'kidlaydi. "Ilohiy komediya"da tasvirlangan osmon jismlari, ular harakati va xususiyatlari borasidagi gaplar, masofa o'lchovlari –

hamma-hammasi Al-Farg‘oniydan olingandir. Sayyoralar harakati-
ni kishilik iqtidori va faoliyatiga bog‘lab tushuntirgan Al-Farg‘oni-
yga ergashib, Dante yozadi: “Zuhra uni harakatga keltiruvchilarni-
ing sahovati tufayli bizning ruhimizga va boshqa xislatlarimizga
hokimlik qiladi” (“Bazm”, II,2). Boshqa sayyoralar to‘g‘risida
gapirganda ham shoir o‘zbek olimi fikrlarini haqiqat deb taqdim
etadi”. Dantening “Ilohiy komediya”sidagi murakkablik, sayyora
va raqamlarning qat’iy chizgisi aslida sharq adabiyoti va ilmiy
manbalariga ta’lif desak adashmagan bo‘lamiz. Demak, muazzam
asar yaralishida sharq va g‘arb tafakkuri sintezi namoyon bo‘ladi.

Lekin paydo bo‘lib oftob shu mahal

Yulduzlar to‘dasin ortga kuzatdi:

Ilohiy muhabbat misol dastavval,

Sitoralar to‘pin bu yon uzatdi.

(“Do‘zax”, I, 37-40. Abdulla Oripov tarjimai)

Ushbu misralarni o‘qiganimizda Alisher Navoiyning koinot va
sayyoralarni chuqur astronomik bilim bilan tazmin qilgani beixtiy-
or esga tushadi. Abdulla Oripov Dante ijodi misolida G‘arb tafak-
kur dunyosining sharqqa ehtiromini, e’tirofini ko‘rgani uchun ham
shu asar tarjimasiga kirishgandek tasavvur uyg‘otadi.

Ko‘zimni uzoqqa yugurtdim shunda:

Hisobdon Evklid, Batlimus, Galen,

Gippokrat, Ibn Sino, Ibn Rushd paydo –

Yangi g‘oyalarni tartib etgan chin.

(“Do‘zax”, IV, 142. Abdulla Oripov tarjimai)

Ha, Dante haqiqat izlardi – odamlarni do‘zaxiy qilgan gunohlar-
dan poklash, mukammal axloqiy soflik sari eltish yo‘llarini qidirar-
di. Abdulla Oripov she’riyatining butun mohiyati ham mukammal-
lik, samimiyat, imyon, insof, diyonatni kuylashdan iborat bo‘ldi.

Bu olam shunaqa qurilgan o‘zi,

Hidlashib ko‘rishar hatto hayvonot.

Qur‘oniy kalomdir “Assalom”so‘zi,

Do‘zaxi sanalur takabbur har zot.

Kibrning so‘rog‘i qattiq bo‘lishini, insonlarni ilohiy ahkomlar doirasida yashashini shoir qalamga olgan. U atrofida yurgan ayrim odamlarning nafs, hasad, kibr, boylik, martaba ilinjida insonlik qiyofasini batamom yo‘qotib borayotganidan dahshatga tushadi. Hattoki bu holni qiyomat alomatlariga mengzaydi.

Idrok odamlarni butkul tark etgan,

Go‘daklar ko‘zida yovvoyi bir his.

Avliyolar ko‘kka bosh olib ketgan,

Hukmini o‘tkazar har qayda Iblis.

Ko‘rinadiki, yuqoridagi parchalar necha-necha asrlar oldin Dante qalamga olgan manazaraga nihoyatda uyg‘un. Demak, yillar o‘tsa-da, shoirlar qalb kechinmalari, ruhiy holati, iztiroblari ifodasi bir xil aks etaverar ekan.

Birinchi dostonida 34 ta, ikkinchi va uchinchi dostonlar tarkibida esa 33 tadan qo‘shiq mavjud. Qo‘shiqlarning har bir bandi uch satrdan iborat va bu uchliklar ham o‘zaro qo‘fiyalanib, ham mazmunan zanjirday bog‘lanib kelaveradi. Bu tartib qo‘shiqning boshidan oxirigacha davom etadi.

Shoir tarjima asnosida asarning boshqa tarjimalarini ham ko‘zdan kechirgan, tahlil qilgan, qiyosiy taqqoslagan. Ammo shoirdagi ijodiy barkamollik, falsafiy teranlik, instinktiv bilimga egalik asarning strukturasi, sxemasi va g‘oyasini asliday berilishiga xizmat qilgan. Asar ritmini saqlab qolish uchun nainki so‘z, balki unli, undosh tovushlarning ishtirokiga ham alohida ahamiyat qaratgan. Lirik qahramon ruhiy dunyosi, ichki olamini yoritishda hatto tovushlarning ham o‘rni borligini, ohang ham ramziylik kasb etishini shoir yaxshi anglani uchun ham tarjima mukammal chiqqan.

“Badiiy ijodda aks etgan falsafiy konsepsiyalar asos nuqtai nazaridan ikki xil bo‘lishi mumkin. Bularning birinchisi, an’anaviy bo‘lib, ijodkor zamonigacha va unga zamondosh bo‘lgan falsafiy fikrlardan kelib chiqadi. Falsafiy badiiy talqinning bunday shakli nisbatan universal mohiyat kasb etadi. Falsafiy-badiiy talqinning ikkinchi shakli ham yuqoridagi elementlardan tamomila holi bo‘la

olmaydi. Shu bilan birga bunda individual talqin yetakchiligi koʻzga tashlanadi. Shu xarakterdagi asarlar mualliflari esa aynan falsafaga moyil ijodkorlar sirasiga kiradilar. Ular har qanday umuminsoniy voqelikdan falsafiy xulosalar yasashga omil boʻladilar.” Yuqoridagi fikrlarga tayanadigan boʻlsak, Dante ham Abdulla Oripov ham falsafiy xulosalar chiqarishi, original tafakkur tarzi bilan har ikki tasnifga ham toʻliq mos keladi. Ozod Sharafiddinov “Abdullajon “Ilohiy komediya”ning birinchi kitobini zoʻr mahorat bilan, yuksak shoirona ruhda tarjima qilgan edi.” - deb yozadi.

Jahon adabiyotining Abdulla Oripov ijodiga taʼsiri mutolaa, tarjima, taʼlif, tazminlar shaklida davom etdi. “Ilohiy komediya” asarining tarjimasida shoir asar ritmini, mohiyatini, Dante ruhiyatini saqlab qolishga muvaffaq boʻldi. Shu oʻrinda mamlakatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyevning fikrlarini keltirishni joiz topdik. “... agar Italiyadagi elchimiz shu mamlakat ishbilarmonlarining vakillarini yigʻib, buyuk italyan shoir va mutafakkiri Aligeri Dantening “Ilohiy komediya” asarini bizning ulugʻ shoirimiz Abdulla Oripov tarjima qilganini aytib, oʻzbekcha dantexonlik uyushtirsa, bilasizlarmi nima boʻladi? Ularda Oʻzbekistonga hurmat, qiziqish, hamkorlik qilishga intilish paydo boʻladimi-yoʻqmi? Men, oʻylaymanki, albatta paydo boʻladi.

Men Abdulla akaning bir kitobida shunday gaplarni oʻqiganman. U kishi Italiyaga borganida: “Oʻzbekistondan Dantening tarjimoni kelibdi”, - deb turli partiyalarning vakillari bir joyga toʻplanib, shoirimiz bilan suhbatlashgan ekan.

Oʻshanda bir siyosatchi Abdulla akaga: “Hurmatli mehmon, biz, aslida bir-birimizga ashaddiy raqibmiz. Partiyalarimiz, mafkuralarimiz har xil. Bir-birimiz bilan doim keskin raqobatdamiz. Lekin mana bugun, buyuk Dantening hurmati, Sizning sharofatingiz bilan bir dasturxon atrofida ahil-inoq toʻplanib turibmiz. Sizga katta rahmat”, – degan ekan”.

Atoqli olim N.Komilov ham Dante asarlari tili, ayniqsa, “Ilohiy komediya”ning nihoyatda murakkab shaklda yozilganini qayd etadi. Bu asarni tarjima qilish nafaqat jahon tafakkur tarzi, falsa-

fasi, balki adabiy janrlarni ham chuqur bilishni taqazo etadi. Olim asar tarjimasini haqida fikr bildirar ekan, Abdulla Oripov ayni ijodiy kamolotga yetgan pallada yuksak mahorat ko'rsatib, muvaffaqiyat qozonganini ta'kidlaydi. "Ilohiy komediya"ni tarjima qilish oson ish emas edi. Chunki, asarning qurilishi nihoyatda murakkabdir: u tersinalar qatoridan iborat. Tersina – uchlik demakdir, ya'ni har bir band uch satrdan tashkil topadi, ammo uchliklar o'zaro qofiyalanib zanjirday o'zaro bog'lanadi. Boshqacha aytganda, tersinaning birinchi va uchinchi misralari qofiyadosh bo'lsa, oradagi ikkinchi misra keyingi tersinaning birinchi misrasi bilan qofiyalanadi va bu tartib har bir "qo'shiq" (bob)ning boshidan oxirigacha davom etadi."

Bundan tashqari ijodkor yirik asarning badiiyati, tasvirlangan ramz va obrazlar, tasviriy vositalar, shakl va mazmunning asliyatga mos ravishda berishda nihoyatda ulkan mehnat qilgan. "Abdulla Oripov mana shu muazzam va murakkab badiiy obidaning birinchi qismini salobat va salohiyat bilan ijodiy qayta yaratib, adabiyotimiz xazinasiga xazina qo'shdi" – deb e'tirof etgan edi. Najmiddin Komilov.

Meni qon qaqshatgan vodiidan oshib,
Tog'ning unguriga yettdim va shu on
Yuksak tepalikka bordim yonashib.

Boqdim, sayyoralar bo'ldi namoyon.
Ularning rahnamo nuri basma-bas
Porlardi toglarning kiftida shoyon.

Go'yo tun qo'rquvi bo'lgandi abas,
Dahshatlardan xoli ruhim ham, billoh,
Olgandi anchayin yengil xush nafas, –

Ushbu satrlar "Do'zax"ning boshlanmasidan olingan. Garchi shoir do'zax tasvirini berayotgan bo'lsa-da, unga xos samimiyat tarjimaga ham yorug'lik bag'ishlaydi. Xalq so'zlashuv nutqiga xos so'zlardan mahorat bilan foydalanadiki, tarjima emas, mustaqil

bir asarni o'qiyotgandek tasavvur paydo bo'ladi. Masalan, "qon qaqshatgan", "tog'ning unguri", "tepalikka bordim yonashib", "dahshatlardan holi ruhim" birikmalari nihoyatda zakovat bilan qo'llanilgan.

"Abdulla Oripov ijodida shunday o'nlab she'rlar borki, (bunday she'rlar asosan, shoir hayotining so'nggi yillarida juda ko'p uchraydi) inson nechog'li irodali, matonatli, g'ayratga to'la bo'lmasin, u baribir o'z qismati oldida ojiz, degan hukm-xulosa yangragandek bo'ladi. Qadimgi antik dunyo (Esxil, Sofokl), uyg'onish davri (Dante) adabiyotiga xos qarash, fikr, maslak ifodasiga hamohang yaratishlar o'quvchini olam va odam haqida ayricha bir fikrlashga undaydi."

Abdulla Oripov ushbu tarjima orqali inson millati, dini, mentalitetidan qat'i nazar bitta qadriyat – Haqiqatga intilishini o'zbek kitobxonlariga ham aytdi. Biz tarjimaning misrama misra tahlilidan yiroqmiz. Lekin tarjimonning dunyo tamaddunida tan olingan murakkab shakl, ixtilofiy fikrlar uyg'otgan badiiy matn, ifoda tarzidagi qat'iy qoliplar maydonidagi poetik mahoratini alohida ta'kidlamogchimiz.

Akmal Saidov shoir va tarjimon o'rtasidagi yaqinlikka quyidagicha munosabat bildirgan: "Nazarimda, aslida ham Aligeri Dante bilan Abdulla Oripovning ijod va hayot yo'lida o'ziga xos, kutilmagan darajada g'aroyib, ayni chog'da, o'ta tabiiy o'xshashliklar mavjud. Birinchi navbatda, ular o'rtasidagi eng asosiy yaqinlik ikkala shoir ham favqulodda noyob iste'dod sohiblari ekani bilan bog'liqlik, xudo bergan ana shu ilohiy ne'mat kuchi tufayli ularning daho she'riyati, yoshi, jinsi, dini, millati, maslagi, kasb-koridan qat'i nazar, millionlab muxlislarning doimiy e'tibori va e'zozidir.

Birinchi bob bo'yicha xulosalar

1. Abdulla Oripov shaxsi yangi o'zbek she'riyatida alohida maqomga ega. Shoir ilk she'rlari bilan poeziyaning chinakam vazifasini belgilashda, o'quvchi badiiy didini yuksaltirishda, adabiyotning haqiqiy maqsadini tayin etishda o'ziga xosligini namoyon etdi. Millat va milliylik, falsafiylik, samimiyat masalasi shoir ijodiy konsepsiyasida qat'iy o'ringa ega. Ijodkor badiiy adabiyotga kirib kelgan vaqtdagi vaziyatga qaramasdan qalbi buyurgan (shoir ta'biri – "Albomga she'ridan") mavzuni yozishga jasorat topa oldi. Yangi o'zbek she'riyatidagi soflik, badiiylik mezonlari shoir ijodi ta'sirida yangilandi. Ijodining ilk kezlarida qalamga olingan mavzular, badiiy g'oya va tushunchalar keyinchalik hayotiy, badiiy tajriba, dunyoqarash vositasida keng ko'lam kasb etdi.

2. Shoir poetik tafakkuriga ta'sir ko'rsatgan omillardan eng birinchisi sifatida xalq og'zaki ijodini ko'rsatish mumkin. Ijodkor tug'ilib o'sgan diyor tabiati, odamlaridagi adabiyotga, xalq doston, terma va qo'shiqlariga bo'lgan mehr unga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Abdulla Oripov ko'pgina she'rlarida qadim o'zbek xalqiga xos bo'lgan an'analar, folklor unsurlari, xalq qo'shiqlari shaklidan unumli foydalandi. Epik mazmunga ega hajviy she'rlarida Afandi latifalari, xalq qissalarining ta'sirini ko'rish mumkin.

3. Abdulla Oripov nainki ulug' shoir, balki millat tarixining yaxshi bilimdoni hamdir. Asarlarida turkiy millatning o'tmishi, ajdodlar zakovati, mumtoz adabiyotini puxta o'zlashtirgani namoyon bo'ladi. U Mahmud Koshg'ariy, Ahmad Yassaviy kabi olimlar qarashlarini yaxshi o'rgandi. Ayniqsa, Alisher Navoiy dahosini, mutafakkir shoirning insoniylik va ijodkorlik fazilatlarini yuksak baholadi. Navoiy ijodini she'riyat mezonlarining asosi deb bildi. Shuning uchun shoir ijodida Alisher Navoiyga intilish, ma'nan yaqinlik ko'zga tashlanadi. G'azallarida navoiyyona tashbehlar, mavzularni qo'llashga harakat qildi. Alisher Navoiy g'azaliga taxmisi shoirning mumtoz adabiyotga munosabatini yanada ochiqroq ifodalaydi. Abdulla Oripov yangi o'zbek she'riyatiga mumtoz g'azallar bilan ham munosib hissa qo'shdi.

4. Ijodkor turkiy soʻzlar, jumladan, oʻzbek tili tarixiga doir ham chuqur bilimga ega shoir. U barmoq vaznida yozilgan ayrim sheʼrlarida tilimiz tarixiga mansub soʻzlarni, xalq shevalariga xos elementlarni mahorat bilan qoʻllagan. Baʼzi oʻrinlarda bir sheʼrda mazkur soʻzlarning ham qadimgi, ham hozirgi koʻrinishini qoʻllaydiki, natijada oʻquvchining bilim darajasi ham oshadi. Qolaversa, ataylab mazkur soʻzlarni oʻqiganda uning asl maʼnosini qidirishga ham zarurat qoldiradiki, oʻquvchi lugʻatlar, ilmiy adabiyotlar bilan tanishishga ehtiyoj sezadi. Bu shoirni oʻquvchining kitobxonlik madaniyatini oshirishga boʻlgan xizmatidir. Natijada, ona tilimiz toʻgʻrisidagi tasavvurlarni yana ham boyitishga xizmat qiladi.

5. Muayyan inson, davr, adabiyot ijtimoiy, adabiy aloqalarsiz rivojlana olmaydi. Ijodkor dunyoqarashini oʻstirishda insoniyat tamadduni muhim oʻrin tutadi. Badiiy adabiyot paydo boʻlgan davrlardan boshlab olam, odam, taqdir, muhabbat, ruh, ijod kabi tushunchalarga doimo javob qidirilgan. Dunyo adabiyoti deb nom olgan katta maktab koʻplab ijodkorlarga ustoz vazifasini oʻtagan. Abdulla Oripov ham bu maktabdan taʼlim oldi, buyuk sanʼatkorlar asarlaridan hayratlandi. Havas va hayrat shoir ijodida nodir tarjimalarning paydo boʻlishiga ham zamin hozirladi. Jahon adabiyotining betakror namoyandasi Aligeri Dante ijodidan “Ilohiy komediya”ning “Doʻxax” qismini mahorat bilan oʻzbek tiliga tarjima qildi.

6. Jahon adabiyoti namunalarining shoir ijodiga taʼsiri doimiy mutolaa, tarjimalar, taʼlif, tazminlar shaklida ham davom etdi.

II BOB. SHOIR LIRIK ASARLARIDA POETIK MAZMUN TAKOMILI

2.1. Falsafiy tafakkur – poetik mazmun takomilining asosi

“XX asr boshida Fransiya R. De Gurmon, Rossiya Yu.I. Ayx-envald kabi olimlar tomonidan biografik metod “ortiqcha elementlar”dan tozalandi. Ya’ni Sent-Byov ishlarida biografik metod o’sha davr ijtimoiy va badiiy qarashlarga, fikrlarga chuqurroq yondashgan bo’lsa, Ten ijodida esa irq, atrof-muhit va vaqt ta’siri kuzatilgan, Brandesning asosiy e’tibori esa jamiyat xarakteristikasining tuzilishi bilan chegaralangan edi. Va shu qatorda olimlar e’tiborini, ijodkor ruhiyatidagi chegarasiz imressionizm “ichki men”ning ochilishiga qaratdilar.”

Adabiyotshunoslikda biografik metod muhim usul sifatida tan olinadi, chunki badiiy asarni o’rganish davomida badiiy obrazning kelib chiqishi, ma’no va mohiyatning ko’lami aniqlashda, u ayrim boshqa ma’lumotlarga qaraganda, kengroq yordam berishi mumkin.

XX asr adabiyotshunosligida ham yozuvchilar, olimlarning adabiy portretlariga bag’ishlangan risolalar, biografik o’rganish muammolariga qaratilgan doktorlik va nomzodlik tadqiqotlari ma’lum. Ammo ularda bu metodni yangi konsepsiyalar bilan boyitadigan aniq xulosalar uchramaydi. Ko’rinadiki, biografik metod o’zining manbaviy va xronologik ko’lami, ta’sir doirasi jihatidan muayyan salmoqqa ega. Jahon tan olgan yirik olimlar bu metodga e’tibor bilan qaraganlar.

“Ushbu metod ijodkor biografiyasidan faqat axborot manbai sifatida foydalanmaydi, balki bunda ijodkor biografiyasi bir butun tizim o’laroq ijod mohiyatini ochishga xizmat qiladi. Bu shunday

tizimki, ichki strukturasi jihatidan ko‘plab mukammal tizimchalarini o‘zida mujassam etadi, shuningdek, ijodkor hayoti va faoliyatini atroflicha qamrab olishga qaratiladi...Biografik metod tayanadigan omillardan yana biri ijodkorning maishiy turmush tarzi sanaladi. Ijodkorning oila turmushi, qarindosh urug‘lari, do‘st-birodarlari bilan munosabati, yashash tarzi, unga doir odatlar, uni qamrab turgan omillar bir jihatdan unchalik muhim tuyulmasligi mumkin. Lekin ijodkor hayotida ro‘y beradigan g‘ayrioddiy holatlar, olamshumul voqealarga nisbatan nihoyatda ko‘p foizini tashkil etuvchi odatiy hayot tarzi bevosita maishiy turmush bilan bog‘liqki, bu ko‘p jihatdan ijod namunalarida o‘z muhrini qoldiradi” .

Sent- Byov yozadi: “Adabiy tanqid sohasida va adabiyot tarixida buyuk odamlar biografiyasi kabi yurakka yaqin, go‘zalroq, ibratliroq narsa kamdan- kam uchraydi. Biografiya muallif hayot yo‘lining shunchaki bayoni emas. Haqiqiy biografik tadqiqot yuzaga kelishi uchun tadqiqotchi ijodkor ruhiyatiga kirishi, uni turli qirralarini ko‘rsata bilishi, bu insonni harakat qilishiga, gapirishiga, nafas olishiga majbur etishi, eng muhimi, uni oila davrasida, o‘ziga xos odatlari bilan tasavvur eta olishi lozim. Negaki, buyuk ijodkorlar ham oddiy odamlar kabi mayda turmush tashvishlaridan xoli bo‘lmaydilar ”.

Ilmiy-ijodiy faoliyati adabiy jarayonni biografik talqin etishga qaratilgan olimlardan yana biri Andrea Moruadir. A. Moruaning “Labryuyerdan Purstgacha” (1964), “Prustdan Kamyugacha” (1963) “Jiddan Sartrgacha”(1965), “Aragondan Moterlangacha”(1967) sarlavhalari ostida nashr etilgan to‘rt jildlik yirik tadqiqotlarida, “Adabiiy portretlar ” kabi kitobida biografik metodning ilmiy-nazariy prinsiplari o‘z ifodasini topgan. Misol tariqasida A. Moruaning Shatobrian xaqidagi tadqiqotini keltirish mumkin. A.Morua Shatobrianning “Qabrdan maktublar” asarini tadqiq etish jarayonida “uning ruhiy dunyosiga, qalbning eng qorong‘u nuqtasigacha kirishi, lozim bo‘lsa, tadqiqotchi Shatobrian shaxsiyati, ijtimoiy faoliyati, siyosiy qarashlarini yoritish maqsadida o‘rganiladi”-

ki, bunda tadqiqotchi o'z qiziqishlariga yarasha javob topib, uning o'sha davrda siyosat va ijtimoiy faoliyati bilan bog'laydi.

“Ushbu metod ijodkor biografiyasidan faqat axborot manbai sifatida foydalanilmaydi, balki bunda ijodkor biografiyasiga bir butun tizim o'laroq ijod mohiyatini ochishga hizmat qiladi.” Bunga biz adabiyot tarixidan shunday dalillarni keltirib o'tishimiz mumkin. XVIII asr ingliz sentemental adabiyoti vakili Eduard Yungning (1683-1765) hayotida bo'lib o'tgan fojea nechog'lik uning ijodiga ta'sir o'tkazganini ko'ramiz. 1742 yil xotini va tutingan qizining vafotidan so'ng adib tushkun kayfiyatga yo'liqadiki, bunday kayfiyat uning ijodida ham aks etadi. Shoir tomonidan 1742-1745 yillar orasida “Insoniyat yoxud hayot, o'lim va boqiylik haqida tungi o'ylar” poemasi vujudga keladi. Ko'rinib turibdiki, hayotida bunday yo'qotish uning o'lim borasida o'ylashga, umrning bevafoqligi borasida so'z yuritishga undaydi. “Badiiy asarni tadqiq etishda tayanadigan yana bir omillardan biri ijodkor falsafasidir. Chunki har qanday ijodkor hayoti davomida anglagan falsafasi asosida faoliyat yuritadi, ijod qiladi.

Bunda ijodkor yashagan ijtimoiy muhit, u muloqotda bo'lgan ilmiy adabiy davralar, u o'qigan kitoblar, uning ijtimoiy mavqei va hokazolarning o'rni katta bo'ladi...”

Shoir Abdulla Oripov ijodini ham biografik metodga tayangan holda tadqiq etish, shoirning ijod sirlarini, she'rlarida aks etgan dard va iztirob, sevinch va qayg'ularning negizini uning biografiyasiga, atrof- muhit ta'siri asosida o'rganishga harakat qildikki, bunda shoirning shoh asarlarining dunyoga kelishiga sabab bo'lgan voqea-hodisalar, ruhiyatini to'lqinlartirgan yo bo'lmasa qalbiga ozor yetkazgan nohaqliklarning asl mohiyatini imkon qadar ochib berishga urindik.

“Ijod – bu kashfiyot, yaratish zavqi, o'z-o'zini anglash, namoyish qila bilish, o'z haqiqatiga o'zgalarni ishontirish va ergashtirish, butun bir muhitni o'zgartirishga intilish qudrati ilohiy ilm va zehn, olam va odamni ichdan chuqur bilish san'ati hamda ma'suliyati.”

Darhaqiqat, ijod namunasi ijodkorning bir farzandi kabidir. Farzandning bu yorug' dunyoga kelishi naqadar zahmatli bo'lsa, ijodning ham yaralishi hazilakam emas. Tarix sarhadlarida faqatgina inson qalbini larzaga solgan va uning dardlarini kuylagan, shu bilan bir qatorda inson baxtli yashaydigan jamiyat, shu jamiyatning fuqarosi bo'lishga arzirlik komil inson sog'inchi bilan to'yingan, chekinishlarsiz o'z yozganlarida izchil aks ettirgan, o'z g'oyalarini hayotdagi g'alabasi uchun kurasha bilgan, lozim bo'lsa jon fido etgan ijodkorlarnigina asarlarini asray bila oladi.

"Taqlid va tarix turkiylarning chin shoirlaridan biri sifatida Abdulla Oripovni tanladi". Abdulla Oripov misralarida mujassam bo'lgan ichki isyon, muhabbat, sog'inchi, har bir inson qalbini larzaga keltiradi. Bularning zamirida shoir tug'ilib-o'sgan zamin, oilaviy sharoit, u bosib o'tgan yo'l, uni tarbiyalagan inson va voqea-hodisalar majmui turgani shubhasiz. Shoir biografiyasini mukammal o'rganmasdan, uning tabiatiga xos xususiyatlardan xabardor bo'lmasdan, oilaviy va ijtimoiy muhitiga kirmay turib, asarlarining falsafiy talqinini amalga oshirish mumkin emas.

Ma'lumki, hayot bir tekisda davom etmaydi. Tun bilan tong yonma-yon yurgani kabi shodlik va iztirob insonning mangu hamrohidir. Odam boshiga tushgan ko'rguliklar qarshisida ojiz qoladi. Taqlidning ayovsiz zarbalariga ba'zan isyon ham qiladi. Nachora. Agar u shoir bo'lsa-chi? Aslida bevafo dunyoning nomukammalligini boshqalardan ko'ra teranroq anglab yetgan ijodkor bu iztiroblar qarshisida qanday yo'l tutadi? Albatta, yoniq so'z bilan yonib so'zlaydi.

Topish va yo'qotishlar Abdulla Oripov hayotida ham ko'p bo'ldi. Shoir ijodida shaxsiy munosabatlar, oila quvonch va tashvishlaridan xabar beruvchi she'rlar soni uncha ko'p emas. Aksincha, uning ijodidan Vatan, el-yurt, millat, komillik mavzusida yozilgan asarlarga keng o'rin berilgan. Shoirning ba'zi farzand yoxud oilasiga taalluqli she'rida ham shaxsiylikdan ko'ra, jamiyat hayoti uyg'un tarzda ifodalanganiga guvoh bo'lamiz.

Shoirning iztiroblariga, soʻngsiz qaygʻuga botishiga sabab boʻlgan dastlabki hodisa 1966 yili sodir boʻldi. Yaʼni yigirma besh yoshli oʻsmir, ijod olamiga endi qadam qoʻygan yosh ijodkor ikki mustahkam qanotining biridan yaʼni onasi Turdi Karvon qizidan ayriladi. Bu ayriliq shoir ruhiyatiga shunchalik qattiq taʼsir koʻrsatadiki, dunyoning oʻtkinchiligi, foniyligi toʻgʻrisidagi turkum sheʼrlarining yaralishi aynan shu yillarga toʻgʻri keladi.

Marsiya ruhida yozilgan, birinchi sheʼri “Onam vafotiga” deb nomlanadi. Lirik qahramon soʻzlari qalbining tubidan chiqadi, shuning uchun toʻrtlik baland ovozda oʻqilishni talab etmaydi. Lirik qahramon koʻnglida goʻyoki shunday oʻylar kechadi: “Ayriliq modomiki sening vujudinga, qoningga, qalbingga daxldor bir kimsaga qoʻl choʻzgan ekan, hayotingda chinakam bir boʻshliq paydo boʻlgan ekan, bu juda katta motamdir”. Toʻrtlikda ifodalangan faryod “Onajon” sheʼrida qasida koʻrinishida davom etgan. Shoir inson umrining boqiy emasligiga, aqlan ishonsa-da, onasidan manguga ayrilganiga, diydor qiyomatga qolganiga ishonmaydi. Goʻhida tush va roʻyoga aylanib ketgan holat taʼsirida, bilib bilmay “bunday qilma, Onajon” deya yolvoradi. Aslida voqelik tamoman boshqacha, ona olamdan erta ketgan edi. Kenja farzandining shoir boʻlishdan umidi katta onaizor, uning ilk toʻplami “Mitti yulduz”ni doimo yostigʻi ostida saqlar ekan.

Esimdadir titrar edim,
Gʻamgin bolish pastida.
Kitobimni koʻrdim nogoh
Boshginangni ostida.
Toshday qotdim ushal oni,
Bor toqatdan ayrilib.
Shoir oʻgʻlim, deding menga
Sekinga qayrilib.

Lirik qahramon ona matonati, ogʻir betoblikda ham oʻz joni emas, balki farzandi ertasini oʻylashga qayerdan kuch olganiga hayron qoladi. Shoir onasi dardida davo istab gʻamga choʻkkan dam-

larida, onaizor o‘zi uchun emas, farzandi to‘yiga atab yig‘ib yurgan pullarini otasiga berganini eshitib bir dardi mingga aylanadi. “Nahot, ona, so‘nggi dam ham farzandingni o‘ylasang” – deya nola chekadi. Shoir bu dunyo o‘tkinchiligiga qat‘iy ishonadi, o‘lim haqligiga imon keltirgan holda shunday yozadi: Balki kun kelib mening ham paymonam to‘lar, balki mening ketganimdan kimdir qayg‘uga cho‘kar, balki qabrim ustida otashin so‘z aytar.. Lekin ona, o‘sha damdagi menga ko‘rsatilgan ehtiromlar aslida senikidir. Bor hayotim, nomim, shonim barchasi senga baxshida bo‘lsin, - deya e’tirof etadi.

Shu mazmundagi misralar keyinchalik “Ona” she’rida ham davom etadi. Shoir ba’zan ko‘kka ko‘z tikib onasini eslaydi. Xalq orasida “Ko‘kda yulduz uchsa, kimningdir taqdiri bitdi”, degan o‘ziga xos ibora yuradi. Bu ne chog‘lik haqiqat yoki yo‘q, lekin yaxshi topilma. Agar galaktikada biror yulduz so‘nsa, qaytib tiklanmas ekan.

Ona ketsa, yulduz-ku yulduz

Qulab tushsa arziydi osmon.

Bu satrlar shoirning iztirobi, yuragiga qayg‘u solgan judolik, hali ham so‘nmaganini isbotlaydi. Demak, inson yoshidan qat‘iy nazar onaga muhtoj, uning mehrini o‘zga hech bir kimsadan tuya olmas ekan-da.

2004 yil 25 mayda shoir onasiga yana bir she’r bag‘ishlaydi. “Diydor” deb nomlangan ushbu she’r quyidagicha:

Onam erta ketdi dunyodan nolon,

Yoshidan o‘tganman men allaqachon.

Qartaygan o‘g‘lingni oxirat kuni

Taniy olurmisan, bilmam, onajon!

O‘zida Vatan, til, millat, bashar kabi umuminsoniy tushunchalarni mujassam etgan insonni mukammal ko‘rish, unda insof, mehr, diyonat, adolat, vijdon kabi matlablar tobora noyoblashib borayotganligidan tashvishga tushish, ularni asrashga chaqirish, ya’ni insonni badiiy falsafiy talqin qilish barobarida konkret hissiy idrok etish tuyg‘usi, istagi shoir ijodida inson talqinining xarakterli

xususiyatini tashkil etadi. She'rlarni biografik jihatdan talqin qilar ekanmiz, shoir shaxsiyati bilan bir qatorda, ijodi ham ulkanlashib, mushohadalari teranlasha borganini ilg'ash qiyin emas.

Hazrati Hizrga yo'liqsam albat,
Faqat bir narsani so'rardim, faqat:
Yomon nazarlardan toliqdi ruhim,
Onam nigohini ko'rsating, hazrat.

Ushbu she'r shoir vafotidan atigi o'n oy muqaddam yozilgan. "Ona nigohi" deb nomlangan to'rtlikda lirik qahramonning ruh va jism og'riqlari qarshisida validasi mehrini qo'msaganiga guvoh bo'lamiz. Insonni aslida atrofdagi uni tushunmagan loqayd odamlar, hasadgo'ylarning ig'volari, mehrsizlik yemiradi. Tan og'rig'i vaqtinchalik bo'lishi mumkin, lekin ruhiy iztirob butun tanani qamrab olishi fanda isbotlangan-ku! Demak, shoir ijodining avvalida ona mehri, ruhidan madad so'rab yo'lga otlangan bo'lsa, so'nggi damda ham yana ona diydoridan, mehrli nigohidan ustun tuyg'u topa olmaganiga iqror bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Oripov ijodidadagi ayrim biografik she'rlar tahlilidan shoir xarakteridagi o'ziga xos nuqtalar, oshkor etilmagan ismsiz dardlar, yoxud shukronalikni kashf qilamiz. She'rlarini o'qir ekanmiz, shoirning umr manzillarida birga kezib, hayot ibratidan, umr daftaridan bahramand bo'lamiz. Bu lirika, ijodiy maktab yillar davomida bizga saboq berishga qodir o'lmas adabiy merosdir. Topish va yo'qotishlar, onasidan o'tgan o'ychanlik, dunyoga falsafiy baho berish shoirni donishmandlik qirralarini ochilishiga turtki bo'ldi.

Badiiy adabiyotga kirib kelgan ijodkor borki, ijodiy konsepsiyasida Inson va Millat ma'naviyati tushunchasi parallel turishi kerakligini yaxshi anglaydi. Aksincha, u yon-atrofidagi muammolarni o'ziniki deb bilmas ekan, yozganlari shunchaki shaxsiy oh-vohlardan nariga o'tmasligi aniq. Abdulla Oripov ham mana shu tamoyil asosida qalam tebratdi. Dastlabki she'rlaridanoq ko'rgan-kechirganlari borasida ro'y-rost, samimiy yozishni maqsad qilib

qo‘yganini anglashimiz mumkin. Adabiyotshunoslikda shoir lirikasi ko‘p tahlil qilingan, she‘rlarining g‘oyaviy-estetik qimmati borasida ancha mulohazalar ilmiy jamoatchilikka taqdim etilgan.

Abdulla Oripov lirikasida falsafiy mushohada yetakchilik qilishi hech kimga sir emas. Shoir xoh katta doston yoki mo‘jaz to‘rtlik yozadimi, albatta, unda umuminsoniy masalalarni o‘rtaga qo‘yadi. Asarda bermoqchi bo‘lgan falsafiy xulosani odatda she‘r yoki doston finalida aytishga odatlangan.

Shoir nafaqat o‘zi mansub bo‘lgan muayyan muhitning balki davrning kuzatuvchisi, kerak bo‘lsa, ba‘zi ma‘naviy tanazzullardan ogohlantiruvchisi sifatida ham maydonga chiqadi. Abdulla Oripov lirikasida milliy ma‘naviyatni asrash, imon va e‘tiqodda sobit turish, samimiyat kabi tushunchalar doimo yetakchilik qilgan. O‘z davrining uyg‘oq farzandi sifatida ba‘zan ommaviy madaniyatning salbiy oqibatlarini ham qalamga oladi. Butun insoniyat ahlini bu kabi illatlardan nari bo‘lishga undaydi. Olam yaralganda hamma narsa sof va shaffof edi. Toki o‘rtaga iblis aralashib, insoniyatni nafsning quliga aylantirgunga qadar turli jirkanch hodisalar hali mavjud emas edi. Shoir Odam bolasi bora-bora ilohiy tiynatidagi nurni unuta borayotganidan tashvishga tushadi.

“Asosiy nusxa” she‘rida kibrga berilib, kimligini unutgan kimsalar tanqid qilinadi. Ilm ahli o‘rtasida asl nusxa, asosiy nusxa kabi tushunchalar mavjud. Ya‘ni biron nazariy yoki diniy-ma‘rifiy masalada xulosa chiqarishda ba‘zan ixtilofiy fikrlar tug‘ilsa, manbaning asli yoki tayanch nusxa bilan taqqoslash taqazo etiladi. Shu tariqa ilmda chalkashlikning oldi olinadi. Ota-boborlarimizdan meros no‘dir qo‘lyozmalarning ko‘z qorachig‘iday asralishining ham boisi shundan albatta. Bundan tashqari biron bir hayvon, misol uchun ot tanlashda ham zotiga qaralgan.

Tulporning nasli-ku eskirmas aslo,
Derlar bobosida bo‘lgan qanotlar.
Ularning bahosi yo‘q erur, ammo
O‘rnini bosolmas jaydari otlar.

Lekin asl tulporlar bo'lganidek, umumiy ot deb yuritilgani holda, ularning jaydari, chatishgan turlari borligi ham ma'lum.

Menga kibr bilan boqma, ey banda,

Yuzingda ko'rinmas tabarruk u chang.

Sen tahrir bo'lgansan, rostin aytganda,

Arshda qolib ketgan asosiy nusxang.

Tilshunoslikda yuz, chehra, oraz kabi sinonim qatorlarning salbiy bo'yoqdorlikka ega nusxa tushunchasi ham mavjud. Biron salbiy qusurga ega kimsaga nisbatan "nusxa" so'zi qo'llaniladi. Bu yerda shoir birgina "nusxa" so'zi orqali uchta ma'noni berishga erishgan. Masalan, birinchisida kibrga berilgan aniq bir kimsaga murojaat etilsa, ikkinchisida esa aslidan yiroqlashgan, shaytoni lain tomonidan "tahrir qilingan" odam bolalariga, uchinchi yashirin ma'no esa Alloh Taolo o'zining bor qudratini jo etib yaratgan ilk nusxaning(mohiyatning) yo'qotilganiga e'tibor qaratadi. Alloh taolo Odam alayhissalomni tuproqdan yaratdi, uning qalbiga ma'rifat, muslimlik tuyg'ularini ham joyladi. Shoir yuqorida "tabarruk chang" deganda, mana shularni nazarda tutgan edi.

Shoir bu kabi mavzuni boshqa she'rlarida ham qalamga olganiga guvoh bo'lamiz. Masalan, "Odam va shayton qissasi" deb nomlangan she'ri garchi hazilona xarakterda bo'lsa-da, aslida uning zimnida achchiq jiddiyligni ko'rish mumkin. Bu qissa diniy-ma'rifiy mifologiyaning zamonaviy talqiniga yaqqol misol bo'la oladi.

Juda-juda qadim zamon

Yuz berib bir xatomiz.

Arshdan ketgan Momo Havo

Hamda Odam Atomiz.

Bu hikmat garchi barchaga diniy-ma'rifiy manbalar orqali ma'lum bo'lsa-da, shoir uni qayta hikoya qilib berishdan tiyiladi. Mana shu rivoyat vositasida o'z falsafiy xulosalarini bayon etadi. Xullas, she'r matni Odam Ato va Momo Havo yerga badarg'a qilinganidan keyin odatiy turmush tarzini kechirayotgani bayoni bi-

lan boshlanadi. Azozil ham itoatsizligi tufayli la'natlanib, Arshdan quviladi. U bunday oqibatning bosh sababi deb Odamni biladi va o'zicha undan qasos olishga kirishadi. Shayton o'z maqsadiga erishish uchun yana Momo Havodan foydalanadi (Arshi a'loda ham ta'qiqlangan mevani yedirishni ayni Momo Havo orqali amalga oshirgan edi-Rabg'uziy "Qissasi Rabg'uziy"), ya'ni bolasini unga qarab turishga qoldiradi. Kechga tomon Odam Ato kelib qarasaki, uyida shaytonvachcha iljayib turibdi. Bundan g'azablanib, shaytonchani keng dengizga cho'ktirib yuboradi. Ertasi kuni Odam yana ovga jo'nashi bilan Shayton bolachasi bilan paydo bo'ladi. Momo Havoga xushomad qilib, bolasiga qarab turishni so'raydi-yu juftakni rostlab qoladi. Xullas bu holat uzoq davom etadi. Odam shaytonvachchani turli yo'lar bilan nobud qilaveradi, Shayton esa bolasini tashlab ketaveradi. Oxiri bardoshi tugagan Odam Ato shayton bolasini pishirib yeb qo'yadi. Shaytoni lainning bosh maqsadi ham aslida shu edi, bu natijadan quvongan iblis Odam Atoga qarata deydi:

-Qovurdog'ing hazm bo'lgay,
Men hammasin bilgandim.
Shaytonchamni yeb bitirding,
Shuni orzu qilgandim.

Mana shaytonning qanday hiylalari bor. Shoir atrofimizda uchrayotgan muttaham, lo'ttibozlarni ko'rganida, ular qilmishidagi bu nobop ishlarning sababi odam bolasi qonidagi shaytonlikdan deb biladi.

Ko'rdik qancha shaytonlikni,
Qancha shayton Insonni.
Chiqarolmay ovoramiz
Qonimizdan Shaytonni.

Har ikkala she'rda ham Inson degan nomga loyiq bo'lish, turli nafs xurujlaridan baland bo'la olish g'oyasi ilgari suriladi. "A.Oripov she'riyatida hajviyot ham katta o'rin egallaydi. Shoirnig «Tulki falsafasi», «Yozuvchilikka ariza», «Turg'unboy», «Temir

odam», «E'tiqod» kabi she'rlarida, «Ranjkom», «Jannatga yo'l» dostonlarida hajviyot xususiyatlari yaqqol namoyon bo'lgan. Bu asarlarda adolatsizlik va qalloblik, ayyorlik va ko'zbo'yamachilik, xiyonat va vijdonsizlik, poraxo'rlik va yolg'onchilik, ikkiyuzlamachilik va ta'magirlik singari illatlar turli shakllarda hajv ostiga olingan» .

Keyingi paytda odamzotni o'ylantirayotgan masalalarning eng avvalida ma'naviy butunlik orzusi turibdi, desak yanglishmaymiz. Masalan, odamzot erishgan eng katta yutuqlardan biri Internet. Agar undan oqilona foydalansak, katta axborot manbai olishimiz, uzoqdagi qadrdonimiz bilan yonimizdagidek yaqinlikni his etishimiz mumkin. Lekin afsuski, mana shu zamonaviy texnologiyalardan g'arazli maqsadda foydalanyotgan kimsalar ham yo'q emas. Shoir bu masalaga ham befarq qaragan emas. "Internet" she'rida shunday yozadi:

Insoniyat isbotlab o'z dahosini,
Qurgan edi Tojmahalu Rumosini.
Internetni barpo etdik bugun ammo
Kimdir undan tarqatmoqda ig'vosini.

Ayrim nokas kimsalarning global tarmoq orqali tarqatayotgan fisqu fasodlarlardan ozor chekayotganlarning borligi sir emas-ku. Necha-necha oilalar, davlatlar tinchligiga ham mana shunday omildan g'arazli foydalanayotganlar sabab bo'lmoqda aslida. Mana shoirning ijodiy konsepsiyasida ma'naviyat masalasi asosiy o'rin egallashiga yana bir isbot.

She'riyatda azaldan sevgi-muhabbat mavzusi keng tarannum etilgan. Bu mavzu Abdulla Oripov lirikasini ham chetlab o'tgan emas. Muhabbat sirli mo'jiza. Inson farzandi bu ilohiy tuyg'u qarshisida doim ojiz. Shoir bu tuyg'uning inson hayotidagi o'rni borasida mushohada qilar ekan, ommaviy madaniyat, qadriyatlarning qadrsizlanishi unga ham ziyon yetkazayotganidan tashvishga tushadi.

Muhabbat atalmish bir his bor edi,
Uni deb qavmlar bir-birin yegan.

Juletta ismli bir qiz bor edi,
Bir yigit bor edi, Romeo degan.

“Yevropa” deb nomlangan ushbu she’rda shoir hayotning mayda ikir-chikirlariga o’ralashib qolgan odamzot qalbida muhabbat tuyg’usi allaqachon nobud bo’lganini nadomat bilan qalamga oladi. Bir zamonlar zaminda to’g’ri ma’nodagi rashk, yorini begona ko’zdan himoya qilish ma’shuq uchun eng katta qalb amri ekanini yozadi. Otelloni jinoyatga boshlagan his sof muhabbat edi. To’g’ri, Shekspir kuylagan sof tuyg’u aslida ham shunday. Xolisona fikr bildiradigan bo’lsak, Shekspir muhabbatni emas, balki sevgi-muhabbat adib asarlarini mumtoz darajaga olib chiqqan edi. Lekin afsuski bu yerlarda endi bu hissiyot borsa-kelmasga badar ketdi. Yanada ochiqroq qilib aytganda, shoir she’rda yevropaliklar yoqlab chiqayotgan erkin muhabbat va nikoh tushunchasini qattiq qoralaydi.

Xo’roz xo’roz bilan o’tkazsa to’yin,
Buqalar buqa deb ipini uzsa.
Bu qanday tomosha, bu qanday o’yin,
Sigirlar sigirga ko’zini suzsa.

“Muhabbat haqida o’tli, otashin, samimiy tuyg’ularga yo’g’rilgan misralarni bitgan shoirning dili sog’lom aqlga zid bunday “standart”lardan bezovta, yarador. Gap faqat jinslar o’rtasidagi munosabatlarning bugungi ko’rinishlari haqida emas, balki fan-texnikaning mislsiz rivojlanishidan hech bir qolishmaydigan darajada insoniyat tutumida ham yuz berayotgan o’zgarishlar, iymon, vijdon, savob degan fazilatlar, insonga xos azaliy tuyg’ular o’rnini zulm, shafqatsizlik egallab borayotgani haqida”.

“Yevropa” she’rida shoirning zamonaviy voqelikni kuzatuvi asosida sevgi mavzusiga o’ziga xos yondashishi, o’z falsafiy xulosalari mujassam etgan. Shoir muhabbatni ilohning buyuk ne’mati, bebaho tuyg’u deb biladi. Muhabbat uchun tarixda qancha janrlar bo’lib o’tganini eslatishni joiz biladi. She’rda shunday qadim bu tuyg’uning toptalayotgani aniq ifodalangan. Shunchaki hikoya tarzida boshlangan g’oyalar misrama-misra keskinlashib boradi.

She'r finaliga kelib uyg'oq qalb iztirobiga aylanadi.

"Ummon orti ilhomlari" turkumiga kirgan she'rlar orasida "Osmondagi zilzila" asari alohida o'rin tutadi. Unda tabiiy ofat tufayli samodagi tebranishlar samolyotga ham ta'sir o'tkazib, qattiq tebranish sodir bo'lgani tafsiloti bayonida jon talvasasidagi odamlarning "ichki dunyo"lari ochib tashlanadi. Odatda badiiy adabiyotda yo'l, yo'lovchi, bekat kabi ramzlar falsafiy ma'no tashib, hayot, taqdir, ruhiy kechinma kabilarni anglash uchun muhim kalit vazifasini o'taydi. She'r 14 banddan iborat bo'lib, 56 misradan iborat. She'rda tasvirlanishicha, samolyot bortida turfa taqdir egalari yonma-yon ketmoqda. Agar kutilmagan falokat sodir bo'lmaganda edi, bir-ikki soniya oldin bir-birlari bilan turfa niqoblar ostida jilmayib so'zlashib ketayotgan kimsalar hech qachon o'z-o'zini fosh qilmas edi. Shoir bir she'rda "qochgan ham, quvgan ham Allohim deydi", - deb yozadi. Tabiiyki, inson kutilmagan zarbalar, qo'rquv va nochorlik holatidagina Yaratganga chin dildan iltijo qilar ekan. Dinu diyonatdan oz bo'lsa-da xabardorlar astoydil istig'for aytishmoqda, lekin yoshi bir joylarga borib qolgan kampir esa hadeb uchuvchini qarg'ash bilan ovvora. Osmondagi zilzila to'xtayvermagach, kampirni ham qo'rquv bosadi va u endi qarg'ashni to'xtatib, kalima qaytarayotgan kishilarga qarab, "menam shu, menam shu" deb yig'laydi. Shoir bu o'rinda kekxa onaxonni kamsitish emas, odam bolalarini Iblis shu darajada yo'rig'iga solganidan ranjiydi. Agar onaxon molu dunyoga, kibrga shu qadar berilmaganda edi, balki ma'naviy tarbiyaga oz bo'lsa-da vaqt to'lgan bo'larmidi?!

Bu qo'rvuv keyingi qatordagi soch-soqoli oppoq hoji otaxonni ham "gapirtiradi". U hajdan niyat savdo-sotiq ekanini baralla aytib yuboradi va bu qilmishi uchun Allohdan kechirim so'raydi. Kampir-ku rostdan ham dinu diyonat ko'chasidan bir qadam nari ekan, lekin Hoji nomini olib, kibrlanib yurgan otaxonning kasaliga qanday tashxis qo'yish kerak?!

Odam ba'zan qanday dunyoga kelgani, qanday odamlar ko'magida oyoqqa turganini unutib qo'yadi. Agar shunday kimsani

taqdir mansab bilan siylagan bo'lsa-chi? O'zligini yoddan chiqargan odamdan odamgarchilik kutib bo'ladimi? Lekin ming afsuski jamiyatimizda bunday "shaxslar" uchrab turishi sir emas. Shoir zamon zayli bilan ular nafaqat uchrashish, balki "yashash baxtiga" muyassar bo'lgan edi. Bundan paydo bo'lgan og'riq she'rga ko'chadi:

Bir olim g'o'ldirardi:

- Xudo, holimga boqqin.

Hay attang, ko'p yedim men

Talabalarning haqqin.

Talabalar nazdida bebaho inson, jamiyati tan olgan olimning bu "iqror"ini nima deb tushunish mumkin?! Bu olimning yonida yana bir adabiyotshunos munaqqid ham bo'lib, u ham samoviy qaltir-oq qarshisida bargday titraydi. Go'yoki o'z nazdida zamonasining falon "shunos"i hayoti, qilmishlari qora dog'lar bilan to'lganini bayon eta boshlaydi. O'sha damda vijdon amriga bo'ysunib ish ko'rmaganidan qattiq pushaymon bo'ladi.

Samolyot salonida vahimaga tushmagan, qo'rquv qarshisida mardona turgan faqatgina bitta yo'lovchi bor edi. U ham bo'lsa – norasida bolakay. Aksincha, u onasini ovutar, qo'rquvdan chalg'itishga mitti qalbi astoydil harakat qilar edi. Shoir bu yerda o'ziga xos o'xshatish qiladi. Aslida insonlarni qo'rqitgan o'lim vasvasasi emas, balki Yaratganning qoshida qanday hisob berishini tasavvur qilganidagi ruhiy iztirob edi.

Har bir odam tug'ilib, jamiyatda o'z o'rnini topishga harakat qilar ekan, bu jarayonda uning biologik qiyofasi bilan bir qatorda, ma'naviy dunyosi, ruhiy olami ham mukammallashib, murakkablashib boraveradi. Uning fe'l-atvori, xatti-harakatidagi u yoki bu xislatlar oila, maktab, jamiyat bir so'z bilan aytganda atrof muhitga qarab yo ijobiy yoki aksincha tomonga o'zgarib boradi. Yosh bola ilk bor maktabga qadam qo'yganda u o'zini boshqa olamga tushganday his etadi. Tengqurlari bilan munosabati jarayonida uning o'zigagina xos bo'lgan fazilat yoki qusurlar anglashiladi.

Osmondagi zilzila balki bir soniya balki o'n daqiqa mobaynida sodir bo'lgandir. Lekin bu yerda zamon va makonning hech qanday ahamiyati yo'q. She'rning mantig'i inson vijdoni qarshisida o'z-o'zi bilan yolg'iz qolgandagi holatning berilishida.

Shoir qalbi amriga bo'ysungan holda bu she'rni yozgan bo'lsa, keyin aql tarozusida o'lchab bundan biroz xijolat ham chekadi. Lekin haqiqiy she'r ilhomi ilohiy dargohdan keladi. Bu satrlarni biz avlodlarga yetkazish aslida shoirning ma'naviy haqqi edi. Biz esa ulardan ibrat olishimiz, xulosa chiqarishimiz kerak. Bunday she'rlarga asos bo'ladigan shoir qarashlari, davr va odamlarga munosabati aks etgan iqtibosni keltirishni o'rinli deb bildik: "Afsuski, o'tgan asrda takabburlik negadir kuchaydi, ekologiyaning buzilishi sho'rolar zamonida davlatning katta miqyosdagi rejalarini o'ylamay-netmay oshirish bois kelib chiqdi. Bugungi yoshlarimiz paxta dalasiga sepilgan zahri qotillarni ko'rmagan...

Latifa keltirib o'tay: bir kishi suhbatdoshiga, yarim milliard yildan keyin oxir zamon bo'larmish, debdi. "Chatoq-ku",-deb ikkinchisi xafa bo'lib qolibdi. Bir oz vaqtdan keyin, boyagi suhbatdosh "Yanglishibman, bir milliard yildan keyin oxir zamon bo'larmish", debdi. Shunda bunisi, "Xayriyat" deb xursand bo'lib ketibdi, go'yo bir milliard bilan yarim milliardning insonning qisqa umriga nisbatan farqi borday.

Takror aytamiz, odamlar mendan keyin nima bo'lsa, bo'laverar, degan tuyg'u bilan yashashga odatlandi. Bunday hayot tarzi boqimandalik kayfiyatini vujudga keltirdi". Shoir ijodiy konsepsiyasida ma'anaviy butun inson qiyofasini orzu qilar ekan, jaholat, hasad, kibr kabi illatlar muqarrar gunohga yetaklovchi omillar ekanidan ogohlantiradi.

Abdulla Oripov adabiy merosida 2012 yilda nashr qilingan "Ranglar va ohanglar" kitobi ham alohida o'rin tutadi. Shoirning o'zi kitobning mo'jaz so'zboshisida buni e'tirof etib shunday yoza-di: "Inson ruhiyati g'oyat sirli, nihoyatda murakkab bir olamdur. Ruhiyat doimiy iqrorlar, tubsiz armonlar, cheksiz orzular diyoridir.

“Ranglar va ohanglar” deb nomlangan she’riy turkumda esa yoyiq, voqeaband ifoda shakliga murojaat qildim.”

Turkumning avvaliga shoirning oltita g‘azali kiritilgan. G‘azallarni o‘qib tahlil qilar ekanmiz, ayni mana shu g‘azallarning yaratilishi uchliklar tarzida taqdim etilgan ruhiy kechinmalarga zamin tayyorlagan degan xulosaga kelamiz. Chunki mumtoz adabiyotda aruz vazni alohida o‘rin tutadi. Aruzda, bizningcha, shoir ham o‘quvchi ham ruhga sayr qiladi. Negaki bu vaznning tabiati shuni taqazo etadi.

Sochlaring yoymay turib
Tushgan qorong‘u tun emas.
Tishlaringni ko‘rmayin
Tong ham oqargan kun emas.

Shoir ushbu g‘azalda an’anaviy tashbeh san’atidan foydalangan. Ya’ni tasvirlanayotgan malak sochlari shu qadar tim qora va tishlari aksincha durdek oppoqki, tunning siyohligiyu, tongning oqligi bu tiynatdan zaifroqdir.

Tunda oy, kunduz quyosh
Navbat bilan boqqay senga,
Mendayin sobit emasdir,
Mendayin maftun emas.

Lirik qahramon bu g‘azalda Yaratganga bo‘lgan izhorini bayon etgan. Ulug‘ ustozlar yo‘lidan borib, o‘zi aytmoqchi ruhiy iqrorlarini qalamga oladi. Shoir murojaatida Oliy xilqat vasli umidida oy va quyosh navbati bilan boqishi, bu ulug‘vorlik qarshisida oniy lahzalardagi hayratni anglay olishi uchun bir dam chekinishga majbur bo‘lishini aytadi. O‘zi esa tunu kun Uning jamoliga maftun. Shoirning ushbu ijod namunalari yaratilgan paytlarda u mas’ul lavozimlardan biroz chetlatilgan edi. Ne ajabki, ilgari yonida bo‘lishga intilgan do‘stlari, ba’zi shogirdlari go‘yoki izsiz yo‘qolgan damlar. Shoir bu dunyoning bevafoqligini yaxshi anglagan. Lekin inson bolalarining bunchalik turlanishini mo‘ysafid yoshiga yetganida bolasidan-da kichik “qadrdon”laridan kutmagan bo‘lishi

tabiiy. Shunday ulkan she'riyatni mayda-chuyda vajlar tufayli tahlil qilish noto'g'ri, albatta. Lekin ulkan toshni ham muttasil tomib turadigan bir tomchi yemirishi ham haqiqat-ku.

Ikki chashmim jolasiga
Boqmangiz hayron bo'lib,
Asli uldir ikki daryo,
Sir emas, Jayhun emas.

Lirik qahramonning ruhi shu qadar iztirob chekadiki, bu afg'on vujudga sig'may qoladi va beixtiyor ko'z yoshlarga aylanib, boshqalarga ham ayon bo'ladi. Shoir bu holatni kuzatuvchilariga izoh berib uni majnun deb ataganlarga qarata, "anglamassiz, anglamassiz, chunki siz dildun emas"- deb yozadi.

"Ranglar va ohanglar" turkumiga uchlik shaklidagi (tersina) 15 ta she'r kiritilgan. 15 ta she'rning har biri 15 banddan iborat, demak turkumdagi misralar 675 satrni tashkil etadi. Har bir she'r alohida mavzuda yozilgan, lekin mantiqan bir-biriga bog'liq, ya'ni bir butunlikni tashkil etadi. Uchlik shaklida yozilgan bu she'rlarni o'qir ekansiz, shoirning "tubsiz armonlar va cheksiz orzular"ini topishga va taftish qilishga harakat qilasiz. Buni qarangki, shaxsiy kechinmalarga doir bir-ikki satr hasbi holni e'tiborga olmasak, aksariyatida, vatan, millat, yaxshilik va e'tiqod tuyg'ulari qorishib ketganining guvohi bo'lamiz.

Avval-oxiri yo'q majhul dunyoning
Suvratu siyratin chiza olgan kim?!
Sinab ko'rajak u seni ham albat.

Turkumning birinchi she'rida shoir mana shu gapni aytmoqchi bo'ladi. Insonni ogohlik va sergaklikka chorlar ekan, mana shu konsepsiya asosida fikr aytadi. To'g'ri, she'rda fikr berish biroz notabiiydek tuyulishi mumkin. Lekin maqsad, avvalo lirik qahramon va alal oqibat kitobxon o'z ruhiy olamiga nazar tashlashga majbur bo'ladi.

Shoir insoniyatga ko'p imkoniyatlar berilgani holda, ayrim o'rinlarda ojiz ekanimizni ta'kidlar ekan, yaxshiyam-ki odam bo-

lasi faryodning, shamolning, zulmning, kibrning, qalbning rangini ko‘ra olishdan mahrum deydi. Agarki, bu holat bir zumgina voqe‘ bo‘lsa, bunday izdihomda tinch uxlab bo‘lmaydi. “Biroq sen, ijodga azm etgan shoir, Uni adashtirmay farqlamog‘ing shart” misralari shoir ijod konsepsiyasi asosini tashkil etadi. “Abdulla Oripov – mutafakkir shoir. Shuning uchun ham u boshqalarning yetti uxlab tushiga kirishi mahol bo‘lgan original badiiy umumlashmalariga kela oladi, – deb yozadi adabiyotshunos Nurboy Jabborov. — Jumladan, uningcha, ijodga azm etgan shoir ranglarni zohir ko‘zi bilan emas, botin diydasi bilan idrok etmog‘i kerak. Chunki inson ko‘zi suratkash anjomi bo‘lmagani kabi uning qulog‘i ham oddiy some’ emas – ular nozik mehroblarga tegishli. Ya’ni ijodkorning nazari hech kim ilg‘amagan go‘zallikni payqashi zarur. Shoirning qulog‘i biror odam bolasi eshitishi mumkin bo‘lmagan ohanglarni tinglamog‘i kerak” .

Turkumdan o‘rin olgan ikkinchi she‘r “Uyg‘unlik” deb nomlangan bo‘lib, falsafiy xulosalarga boyligi bilan ajralib turadi. Shoir bu she‘rda vaqt, dunyo, muhabbat va vatan tuyg‘ularini uyg‘un tasavvur qiladi. Bu olamda bo‘shliq degan tasavvur bor xolos, degan fikrni ilgari suradi. Biz bo‘shliqning ichini ko‘ra olmaymiz. Aslida uni vaqt degan oliy hakam va son-sanoqsiz jisimsiz ruhlar makon etgan bo‘lishi mumkin.

Buyuk istisno bor dunyoda biroq,
Bunyod etib bo‘lmas uni qo‘l bilan
Muhabbat deyдилar, uni, Muhabbat.

Shoir Muhabbat tushunchasi haqida yozganida dastavval Yaratganning bandaga muhabbatini nazarda tutadi. Har nechuk quyoshning nurlari misol barchaga – zolimga ham mazlumga ham, donishmand odamga ham tuban kimsaga ham birdek taqdim etilgan Mehr, ato etilgan tuyg‘uni inson o‘z ixtiyori bilan bunyod qila olmaydi. Bu bir tuyg‘uki, tog‘lardan buyugu gullardan nozik. Ikkinchidan, shoir nazdida eng buyuk muhabbat bu vatanga bo‘lgan mehrdir.

U bois sen uchun betimsol millat,
U bois sen uchun tiling ham tansiq,
U bois sen uchun muqaddas Vatan!

“Uyg‘unlik”ning she’ridan keyin “Qismat” deb nomlangan yana bir she’r o‘rin olgan bo‘lib, u alohida baho berilganda mustaqil bir asar. Lekin turkum tarkibidagi shoir fikrlarining mantiqiy davomidir. Muhabbat tufayli insonning insonga, tug‘ilgan yeriga, qavmu qarindoshlariga yaqinlik tuyg‘usi yuzaga chiqsa, qismat esa ana shu tuyg‘uga sabab bo‘lgan ilohiy hukm.

Kimningdir boy-badavlat va aksincha boshqa birovning nochor turmush tarzi aslida har ikki tomonga ham sinov uchun berilgan omonat libos kabitdir. Bunday qismat orasida yana bir ayanchligi ham borki, bu vatansizlikdir. Shoir uzoq yillar muqaddam Yevropaga safar qiladi va safari asnosida tashkil qilingan kechada ishtirok etadi. O‘shanda tuzum boshqacha bo‘lishidan qat’i nazar o‘zbek millati sharafiga ko‘tarinki nutq so‘zlaydi. Shu payt shu davrada hozir bo‘lgan nufuzli mehmon ko‘ziga jiqqa yosh to‘ladi. Keyin ma’lum bo‘lishicha, bir paytlar yurtidan uzoqlashgan muhojirlarning farzandi ekan. Shoir qismat deb atalmish ulkan sinoat qarshisida boy ham kambag‘al ham birdek ekanini e’tirof etadi. Hind xalqining ayrim qavmlarida tilanchilik, boshqalar rahm-shafqatini uyg‘otib bir burda non topish uchun sog‘lom tug‘ilgan bolalarini ataylab majruh qilish holati kuzatilar ekan. Shoir bechora hindiy bilan haligi muhojir o‘zbek qismatida uyg‘unlik ko‘radi. Ya’ni biri non gadosi, ikkinchisi Vatan gadosi! Nachora bu qismat!

2.2. Poetik mazmun rivojida milliy ruh tasvirining o‘rni

Ma’lumki, har bir milliy adabiyotning taraqqiyot tendensiyalari uch omil bilan belgilanadi. Birinchidan, xalq og‘zaki ijodi namunalarining ta’siri, ikkinchidan, mumtoz adabiyotning ta’siri, uchinchidan jahon adabiyotining ta’siri kabilar. Yuqoridagi ikki

omil milliy adabiyot ildizidan oziqlansa, keyingisida madaniyatlararo integratsiya natijasida muayyan ijodkor misolida jahon adabiyoti kontekstidagi konsepsiyalar aks etadi va o'z navbatida dunyo adabiyotiga ham samarali ta'sir ko'rsatadi. Ayrim munaqqidlar tomonidan ushbu jihatlar aynan o'zlashtirilgan degan da'volarni yuzaga chiqarishi mumkin. Lekin daraxt ildizi ham o'zi o'rnashgan zamin tuprog'idan ozuqa olgani kabi, ijodkorlar ham toki o'z uslubi, maqsadi va yo'nalishini barqarorlashtirib olgunga qadar asarlarida bu kabi unsurlarning bo'lishi tabiiy va zaruriydir. Katta ijodkorlarning buyukligi ham shundaki, ular xalq dahosini o'z iste'dodlari bilan uyg'unlashtirgan holda yirik plandagi asarlar yaratadilar. Shuning uchun shoir va yozuvchilar asarlarida xalqona ohanglar, jahon adabiyotiga xos jihatlar ko'zga tashlansa, uni darhol boshqa asarlarni "qayta yaratish"da ayblamaslik kerak, albatta. Agar sinchiklab tahlil qilinsa, hatto tarjimada ham shoirning, yozuvchining individual yondashuvi, "men"i, dastxati, mahorati yaqqol ko'rinib turadi. Qolaversa, bu millatlar va madaniyatlara aloqalar va o'z navbatida adabiy tafakkur rivojiga ham hissa qo'shishi tayindir. Abdulla Oripov jahon adabiyotidan ilhomlandi, tarjimalar qildi. Lekin afsuski, uning asarlari butun mohiyati, mazmun-mundariyasi, shoir xarakterini ochib berishga qodir tarjima bo'lmadi. Shuning uchun ham shoirning "ilhomning o'tli tig'ida samolarni ko'zlagan sozi, shoir ovozi ikki daryo oralig'ida qolib ketdi". Lekin o'z davrida adabiy tarjimonlarni turli qing'ir yo'llar bilan og'dirib olgan amaldor ijodkorlarning tarjima qilingan asarlari na jahon adabiyoti na milliy adabiyot sinovlaridan o'ta olmadi. U tarjimalar hozir bironta kutubxonada saqlanishi ham dargumon. Lekin bir vaqtlar o'zbek adabiyoti degan katta maydonni shunday asarlar gazi bilan o'lchangani achinarli xolos. Badiiy asar qachonki, muayyan xalq qalbidan joy olib, uning orzu-intilishlari, ko'ngil kechinmalarini ifoda etsagina milliylik kasb etadi. Markazida Inson obrazi turgan har qanday asar agar u yuksak iste'dod, falsafiy ruh, umuminsoniy g'oya asosida yaratilar ekan, butun dunyoga daxldor

bo'la oladi. Demakki, bunday asarlar jahon adabiyoti durdonalari ro'yxatiga kiritilishining obyektiv belgisi hisoblanadi. Masalan, internet tarmog'idagi WorldCat sayti orqali Abdulla Oripovning asarlari ro'yxati va dunyo kutubxonalarida saqlanish holati aniqlangan. Shuning o'ziyoq shoir ijodiga dunyo hamjamiyatining e'tiborini ko'rsatib turibdi.

Abdulla Oripov haqida so'z ketganda, katta ijodkor, ulug' shoir degan sifatlarga o'rganib qolganmiz, lekin uning ana shu sifatlarini yaqqol ochib beradigan mezon hali to'laligicha ishlab chiqilgan emas. Shunday ekan, Abdulla Oripov shaxsiyati, ijodiy laboratoriyasi, millat, ma'naviyat va adabiyotga ta'sirini to'liq bilamiz deb ayta olamizmi? Uning lirik she'rlari, to'rtliklari, dostonlari; so'z qo'llash mahorati, she'r ustida ishlash texnikasi, asarlari variatsiyalari; psixobiografiyasi, ijodiy dinamikasi; maqolalari, ijtimoiy-siyosiy tadbirlardagi nutqlari; madhiya yozish jarayoni zahmatlari; tarjimalari alohida tadqiqotlarga bimalol manba bo'la oladi. Abdulla Oripov fenomeni o'zbek adabiyotida tom ma'noda hodisa hisoblanadi. Chunki shoir ijodga kirib kelgan yillardan boshlab, adabiyotga, she'riyatga qarashlar batamom o'zgarib ketdi. Shoir ijodi nafaqat she'riyat, balki adabiyotshunoslik, tanqidchilikka ham yangi, toza ruh olib kirdi. Asarlarni sotsial metodlar asosida avra-astarini titish prinsiplarini ham siqib chiqara boshladi. Nafaqat adabiyot mutaxassisi, hatto har bir o'zbek shoirning samimiy ifoda tarzi, rost izhorlari, chin tuyg'ulari va vatanparvarligi aks etgan misralarda o'zini ko'rdi. Uning she'rlarini jamlab, qalin daftarlarga ko'chirib, yod olib yurishganini katta avlod vakillari ko'p gapirashadi. Bir inson tafakkur tarzining, ijodiy konsepsiyasining yangilanishi millat dunyoqarashiga ham ta'sir o'tkazdi. Abdulla Oripovning adabiyotga kirib kelishi, nafaqat she'riyatning, balki millatning ham yangilanishiga, uyg'onishiga turtki bo'ldi. Ozod Sharafiddinov, Matyoqub Qo'shjonovlar yosh shoirga katta ishonch bildirib, o'zbek adabiyoti yangi sifatga yuz burganini e'tirof etdilar. Shoir 1957-1958 yillarda she'rlari bilan endi tanila boshlagan

bir vaqtda hali ham eski, siyqa, hozirjavoblik, shiorbozlik ruhidagi nazm parchalari zo‘r berib yozilmoqda edi. Shuning uchun ham yosh shoirning olib kirgan yo‘li, tanlagan uslubi ular uchun yot va noodatiy tuyuldi. Kitobxon Abdulla Oripovni qanchalik intiqlik bilan kutsa, yangicha zavqni tuyish hissi begona adabiy guruhlar shunchalik maydondan chetlatish payida edilar. Lekin Cho‘lpon aytmoqchi, xalqning kuchli to‘lqini uni va ijodini keyingi davrlarga omon o‘tkazdi. Abdulla Qahhor, Mirtemir va Oybekning milliy adabiyotga bo‘lgan jonkuyarligi Abdulla Oripovga nisbatan ijobiy munosabatida namoyan bo‘ldi.

Shunday qilib, tafakkur, chuqur falsafiylik, milliy ruh ifodasi keng masshtabli yangilanish jarayoni va adabiy izdoshlik an‘analari ham olib kirdi. Ijtimoiylik, partiyaviy chaqiriqlar, muhim sanalarga bag‘ishlovlar she‘riyatning bosh mavzusi bo‘lib turgan bir paytda, adabiyot markaziga kirgan “Sevgisiz odam”, “Sendan yiroqda”, “Kuz xayollari” kabi inson kechinmalarining aksi chinakam hodisa edi. Shoir she‘rlari o‘zidan oldingi ayrim ijtimoiy pafosga ega, siyosiy illyuziyalardan iborat asarlarga qarshi chiqa oldi. Bu aslida jamiyatning nafosat mezonlariga bo‘lgan yangi ehtiyojining in‘ikosi ham edi. Shoirning o‘zi haqiqiy ijodni, she‘rni, asarni bejizga ehtiyoj farzandi deb nomlamagan. Abdulla Oripov ijodga kirib kelgan kezlarda jamiyatda yangi voqeliklar yuz bermadi, aksincha shoir voqelikni, chinakam muammo va yechimlarni, kechinmalarni yangicha tavsiflash usullarni kashf etdi. Aslida adabiyotning bosh mezoni ham estetik go‘zallikni badiiy jihatdan mukammal, obrazli ifodalashdir. Lekin mustabid tuzum, partiyaning sanoqsiz vazifalari, besh-o‘n yillik planlar adabiyotni ijtimoiylashtirgan, go‘zallik kategoriyasini parchalab tashlayotgan edi. Abdulla Oripov fenomenal hodisasi mana shunday murakkab vaziyatda shakllandi. “Zotan, ijodkor qismati – juda murakkab fenomenologik hodisa. Ijodning qolipi yo‘q. Ijodkor muayyan ijtimoiy talablarga mos sterotiplar ichida o‘zligini yo‘qotadi. Qalam ahlining kelajagidan bashorat berish mushkul. Ijod so‘zga, ruhi-

yatga, ko'ngil ma'vosiga, shon-shuhratga daxldor; yuksalish va tanazzullarni o'zida jamlaydi. Insoniyatga foydali samaralarni, o'z individual hayotiga tegishli besamar o'tgan umrni in'ikos ettiradi". Yuqorida ta'kidlanganidek, Abdulla Oripov butun iqtidorini, iste'dodini va vaqtini badiiy ijodga bag'ishladi. Maishiy muammolar, farzandlar va hatto o'zining sog'lig'i, turmush tashvishlari u uchun oxirgi o'rinda turar edi. Shoirning betinim ijodiy jarayonda bo'lishi, she'r toki matbuot yuzini ko'rgunga qadar yuz marotaba qayta ko'chirilishi, tahrir qilinishi uning yuksak adabiy didi, o'quvchi oldidagi mas'uliyatidan darak beradi. Shuning uchun uning boshqa ijodkorlardan ajralib turadigan fazilati ham she'rni hajmidan qat'iy nazar yod o'qir edi. Qayta-qayta tahrir va o'zgartirishlar natijasida tinish belgilari ham yod bo'lib ketishi tabiiy hol albatta. Abdulla Oripov bir suhbatida "o'zi yozganini yoddan o'qiy olmaydigan shoirlarni hech tushunmayman, odam qanday qilib o'zi yozganini qog'ozga qarab o'qishi mumkin", – deb taajjublanishini aytgan edi.

Abdulla Oripov lirikasini o'rganish, she'rlarining biografik asosi va ijodkor shaxsiy kechinmalarining o'zaro aloqalari chegarasini aniqlab olish, undagi ma'naviy-ruhiy quvvatlarni o'qish va uqish, hayotiy, falsafiy xulosalardan ibrat olish bugungi avlod tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Shoir badiiy adabiyotga kirib kelgan ilk kunlardan boshlab, Vatan, ona tabiat, til sofligini saqlab qolishga doir mavzularni qalamga oldi. Dastlabki she'rlaridan tortib, to umrining so'nggi damlarida yozilgan asarlarining barchasida ifodalangan millat manfaati, samimiyat, haqiqatga xizmat qilish kabi tushunchalar shoir hayotining bosh a'moli ekanligini ko'rsatib turibdi. Shoir umrining so'nggi yillarida xastalik tufayli xorij shifoxonalarida davolandi. Lekin o'sha og'ir damlarida ham bir lahza bo'lsa-da she'riyatdan uzoqlashmadi. Masalan, "Ummon bo'yidagi o'ylar" she'ri yirik hajmda ya'ni 80 misradan iborat. Bu she'r 2015 yil 1 sentyabrda yozilgan bo'lib, vatanimiz mustaqillik bayramiga bag'ishlovdir.

Shoir garchi jisman ogʻriqlar iskanjasida boʻlsa ham, qalban yur-
tidan bir lahza ham ayro tushmaganini guvohi boʻlamiz.

Mening koʻz oʻngimdan har lahza, har dam

Aslo ketgan emas yurtim jamoli.

Uzoq bu ummonda suzib yursam ham,

Yuzimga urildi goʻyo shamoli.

Goho tigʻ tagida turib ham vatan kelajagi va ravnaqi borasida
oʻy surish ulkan jasoratdir. Yaratgandan umid qilganda ham oʻz
salomatligi emas, balki Vatani kelajagi borasida oʻtindi.

Bir umr kurashdik orzular uchun,

Havoyi soʻz aytib, oʻrtama jonni.

Dunyo karvonining boshida bir kun

Koʻrsam yetarlidir Oʻzbekistonni.

Shoir har jabhada mukammallikni koʻrishni orzu qiladi, dun-
yoda insof, mehr, diyonat, adolat, vijdon kabi matlablar tobora
noyoblashib borayotganligidan tashvishga tushadi. Insonni badi-
iy-falsafiy talqin qilish shoir ijodida inson talqinining xarakterli
xususiyatini tashkil etadi.

“Sheʼr – ruhiy holat mahsuli. Ruh va tafakkur birlashgan joyda
sheʼr paydo boʻladi. Sheʼrning tugʻilishi aks-sadoga bogʻliqdir. Mi-
yada muvozanat buzildimi, uning aksi yo ijobiy, yo salbiy sheʼrni
yaratadi. Fizika fanidagi musbat va manfiy zaryadlarga oʻxshash
boʻladi. Adibda taassurot, qarama qarshilik kuchli boʻlganda ajoy-
ib sheʼrlar tugʻiladi”. Ijodkor hayot yoʻlidagi dinamikasini, tarixiy
va shu bilan birga ginetik tomondan kuzatishga yordam beruvchi
usullardan biri biografik metod hisoblanadi.

Darhaqiqat, shoir hayotida roʻy bergan yaxshi hodisalar yox-
ud drammatizmga boy voqealiklar ana shu kayfiyatni ifoda etuvchi
sheʼrlar yaralishiga zamin tayyorlaydi. Biografik metodning ma-
qsad va vazifasiga ijodkor tarixi va uning ish faoliyati bilan bogʻliq
boʻlgan hodisalarni oʻrganish kiradi. Biografik metod asosida,
oʻrganilayotgan shaxs va uni oʻrab turgan atrof-muhit taʼsiri yota-
diki, asarni tahlil yoki talqin etish jarayonida unda aks etgan voqea

hodisalar, yo bo'lmasa qahramonlar xarakteri aslida o'z hayotida uchratgan kimsalar xarakteri bilan uzviy bog'liq bo'lishi mumkin.

Mening bitta armonim bor,
Kimliging bilmay,
Sen haqingda chiqarmasin birov xulosa.
Lekin yuzsiz raqiblaring andisha qilmay,
Titkilaydi tarjimai holingni rosa.

Bu misralar ham lirik qahramon shaxsiy hayotiga aloqador deya ayta olamiz. Negaki atrofidagi ayrim kimsalarning lirik qahramonga bergan ozori, ba'zi paytlarda tirnoq ostidan kir qidirishlar bu kabi misralarning tug'ilishiga zamin hozirlagandir balki. "Adolat" deb nomlangan yuqoridagi she'rda hasadgo'ylik qoralanadi. XXI asr o'zbek odami nega bu holatga tushib qolganidan hayratga tushadi. Bilib-bilmay boshqa bir insonga tosh otish, nafs va mansab ilinjida begunoh odamni badnom qilish odati muazzam ajdodlarimizdan qolmagan edi-ku? Ruh va jism ehtiyoji orasidagi mezonning posangisini nega boshqara olmayapmiz? Nega har bir odam bugunga kelib o'z qilmishiga javob bera olmay qolmoqda? Shoir bu kabi o'ylar qarshisida ruhan ezilsa-da, lekin hasad va badbin kimsalar qilmishidan ancha baland ekanini, bu holatni taqdirdan deb qabul qilish ancha yashash uchun osonroq kechishini mana bu satrlar orqali ko'rsatib beradi:

Tashna chog'ing namakobni uzatsa taqdir,
Deysan, ushbu ishorada ma'no bor, katta.
Balki suvni icholmassan, lekin baribir,
Shukronalar aytmog'ing shart dildan, albatta.

"Inson bolalari bir sayyorada istiqomat qilar ekanlar bir-birlaridan nimanidir o'rganishlari shart. Bir-biriga hasad bilan emas, havas bilan qarashlari lozim.

Men "Ummon orti ilhomlari" turkum she'rlarni yozar ekanman, xayolimda har lahza mana shunday og'riqli savollar o'tib turdi. Ko'pgina she'rlarimda shu kabi mavzularga ishoralar mavjud "- deb e'tirof etgan edi shoirning o'zi. Insoniyatni toza imon, to'g'ri

yo‘l muqarrar gunohdan asrab qolishiga da‘vat etadi.

“Umrimiz yo‘llari” she‘rida o‘z hayot yo‘liga nazar tashlaydi. She‘rni retrospektiv tahlil qilsak, shoir hayoti, she‘rlarining psixobiografik asosiga zamin hozirlagan voqeliklarni his qilgandek bo‘lamiz. Bosib o‘tgan umr yo‘li so‘ngida chiqargan xulosalarini farzandiga bayon qilar ekan, bu shoirning hayotiy falsafasi ekaniga amin bo‘lamiz.

O‘g‘lim, faqatgina Haqning yo‘lin tut,
Mudom ezgulik deb qilgin ibodat.
Bir kun bu sinovlar bo‘lgaydir unut,
Buyuk irodangga tayangin faqat.

Bu she‘r shoir vafotidan atigi besh oy ilgari yozilgan. Haqiqiy biografik tadqiqot yuzaga kelishi uchun tadqiqotchi ijodkor ruhiyatiga kirishi, uni turli qirralarini ko‘rsata bilishi, bu insonni harakat qilishiga, gapirishiga, nafas olishiga majbur etishi, eng muhimi, uni oila davrasida, o‘ziga xos odatlari bilan tasavvur eta olishi lozim”.

Demak, yuqoridagi she‘rni biografik jihatdan tadqiq etar ekanmiz, Hayot deb atalgan katta dargohga odam bo‘lib kelish oson, lekin Inson bo‘lib qolish naqadar mushkul ekaniga shoir ishora qilgandek bo‘ladi. Ya‘ni bu dunyoda haqiqiy yashash va kun ko‘rish kabi tushunchalar garchi uyg‘un kelsa-da, aslida boshqa-boshqa ekanini ta‘kidlaydi. Yashashning ma‘nosi turli sinovlar qarshida mardona turish chinakam insoniylik, boylik va hashamat ilinjida o‘zligidan voz kechish, mustahkam hayotiy tamoyilga ega bo‘lmaslik oqibatida duch kelgan nag‘maga o‘ynab ketaverish hayotning muvozanatini buzib yuboradigan fojea ekanligini ta‘kidlaydi. Shoir shuning uchun yon atrofidagi voqealarga befarq qaramaydi. Millat dardini o‘ziniki deb biladi. Ayrim nopok xislatlarga duchor bo‘lgan kimsalar qilmishidan ranjiydi. Bu shaxsiy kechinmalar fonida emas, balki umummilliy, umuminsoniy ideallar orzusi bilan uyg‘un keladi. Ana shu tahlillar shoirning butun borlig‘i, ijodi yo‘nalishi samimiyat, adolat, insonparvarlikka aylana borganidan dalolat beradi.

Shoir lirikasining deyarli barchasi psixobiografik asosga ega deb ayta olamiz. Lekin o'z navbatida ularni shunchaki shaxsiy kechinma deb qabul qilmaslik kerak. Chunki u odamzotning bir yutug'idan quvonsa, boshqasidan ranjiydi. Biz avlodlar esa buyuk ijodkorlar falsafiy xulosalaridan ibrat olishimiz, adabiy merosini anglashiimiz va amal qilishimiz kerak.

Inson kasbi, yoshi va mavqeidan qat'i nazar badiiy adabiyotga ehtiyoj sezishi tabiiy. So'z sehri oldida ojiz qolmagan inson topilmasa kerak. Aslida dahri dunda olam va odamdan-da qadimiyrog'i so'z ekanligi allomalar tomonidan ko'p bora aytib o'tilgan. Demak, ibtido so'z bilan boshlangan ekan, basharning so'zga ehtiyoji shundandir, balkim.

She'rni ruhga sayr deb ham e'tirof etishadi. Kishi qalbini ismsiz dardlar yoxud iztiroblar kemirganida, bevosita badiiy adabiyot yordamga keladi.

Ijod mas'uliyatini teran his qilib, insoniyatni nurga yetaklovchi asarlar ham, aksincha moddiy manfaat yo'lida zalolatga chorlovchi satrlar ham bitilishi sir emas. Lekin shuning barobarida ijodkor o'zi anglamagan holda oniy lahzalarda ongu shuuriga yuborilgan payg'omlarni satrga ko'chiradiki, bunday asarlar umuminsoniylik kasb etib manguikka daxldor bo'lishi mumkin.

O'zbek adabiyotining yirik shoiri Abdulla Oripov XX asrning 60-yillarida adabiyot olamiga kirib keldi. 75 yillik umrining 56 yilini so'z, qalam, ijod bilan yonib, kurashib o'tkazdi. Jismoniy azoblar iskanjasida bo'lsa-da, vafotidan atigi bir soat oldin ham she'r bitishi, ato etilgan ilohiy ne'matning mas'uliyatini teran ado etishi favqulodda katta jasoratdir.

Shoirning 20-25 yoshlar oralig'ida yozgan she'rlarini kuzatganimizda, hozirgi yosh shoirlar she'rlaridagidek sarkashlik yoki yengil mavzularni uchratmaymiz. Aksincha, o'ziga xos falsafiylik, SO'Z salobati sezilib turadi.

Masalan, "Haq Tur tog'i uzra ko'rsatdi jamol" misralarini yozganda shoir, bu satrlar falsafasini ifodalash yoshidan ancha kichik edi.

Jamiyat a'zolari orasida milliy va diniy qadriyatlar biroz qadrsizlangan sharoitda bunday satrlarni yozish uchun uning mohiyatidan xabarador bo'lish zarur. Shoir ijodining ilk yillaridayoq, "qalbim buyurmasa biror so'zni ham, hech qayda yozmasman, hech vaqt, hech qachon" deya aniq maqsadini bayon qilgan. Demak, uning ijodiy konsepsiyasida to'g'ri va samimiy yozish asosiy vazifa qilib belgilagan. Ko'rinadiki, garchi boshqa mavzularga bag'ishlangan asarlar bo'lsa-da, mavzuni yaqqolroq ochish uchun misralar zamiriga mana shunday tushunchalar mahorat bilan singdirilgan. "Ne tilasang, shuni bergay degan gap ham bor" (Dialektika, 1985), "Faqat savob borki, jahon bus-butun " (Savob, 1982) va hokazo.

Abdulla Oripov qalbidagi diniy-ma'rifiy tuyg'ular "Hikmat sadolari" va "Haj daftari" turkumlarida yanada yaqqolroq badiiy ifoda etildi. Masalan, "Ka'batulloh" she'ri shoirning muqaddas dargohda dilining tub-tubidan chiqqan izhorlari bo'lsa-da, unda shaxsiylikdan ko'ra millat nomidan so'zlash, millat dardiga darmon istash bayoni ustivorlik qiladi.

Millatimiz tarixiga nazar tashlasak, juda ko'p yillar mustamlakachilik zulmi ostida kechganiga guvoh bo'lamiz. Shoir yuragi elining hali-hanuz biri-ikki bo'lmaganidan ozor chekadi. Bu she'r go'yoki millat tarixining badiiy in'ikosidek taassurot uyg'otadi. "Bir zamon uning ham bo'lgan qudrati, Dunyoni yoritgan zehni, fikrati". Al Xorazmiy, Beruniy, ibn Sino, az Zamaxshariy kabi qomusiy olimlarning tafakkur ziyosi bugungi zamonaviy dunyo ilm-faniga poydevor bo'lgani to'g'risidagi qarashlar mana shu satrlar zamiriga jo bo'lgan. Chingiziylar saltanatining butun dunyoni zabt etishga intilishi Movarounnahr sarbonlarini basir qilib, ne-ne karvonlarni to'zg'itib yuborgan edi.

Ushbu she'rda millatning dinu diyonatdan uzoqlashtirilgan, "o'tmishning kir, qora kunlari" (A.Qodiriy ta'biri) da shaytoniy zulmlar avj olgan davrlar ham shoir nazaridan chetda qolmaydi.

Bizga keng ochildi shayton dargohi
Axir nima edi elning gunohi?!

XIX asrning oxiri XX asr boshlarida ilmi bor ziyolilarning xor bo'lgani, Abdulla Qodiriy so'zi bilan aytganda, "mehrobdagi chayon"lar zulmidan ham fidoyi insonlar qatog'onga uchragani shoir nazaridan chetda qolmaydi. Shoir masalaga tarixiylik, hujjatlilik nuqtai nazaridan baho beribgina qolmay, muammoni yoritishda badiiy so'zdan foydalanib, majoziy ibora va o'xshatishlar vositasida obrazli xulosalar chiqaradi. Ko'rinadiki, "Keldim, madad bergil, yo Ka'batulloh" jumlasini mantiqiy jihatdan she'r kompozitsiyasini birlashtirib turuvchi tayanchdir.

She'r 11 band, 44 misradan iborat. Inson odatda ibodat chog'idagina shaxsiy ilinjlaridan so'zlashi tabiiy holat. Adolat bilan o'ylab ko'raylik, Haj ziyoratini amalga oshirishga noil bo'lib, Ka'ba qopqasida turib, millat dardini so'zlash, unga imdod so'rash uchun shunday vatanparvarlik qo'limizdan keladimi?! 44 misralik she'rning faqat bir qatoridagina shoir, "shafqating ayama mendan ham, Egam" deya munajat qiladi, xolos. Ko'rinadiki, ijodkor doimo millat masalasini shaxsiy muammo va o'tinchlardan ustun qo'ygan. Bu she'rda millat xronotopi bilan shoir xronotopi hamohang keladi. Demak, Abdulla Oripov millatning buguni va kelajagi uchun jon kuydirgan inson ekanligi to'laqonli o'z ifodasini topgan. "Boshqalarga hasad emas, havas bilan qarash kishining hayotsevarligidan dalolat beradi. Hayotni sevadigan, uning ne'matlariga shukrona qilib, e'tirof etadigan kishi atrofdagilarga ham yaxshilik sog'inadi, ezgu ishlarga intiladi. Abdulla Oripovning she'rlarini tinglaganda kishini sog'inch tuyg'usi qamrab oladi". Ushbu she'r orqali Abdulla Oripov siymosida millat qiyofasi namoyon bo'ladi.

Kezib bu shaharni balki horgaysan

Va lekin Allohga diling yorgaysan.

Adasha-adasha Makkani topding,

Endi adashsang gar qayga borgaysan.

Mazkur she'r "Haj daftari" turkumidan o'rin olgan bo'lib, butun insoniyatga qaratilgan da'vat ruhidadir. Insonni to'g'ri yo'lga boshlash, hayotdagi a'mollarini anglatish uchun ma'rifiy bilimlar

yuborilgan. Qaysi manzilni niyat qilmaylik, eng avvalo inson rutbasiga munosib harakat qilish kerak, degan tag ma'noni ilg'aymiz. Berilgan barcha ne'matlar uchun shukr, gunohlar uchun uzr so'raladigan dargohdan o'zga najot yo'li bormi? Shoir mana shu turkumda insonga xos bo'lgan salbiy jihatlar ko'pincha ijobiy fazilatlardan ustun kelishiga iqrar bo'ladi va buning sabablarini qidiradi. Masalan, "Asliyat" degan she'rda inson uchun hayotning oqimini to'xtatish naqadar og'ir bo'lsa, gunohdan tiyilish ham shunchalik zalvorli ish ekaniga iqrar bo'ladi. Hattoki haj ziyoratida bo'la turib o'g'rilik, zulmga yo'l bergan jihatning manbasini qidiradi. Lekin inson bu borada oqiz. Savollariga javob topa olmagan shoir oxiri vaziyatni kinoya vositasida ifodalashga harakat qiladi. Muxbir va Hoji bobo dialogidan tashkil topgan "Haj savobi" she'rida tamomila ironiya yetakchilik qiladi. Sharq, jumladan o'zbek adabiyotida ham azaldan ranglar, timsollar, fikrni hajv orqali ifodalash yetakchilik qilgan. Mazkur she'r 10 banddan iborat, ya'ni besh savolga besh javob tarzida shakllantirilgan. Yoshi bir joyga yetib Haj amalini ado qilgan otaxondan muxbir yigit intervyu olar ekan, hech bir savoliga tayinli javob ololmaydi. Yigitning Hojilik maqomiga erishdingiz, degan qutloviga chol oddiygina qilib, hovli-joyni sotib ketganiga ishora qiladi. Shoirning nazdida mana shu choldek o'ziga to'q, ortiqcha uch-to'rt hovlisi bor "omadlilar"gina bunday sharafta tezroq erishmoqdalar degan xulosa ham yo'q emas. Qolaversa, chol ham ketgan uyini o'rnini to'ldirish uchun tijorat qilganini o'z og'zidan maqtanib aytib qo'yadi. Bu o'rinda shoir savdo va savdogarchilikka qarshi fikr bildirmaydi, aksincha cholning haqiqiy MAQSADidan osongina chekinganiga hayron bo'ladi. Shuning uchun ham turkumning so'nggida Iblisni toshlar tagida qolib ketganidan qilgan umidi puchga chiqib, aksincha Shayton ularni tayyoragohda kutib olganidan fig'oni falakka chiqadi. Bu nima edi? Hojilarning bir-birlariga yo'l bermay bir-biriga ko'rsatgan hurmatsizliklari, mol achchig'ida u yoqdan bu yoqqa yugurishlari va hokazo...

“Ma’lumki, adabiyotning tasvirlash imkoniyati juda katta. Unda jamiyat hayotida burilish yasagan katta voqealardan tortib, o’sha jamiyat a’zolarining turmush tarzi, urf-odati, axloq normalariga cha aks etadi. Abdulla Oripovning bir qator she’rlari borki, ular da ba’zan oddiy, ko’z ilg’amas, bir qarashda uncha muhim bo’lib ko’rina bermaydigan axloqiy masalalar olg’a suriladi va shoirona hal qilib beriladi.”

Badiiy adabiyotga kirib kelgan ijodkor borki, ijodiy konsepsiyasida Inson va Millat ma’naviyati tushunchasi parallel turishi kerakligini yaxshi angelaydi. Aksincha, u yon-atrofidagi muammolarni o’ziniki deb bilmas ekan, yozganlari shunchaki shaxsiy oh-vohlardan nariga o’tmasligi aniq. Abdulla Oripov ham mana shu tamoyil asosida qalam tebratdi. Dastlabki she’rlaridanoq ko’rgan-kechirganlari borasida ro’y-rost, samimiy yozishni maqsad qilib qo’rganini anglashimiz mumkin. Adabiyotshunoslikda shoir lirikasi ko’p tahlil qilingan, she’rlarining g’oyaviy-estetik qimmatini borasida ancha mulohazalar ilmiy jamoatchilikka taqdim etilgan.

Abdulla Oripov lirikasida sof mantiqiy tafakkur, qayta-qayta o’ylab, mushohada yuritgan holda bashariyatga oid milliy, ma’naviy, umuminsoniy g’oyalarni qalamga oladi. Adabiyotshunolar e’tirof etganidek, shoir lirikasining yana bir o’ziga xosligi muayyan asarni albatta falsafiy xulosa, poetik qolip asosidagi matn bilan yakunlaydi.

Shoir nafaqat o’zi mansub bo’lgan muayyan muhitning balki davrning kuzatuvchisi, kerak bo’lsa, ba’zi ma’naviy tanazzullardan ogohlantiruvchisi sifatida ham maydonga chiqadi. Abdulla Oripov lirikasida milliy ma’naviyatni asrash, imon va e’tiqodda sobit turish, samimiyat kabi tushunchalar doimo yetakchilik qilgan. O’z davrining uyg’oq farzandi sifatida ba’zan ommaviy madaniyatning salbiy oqibatlarini ham qalamga oladi. Butun insoniyat ahlini bu kabi illatlardan nari bo’lishga undaydi. Olam yaralganda hamma narsa sof va shaffof edi. Toki o’rtaga iblis aralashib, insoniyatni nafs to’rining quliga aylantirgunga qadar turli jirkanch hodis-

alar hali mavjud emas edi. Shoir Odam bolasi bora-bora ilohiy tiynatidagi nurni unuta borayotganidan tashvishga tushadi.

Yangi o'zbek adabiyoti bir tomondan xalq og'zaki ijodi, mumtoz an'analar va jahon adabiy durdona asarlari bilan to'yingan adabiyotdir. Muayyan zamonaviy ijodkor asarlarini tahlil qiladigan bo'lsak, ular mazmunida mana uch jihatni yaqqol ko'rishimiz mumkin. XX asr boshlari jadid ziyolilari boshlab bergan yangilanish nafaqat ijtimoiy-siyosiy, balki adabiy-madaniy jarayonga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Vazn yangilanishi, lirik qahramon va obrazlarning mutlaqo yangi tasviri, drama, roman, qissa, sonet, ballada kabi yangi janrlarning kirib kelgani bu davr adabiyotining asosiy belgilaridan hisoblanadi.

BALLADA dastlab fransuz adabiyotida maydonga kelgan. Keyinchalik ingliz va boshqa yevropa adabiyotida ham ballada namunalari yaratila boshlangan.

Balladaga ta'rif berilganda, uning syujeti ko'p qirrali bo'lishiga ahamiyat qaratiladi. Masalan, u o'zida inson va jamiyat hayotidagi turli mavzularni qamrab olishi mumkin. Garchand aynan atama nuqtai nazaridan ballada deb atalmagan bo'lsa-da, o'zbek mumtoz adabiyotidagi ba'zi asarlar mazmunidan kelib chiqib ballada namunasi sifatida keltiriladi. "Ballada lirik poeziyaning epik xarakterdagi janrlaridan biri. U kichik syujetli she'rlardan iborat bo'lib, unda voqea bilan birga shoirning his-tuyg'ulari ham aks etadi". Yangi o'zbek she'riyatida ham ballada janrida asarlar yaratildi. Masalan, O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov ijodida bir nechta balladalar uchraydi. Shoir dastlab, 1973 yilda "Qasoskor haqida ballada" sini yaratgan. Ushbu asar "Qoraqum" filmi ta'sirida yozilgan. Lekin she'r filmning bayoni emas, mutlaqo yangi mazmun va asosga ega mustaqil asar. Shoir bu yerda odamlar nihoyatda o'ch bo'lgan yomon tuyg'u va harakat qasos haqida yozadi:

Sahro otashida qovrilar gullar,
Charx urar boshida mahzun bulbullar,
Gulshanga qahringiz sochmang, ey, cho'llar,
Sizning o'zingizni yondirar qasos.

Dastlabki to'rt bandda shoir gul va cho'l tushunchalarini qalamga olar ekan, go'zallikning nobud bo'lishiga sabab sahrodan yozg'iradi. Shoir qasos olovli otashdan ham, cho'ldan ham ustun ekanligini ta'kidlaydi. Cho'lning qaynoq taftini gulning qasosi uchun yanada yonib ketganini chiroyli o'xshatish qiladi. Keyingi bandlarda esa yarador ohuning volasi lirik qahramon qalbiga ko'chadi.

Qon yig'lar yarali ohu bolasi,
Falakka chirmashar g'amgin volasi.
Haqqa yetganida uning nolasi,
Sayyodni qoniga qondirar qasos.

Mittigina kiyikning ov domiga tushib yashash zavqidan ayrilishiga jim qarab tura olmaydi. U ham tirik jon, uning faryodi ham osmonga, Haqqa yetib borishiga shoir albatta ishonadi. Uning qasosi Haqqa havola qilingani, bu esa sayyod taqdirida albatta ro'y berishini katta ishonch bilan yozadi. Keyingi bandlarga kelib murojaat insonga qaratiladi. Lirik qahramon zamondoshini qasos emas, eng avvalo nomus va or uchun jangga kirishga undaydi. Baxshining qo'lidagi g'amgin soz va nola adashgan odamzot hasratidan, qonga to'lgan sahrolar, faryod to'la dashtlar tarixidan so'ylamasligiga umid qiladi. Bobolar xatolarini takrorlamaslikka, ajal shamshirlarini tutmaslikka, muhabbat gullarini so'ldirmaslikka chorlaydi.

Abdulla Oripovning yana bir balladasi "Bir tanishim haqida ballada" deb nomlanib, 1976 yilda yozilgan. Asar epik mazmuniga ega bo'lib, lirik qahramon biografiyasi, kechinmalari, ijtimoiy hayot, odamlarga munosabatini ifodalashda muhim o'ringa ega. Ya'ni asar retrospektiv usulda boshlanib, to hozirgi zamonni ham yoritadi. Lirik qahramon dastlab bola qiyofasida paydo bo'ladi. Uning bolalik yillardagi xotirasi qayta jonlanib, ballada badiiy g'oyasi zamon va makonda birlashadi.

Eslayman, bolalik chog'imda bir kun
Bezori tosh otdi menga besabab.
Yig'ladim bir chetda bag'rim bo'lib xun,
Atrofga ko'z tikdim nochor, mo'ltirab.

Bu yerda shoir badiiy vaqt birligiga qaytib, himoyasiz kunni yodga oladi. Badiiy asardagi vaqt birligining bu kabi tasvirini jahon adabiyoti misolida ko'p kuzatganmiz. Bu yerda muallif bir inson misolida ruhiyatida, o'tmishida kechgan voqealiklarni asar mantig'iga ko'ra joylashtiradi. Ya'ni asarda ijodkor ta'kidlagan vaqt birligi uning nuqtai nazariga ko'ra ifodalanadi. Ballada shoirning vaqt tushunchasiga doir qarashi lirik qahramon va muallif munosabati orqali aks etadi. Demak, balladada xotira, badiiy vaqt shoir va lirik qahramon kechinmalari fonida beriladi. U olis bolaligini esga olar ekan, kuchlining kuchsizlar ustidan zulm qilishini alam bilan xotirlaydi. Ana shunday tushkun holatda notanish, lekin mehribon, madakor kishining paydo bo'lishi hayot faqat badbin, zulmkor kimsalardan iborat emas degan xulosaga olib keladi. Tasodifiy bu mehr bola qalbini to'ldirib yuboradi, beixtiyor bobosi aytib bergan Xizr shu bo'lsa kerak degan o'y-xayollarga ham boradi.

Mayli, Xizrmanmi yo Xizr emas,

Har nechuk turibman qoshingda ayon.

Biror nojo'ya ish ro'y berdimi, bas,

Kimdir ajrim qilsa — o'sha men, o'g'lon.

Hayotda bu kabi insonlarga ro'baru kelish albatta hazrati Xizrga yo'liqish bilan teng albatta. Bu voqea shoir umr yo'lining ibtidosidagi bir ko'ngilsizlik xolos. U keyinchalik "katta"larning "kichik"lar ustidan zulmiga ko'p bora duch keldi. Shunday damlarda Haqiqat timsoli bo'lgan tanish insonga ehtiyoj tug'ilaveradi. Shoir uni real inson sifatida ko'p axtaradi, hatto tushlarida g'oyibdan diydorlashadi.

Bir kun zabtg'a olib tasavvur izmi,

Tushda ko'rdim uni aniq va yaqqol.

Arzim bayon etdim birato'las,

Nega kelmaysiz deb tutdim so'roqqa.

Shoir tush vaqti orqali badiiy vaqtning poetik imkoniyatlaridan foydalanib, Bugun va Kelajakni bir paytda yuzlashtiradi, bugunning zulmi, kelajak umidi uni nekinlik bilan asarni nihoyalashga olib keladi.

Abdulla Oripovning yana bir balladasi “Shoshmaslik haqida ballada” deb nomlanadi. Bu asar bir qaraganda falsafiy, ikkinchi tomondan esa millat va Vatan haqidagi xulosalari bilan ko‘p qirrali asar hisoblanadi. Shoir hayotiy tajribaga ega, oqu qorani tanigan inson sifatida yoshlarga, farzandlarga nasihat qiladi. U gullarni uzishda, zaminga oyoq qo‘yishda, mozor yonidan o‘tganda, ajdodlar haqida fikr yuritganda, hukm chiqarishda, do‘st izlashda, yor tanlashda shoshilmaslikka undaydi. Lekin shunday bir holat bo‘ladiki, uni soniya qadar kuttirish mumkin emas. Agar el madad so‘rab ingraganda, gullarni, shaydo ko‘ngillarni unutib, otni egarlangan chaqmoqday shaylab, unga tomon shoshilib yuzlanishga da‘vat etadi.

“Mehru oqibat haqida ballada” deb nomlangan asari esa kinoyaviy ruhda yozilgani bilan ajralib turadi. Lirik qahramon mehrni, oqibatni avvalo inson o‘z-o‘ziga ko‘rsatishi kerak, keyin boshqalardan kutish mumkin deydi. Lekin qidirilayotgan tuyg‘uni harchand urinsa-da topa olmaydi.

“Yolg‘onchi haqida ballada”, “O‘g‘rilar haqida ballada”, “Nodonlar haqida ballada” kabi asarlari 2015 yilda shoir AQSH da davanayotgan kezarida yozilgan. Uchta mustaqil asar, lekin g‘oyasi, ijodkor ruhiyatidagi qarama-qarshiliklar ifodasi nuqtai nazaridan bir-biriga nihoyatda yaqin turadi. “Yolg‘onchi haqida ballada” asari boshdan oxiriga qadar murojaat ruhida yozilgan. Shoir balki zamondoshi, balki farzandi, balki shogirdiga murojaat qilar ekan, nima bo‘lganda ham rost so‘zlashga chaqiradi. Yolg‘onni din ham, diyonat ham qabul qilmasligini, Alloh dargohida eng yomon gunohlardan biri yolg‘on ekanini yozadi. Qo‘yib bersa suyaksiz til nimalar demaydi, bo‘lmaganni bo‘ldirib, o‘lmaganni o‘ldiradigan ham tildir.

Shu chiqdimi kamtarin jondan,
Shaytonlikda o‘tding shaytondan.
Xudodan qo‘rq, qo‘rqin iymondan,
Yolg‘on aytma, sadag‘ang ketay.

Shoir murojaat qilar ekan, donishmand insonga xos vazmin yo'lini tutadi. Koyiganda ham erkalab, avaylab "sadag'ang ketay" yolg'onni bas qil deb o'ziga xos uslubni tanlaydi. "O'g'rilar haqida ballada" ham yuqoridagi kabi kinoyaviy xarakterga ega. Shoir o'g'ri zamondoshlarini qiyofasini chizar ekan, beozor hajv qiladi. O'g'ri obrazi mazkur balladada yangicha tarzda ifodalanadi. O'g'ri deganda ko'z o'ngimizda egni boshi betartib, qiyofasi biroz saro-simali kimsa namoyon bo'lishiga odatlanib qolganmiz. Bu asarda esa o'g'ri bashang kiyingan, tufisiga gard ham yuqmagan, imzo qo'yib odamlar taqdirini hal qilishga qodir shaxs tarzida ifodalanadi. "Nodonlar haqida ballada" da esa jamiyat uchun eng zararli jihatlardan biri nodonlik illati qattiq qoralanadi.

O'zbek balladolari olim A.Eshqobilov tadqiqotlarida maxsus o'rganilgan. Xulosa qilib aytganda, Abdulla Oripov o'z davrining jonkuyar qalamkashi, millat va xalq taqdiriga qayg'urgan shaxs sifatida ijod qildi. Balladalarida qaysi mavzu qalamga olinmasin, barchasida Inson kamolati, millat ertasi, Haq va Haqiqat motivlari ustunlik qiladi. O'zini millatning bir bo'lagi hisoblagan shoirdan boshqacha ruhni kutish noo'rin albatta.

Shoir ijodiy konsepsiyasida ma'anaviy butun inson qiyofasini orzu qilar ekan, jaholat, hasad, kibr kabi illatlar muqarrar gunohga yetaklovchi omillar ekanidan ogohlantiradi.

Abdulla Oripov lirikasida milliy ruh masalasi o'zbeklarga xos topqirlik, hazilga moyillik, voqelikni o'ziga xos tasvirlashida ham namoyon bo'ladi. Masalan, 1971 yilda yozilgan "Hangoma" she'ridagi qish kunida to'yga borish mojarosi aslida hamma bilan ham sodir bo'lishi mumkin bo'lgan oddiy holat. Bu she'rning qisman biografik asosi ham bor. Ya'ni shoirning qishlog'ida gi yaqinlari bilan ro'y bergan vaziyat. Lekin shoir unga o'zgacha yondashib, hangomani yanada zavqli aytib berish yo'lini topadi. Adashgan chollarning beozor ranjishlarining ifodasi nihoyatda jonli va tabiiy chizilgan:

— Qora qishda to'y qilmay,
Battar bo'lgur nokas, gov.
Bachchag'arning aslida,
Fe'li sovuq edi-yov.

Qish fasli aslida oppoq qorga burkanadigan beg'ubor fasl. Lekin jonli xalq tilida qora sovuq, qora qish sifatlari ham ishlatiladi. Matn zahirida to'yida qor yoqqani uchun xonadon egasi ustidan beozor kulgu elementlari ham yashiringan. Nokasligi uchun tabiat shunday inijlik qilyapti deya o'zlarini oqlashadi. To'g'rida, xalqimiz orasida to'y-mavridlardagi ob-havoga qarab dasturxon egasining fe'liga baho berish bor gap. Shoir bu yerda ot va eshak obrazlari orqali aql-farosat, fahm tushunchalarini qalamga olgan. "Sharqlik hikoyasi"da ham tabiat va tabiiy uyg'unlikdan unumli foydalangan. Ya'ni she'rda eshak aslida ota-o'g'il bisotidagi yagona ulov edi. Lekin voqealar rivoji va she'r finalida bu obyektiv emas, balki ironik tarzda tasvirlanadi. Aslida o'rta tushgan "eshak" har qanday holatda ham ota va o'g'ilni malomat qilgan olomonning tipik obrazidir.

Qondoshlikning milyon yillik

Rishtalari uzildi.

O'rta bir eshak tushib

Oralari buzildi.

Shoir xuddi Abdulla Qodiriyning "Uloqda" hikoyasidagi uslubdan borib, xulosa va yechimni o'quvchiga qoldiradi. O'zbekchilikdagi ayrim odatlarni goh kulib, goh kuyib qalamga oladi. "Sayyohlar" she'rda Ichanqal'ani sayr qilib yurgan xorijlik otaxon va onaxonlarning g'ayratiga havas qiladi. O'zimiznikilar bilan solishtirar ekan, umrida O'zbekistonni aylanib chiqmagan vatan-doshlar borligidan zimdan kuyunadi. To'g'ri-da, turmush tashvishi oyoqdan tortib tursa, sayohat ko'ngilga sig'armidi.

Hisob-kitob qilgay ular har yoqni,

O'zbekning odatin bilib-bilmagan.

Kampir eshitmagan "to'qqiz tovoq"ni

Chol ham quyoviga sarpo qilmagan.

Shuningdek, shoirning “O‘zbekchilik” deb nomlangan turkum to‘rtliklari ham bor.

Xasta bo‘lib yotgan keksa bir odam,

Ichki kiyimini almashtirar dam,

Sekingina dedi nabirasiga:

— Har holda, o‘zbekmiz. Chiqib tur, bolam.

Mazkur she‘r biografik xarakterga ham ega bo‘lib, 2013 yil 25 dekabrda yozilgan. Shoir Turkiyada kasalxonada yotganida unga qarab turgan o‘g‘lining oldida kiyim almashtirishdan istihola qiladi, bu hol o‘zbek xarakterini, millatimizga xos andisha, hayo fazilatlarini ochib beradigan yaxshi to‘rtlikka aylanadi.

Hayot nochorlikni bo‘yningga ildi,

To‘yda o‘rtakash ham bu holni bildi.

O‘tishingdan qo‘rqib davra to‘riga

Joyingiz pastda, deb ishora qildi.

“O‘zbekchilik-2” deb nomlangan to‘rtlik odamning siyratiga emas, suvratiga boqib munosabat qiladigan ayrim yurtdoshlarimizning umumlashma obrazidir. Nochor odamni hayotning o‘zi poygakda qoldirgani yetmaganidek, davralarning eng quyisi ham unga atalgan.

Ochlik bosgan uyini,

Ko‘krak kerib yuradi.

Bog‘lab qo‘ygan qo‘yini

To‘yonaga beradi.

“O‘zbekchilik -3” esa tamomila boshqa xislat to‘g‘risida yozilgan. O‘zbeklarga xos g‘urur, tantilik, o‘zi yemay boshqalar ko‘nglini olishga bo‘lgan intilishning achinarli manzarasi. Bu to‘rtlikda esa Sharof Boshbekovning “Temir xotin” tragikomediyasidagi Qo‘chqorvoy obrazi ko‘z o‘ngimizda gavdalanadi. Yoki Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar”idagi Dehqonqulda ham aynan shunday tanglik va tantilik bor. Shoir yuqoridagi to‘rtliklarida xalqimiz vujudida saqlanib kelayotgan fazilatlardan qovonsa, qusurlardan ozorlanadi.

Xulosa qilib aytganda, shoir Alloh taolo tomonidan ato etilgan iste'dodga bir zum bo'lsa-da xiyonat qilmadi. Insoniyatni kamolotga, samimiyatga, nur va ziyoga chorlab o'tdi. Bu maqsadini amalga oshirish maqsadida ba'zi holatlarda mana shunday diniy-ma'rifiy tushunchalardan unumli foydalandi. Fikrlarini, ajdodlarimizning hayotiy o'gitlari bilan mustahkamlab, estetik idealini o'ziga xos poetik talqin qildi.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar

1. Abdulla Oripov lirikasining asosiy xususiyatlaridan biri shubhasiz falsafiylikdir. Uning she'rlarida ba'zida ko'zga ko'p ham ilg'anavermaydigan holatlardan kuchli falsafiy xulosa chiqarish tamoyili yetakchilik qiladi. Xalq, millat, Vatan, ona, dunyo mavzularida bu jihat yanada mukammal va tugal namoyon bo'ladi. Ba'zida hayot zarbalari, atrofda sodir bo'layotgan noxush holatlar ayniqsa, milliy ma'naviyatni asrash masalasi she'rga aylanganda, shoirning donishmandligi, so'z qo'llash mahorati bilan uyg'unlashib Abdulla Oripov falsafasini tashkil etadi. Uning ijodiy tamoyilida komillik, vatanparvarlik, adolat, insonparvarlik tushunchalari yetakchilik qiladi. Ommaviy madaniyat, shaxssizlik, global muammolarni ham o'ziga xos poetik tarzda qalamga oldi.

2. Shoir falsafasining yaxlit ifodasi "Ranglar va ohanglar" turkumida aks etadi. Individual poetik shakl, falsafiy mazmunga ega asar 15 ta she'rdan tarkib topgan. 15 ta she'rning har biri 15 banddan iborat. Har bir she'r alohida mavzuda yozilgani holda mantiqan bir-biriga yaqin, bir butunlikni tashkil etadi. Asar ramziy obrazlar, o'ziga xos ifoda yo'siniga ko'ra yangi o'zbek she'riyatida o'ziga xos falsafiy asar hisoblanadi.

3. Abdulla Oripov hayotidagi har holat, yo'lida uchragan yaxshi-yomon vaziyatlardan ibrat oldi. Umr yo'lidagi topish va yo'qotishlar, umid va ishonchsizlik shoir ruhiyatida iz qoldirdi. She'rlaridagi hazinlik, mungli ohanglar lirik qahramon shoir birligidan

dalolat beradi. Shoirning o‘ziga xosligi falsafiy xulosani muayyan asar finalida berilishi bilan izohlanadi.

4. Shoir lirikasidan o‘rin olgan diniy-ma’rifiy tushunchalar islom falsafasi bilan uyg‘unlashib ketgan. Keyingi yillarda yozilgan “Asosiy nusxa”, “Odam va shayton qissasi”, “Osmondagi zilzila” kabi asarlar “Hikmat sadolari”, “Haj daftari”dan o‘rin olgan irfoniy tushunchalarning mantiqiy davomidir.

5. Ijodkor sifatida milliylik, xalqning o‘ziga xos qadriyat-lari, odat va tutumlarini yuksak poetik talqin etdi. Har bir misrada o‘zbek xarakteri, millat obrazi, donishmandligi, ba’zan sodda va ishonuvchan qiyofasi badiiy chizgilarda ifoda etildi.

Balladalarida inson suvrati turli rakurslarda aks etgan. Ba’zan insonga sharaf, odamzod kamolati, millat ertasi, Haq va Haqiqat motivlari qalamga olinsa, ba’zida ulardan yetgan ozorlar, jaholat va hasad qattiq qoralanadi.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ижтимоий-сиёсий адабиётлар:

1.1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: O'zbekiston, 2016. – 32 б.

1.2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз. – Тошкент: O'zbekiston, 2017. – 483 б.

1.3. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Президент Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2017 йил 4 август.

1.4. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: O'zbekiston, 2017. – 32 б.

1.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги Фармони // Халқ сўзи. – 2017 йил 8 февраль.

1.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги қарори // Халқ сўзи. – 2017 йил 21 апрель.

1.7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи // Халқ сўзи. – 2017 йил 20 сентябрь.

1.8. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.

II. Илмий-назарий адабиётлар

- 1.1. Абу Али ибн Сино. Шеър санъати. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1980.– Б.129.
- 1.2. Адабиёт назарияси. Икки томлик. Адабий асар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – Т. I. – 414 б.
- 1.3. Адабиёт назарияси. Дарслик: / Ҳ. Умуров. – Тошкент: Шарқ, 2002. – Б. 251.
- 1.4. Адабиёт назарияси. Дарслик: / И. Султон. – Тошкент: Ўқитувчи, 2005. – Б. 270.
- 1.5. Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. 2-жилд. – Тошкент: Фан, 1992. –Б. 248.
- 1.6. Адабиётшунослик луғати / Д.Қуронов, З.Мамажонов, М.Шералиева. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 397.
- 1.7. Адабиётшуносликка кириш: / Э. Худойбердиев. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 365.
- 1.8. Акрамов Б. Оламнинг бутунлиги: – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – Б.183.
- 1.9. Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Т.: Янги аср авлоди, 2011. –350 б.
- 1.10. Афоқова Н. Абдулла Орипов лирикасида бадиий санъатлар. – Бухоро.: 1994. – 100 б.
- 1.11. Ашурова Г. Тимсол – сўз ва маъно асоси. – Т.: Янги аср авлоди, 2006. – 80 б.
- 1.12. Белинский В. Танланган асарлар. – Т.: Ўзбекистон ССР давлат нашриёти, 1955. – 511 б.
- 1.13. Бегимқулов Д. Соҳир шеърят /Абдулла Орипов. Адолат кўзгуси. – Тошкент: Адолат, 2005. – Б.386-396.
- 1.14. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – Б. 559.
- 1.15. Борев Ю. Эстетика. Теория литературы. Т.4. Литературный процесс. – М.: Наследие, 2002. – 624 с.
- 1.16. Введение в литературоведение: Под ред. Г.Н. Пospelова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1988. – 441 с.
- 1.17. Введение в литературоведение: Учеб. пособие/ Под ред. Л. В. Чернец.– М.: Высшая школа, 2004. – 625 с.

- 1.18. Воҳидов Р., Ҳошимова М. Шеърят – шоир юраги. - Т.: Фан, 1987. – 68 б.
- 1.19. Ғаниев И., Афоқова Н. Абдулла Ориф фалсафаси. – Т.: Muharrir, 2021. – 306 б.
- 1.20. Ғаниев И., Афоқова Н. Озод руҳ фалсафаси. – Т.: Фан, 2007. – 151 б.
- 1.21. Жабборов Н. “Ўткан кунлар”да миллий руҳ ифодаси //Филология масалалари, 2020, 2-сон. Жабборов Н. Киноя ва рамзлар замиридаги ҳақиқат / Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари. III китоб. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2014.
- 1.22. Жабборов Н. Эркин Аъзамнинг ижод тутуми // Ёшлик, 2020.
- 1.23. Жабборов Н. Гўзал ташбих, сирли руҳ / Озод Ватан саодати: Беш жилдли, 5-жилд. – Тошкент: Адиб, 2013.
- 1.24. Жабборов Н. Уфққа ташланган кўприк // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2015 йил 20 март.
- 1.25. Жабборов Н. Замон. Мезон. Шеърят. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 2015. – Б. 304.
- 1.26. Жўраев М., Нарзикулова М. Миф, фольклор ва адабиёт. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. – 184 б.
- 1.27. Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари: муаллиф, жанр, хронотоп. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. – 354 б.
- 1.28. Йўлдошев Қ. Ҳикмат жилвалари /Абдулла Орипов. Эверест ва уммон. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. –Б. 318-329.
- 1.29. Гарин И. Пророки и поэты. – М.: Терра, 1992. – 751 с.
- 1.30. Каримов Ҳ. Истиклол даври адабиёти. – Тошкент: Yangi nashr, 2010. – Б. 364.
- 1.31. Каримов Б. Руҳият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – Б. 364.
- 1.32. Квятковский А. Поэтический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 182 с.
- 1.33. Кучимов А. Мен шоирман, истасангиз шу... Ғафур Ғулом номидаги нашриёт - матбаа ижодий уйи, 2018. – 291 б.

- 1.34. Мирзаев С. XX аср ўзбек адабиёти. – Т Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. – 419 б.
- 1.35. Мустақиллик даври адабиёти. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – Б. 288.
- 1.36. Мели С. Глобал талқин поэтикаси. – Т., Фан, 2000. – 210 б.
- 1.37. Мели С. Сўзу сўз. – Т., Шарқ НМАКБТ, 2020. – 528 б.
- 1.38. Nikolson R.F. Literary History of the Arabs. London, 1903.
- 1.39. Норматов У. Умидбахш тамойиллар. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б.112.
- 1.40. Раҳимжонов Н. Истиқлол даври ўзбек адабиёти. – Тошкент, 2012.
- 1.41. Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври ўзбек шеърияти. – Тошкент: Фан, 2007. – Б.260.
- 1.42. Раҳмонов Н. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (Энг қадимги даврлардан XV асрнинг биринчи ярмигача). Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2014. – Б. 224.
- 1.43. Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент: 2004.
- 1.44. Саидов А., Абдурахмонов Қ., Ғулом Мирзо. Ўзбекистон – дилбар Ватаним. Akademnashr. 2020. – 440 б.
- 1.45. Сирожиддинов Ш., Юсупова Д., Давлатов О., Навоийшунослик. – Тошкент: Тамаддун, 2018. – Б. 520.
- 1.46. Словарь литературоведческих терминов. – М.: Просвещение, 1974. – С. 123.
- 1.47. Султон Иззат. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1986. –Б. 408.
- 1.48. Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари/Монография. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – Б. 200.
- 1.49. Тамарченко Н.Д. Теория литературы. В двух томах. Учебное пособие. 3-е издание. – М.: Академия, 2008. – 512 с.
- 1.50. Уоррен О, Уэллек Р. Теория литературы. – М.: Прогресс, 1987. – 325 с.
- 1.51. Фитрат. Адабиёт қоидалари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б.109.

1.52. Храпченко М. Творческая индивидуальность писателя и развития литературы. – М.: Мысль, 1969. – 399 с.

1.53. Шарафиддинов О. Шеърят қалб ёлқини // Ҳаёт билан ҳамнафас.- Тошкент, 1983. – Б.155-168.

1.54. Шермуродов Т. Жозиб изҳор излаб. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – Б.

1.55. Шодмонов Н. Шоир ижодининг олмос қирралари / Ўзимники эрур шу созим. Илмий-амалий конференция материаллари. – Қарши: ҚарДУ нашриёти, 2011.

1.56. Эркаев А. Абдулла Орипов даҳоси. Олтин-нашр, 2021 – 332 б.

1.57. Қосимов Б. Абдулла Ориповнинг ижод мактаби. /Уйғонган миллат маърифати. – Тошкент: Маънавият, 2011.

1.58. Қуронов Д. Адабиётшунослика кириш. – Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси илмий нашриёти, 2004. – 209 б.

1.59. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Akademnashr, 2013. – 408 б.

1.60. Қўшжонов М. Онажоним шеърят. – Тошкент, 1984.

1.61. Қўшжонов М., Сувон Мели. Абдулла Орипов. – Тошкент: Маънавият, 2000.

1.62. Ғафуров И. Лириканинг юраги. Адабий ўйлар. – Тошкент: Ёш гвардия, 1982. – Б. 224.

1.63. Ғафуров И. Шеърят-изланиш, курашчанлик демакдир. – Тошкент, 1984.

1.64. Ҳамдамов У. Янгиланиш эҳтиёжи. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 196.

1.65. Ҳаққул, Иброҳим. Ирфон ва идрок. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б. 160.

1.66. Ҳожаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. – Тошкент: Шарқ, 1999. – Б. 240.

1.67. Ҳусайний Атоуллоҳ. Бадойиъу-с-санойиъ. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1981. – Б.172.

**ADIBA DAVLATOVA
AKBAR KAROMATOV**

**ABDULLA ORIPOV POETIK
TAFAKKURI**

Monografiya

Muharrir D.Ulug'murodov
Musahhih H.Jumaboyeva
Dizayner B.Haydarov

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
3996-sonli
TASDIQNOMA berilgan.

Bosishga ruxsat berildi: 05.07.2023 й.
Bichimi 60x84 $\frac{1}{16}$. Ofset qog'oz.
«Times» garnituras.
Nashr tobog'i 5.6 Adadi 100 nusxa.

Original maket "FIRDAVS-SHOH" nashriyotida
tayyorlandi. Toshkent sh, Harakat-3, 10-A uy.
Tel.: 90-372-85-17

